

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Варич Дмитро Юрійович

УДК 141.72:321.7]:316.346.2-055.2

ДИСЕРТАЦІЯ
ФЕМІНІЗМ У ПОЛІТИЦІ: ДОСВІД ЗАХІДНИХ ДЕМОКРАТІЙ

Спеціальність 052 Політологія
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктор філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Варич Д. Ю.

Науковий керівник: Комарова Тетяна Генадіївна, доктор політичних наук,
доцент

Харків – 2026

Анотація

Варич Дмитро Юрійович «Фемінізм у політиці: досвід західних демократій». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2026.

У дисертаційному дослідженні здійснено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз феномену гендерної нерівності як складного соціального конструкту, що формується та відтворюється впродовж історичного розвитку суспільства. Доведено, що гендерна нерівність не є наслідком біологічних відмінностей між жінками та чоловіками, а постає результатом тривалих соціокультурних, економічних і символічних процесів, закріплених у патріархальній системі суспільної організації. Завдяки комплексному аналізу феномену фемінізму, його смислової складової, гендерної нерівності/рівності, визначені принципи їхньої політичної експлікації та запропоновані практичні заходи щодо реалізації політик у різних сферах, адекватних сучасним вимогам та викликам. Здійснено інтеграцію ліберальної, екзистенціально-феміністичної та постструктуралістської традицій у дослідженні гендерної нерівності як соціально сконструйованого явища.

У роботі простежено історичну еволюцію уявлень про рівність статей — від ранньої ліберальної політичної думки до сучасних феміністичних і критичних політичних та соціальних теорій. Встановлено, що класичний лібералізм, декларуючи універсальні права людини, фактично виключав жінок із повноцінного простору громадянських, політичних та економічних прав, закріплюючи їх підпорядкований статус у приватній сфері. Феміністична теорія, зокрема праці Симони де Бовуар, вперше системно проблематизувала жіночу «іншість» як фундаментальний принцип гендерного домінування, що структурує соціальні відносини за логікою «свій – чужий».

Особливе місце в дослідженні посідає аналіз концепції символічного насильства П'єра Бурдьє. Доведено, що символічне насильство є ключовим

механізмом відтворення гендерної ієрархії, оскільки функціонує через габітус, доксу та *illusio*, змушуючи соціальних агентів сприймати нерівність як природну та неминучу. Показано, що гендерні диспозиції інкорпорується у тілесні практики, мову, освітні інституції, ринок праці та сімейні структури, що забезпечує стійкість чоловічого домінування навіть за умов формальної рівності прав.

Разом із тим у роботі здійснено критичне осмислення обмежень підходу Бурдьє, зокрема його схильності до детермінізму та недостатньої уваги до агентивності соціальних акторів. Обґрунтовано доцільність використання феміністичних інтерпретацій, зокрема концепції стратифікованого габітусу, яка дозволяє пояснити можливості опору, рефлексії та трансформації гендерних норм у сучасному суспільстві. Обґрунтовано евристичний потенціал концепції символічного насильства П'єра Бурдьє для аналізу механізмів натуралізації та відтворення гендерного домінування.

У дослідженні також проаналізовано соціально-економічні аспекти гендерної нерівності, зокрема феномен подвійного навантаження жінок, що виник у процесі їх включення до оплачуваної праці без перегляду традиційного розподілу репродуктивних обов'язків. Удосконалено теоретичне розуміння гендерної нерівності шляхом застосування феміністичної критики детермінізму та використання концепції стратифікованого габітусу для пояснення можливостей агентивності й соціальних змін. На прикладі індустріального та повоєнного періодів, зокрема США 1950-х років, показано, що ідеалізація ролі домогосподарки, підтримувана масовою культурою та медіа, призводила до масових криз самореалізації, психологічної фрустрації та соціальної ізоляції жінок.

Водночас доведено, що жорсткий гендерний розподіл ролей негативно впливає і на чоловіків, покладаючи на них надмірну відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї та обмежуючи можливості емоційної та соціальної самореалізації. Таким чином, гендерна нерівність постає як системна проблема, що відтворює взаємні обмеження та нерівності для обох статей.

Виходячи з цього, розкрито взаємозв'язок між інституційними, культурними та дискурсивними формами підтримки патріархальних норм.

Окрему увагу було приділено ретроспективі гендерної нерівності, сучасним тенденціям трансляції образів чоловіків та жінок, сексизму в інформаційному полі. Зокрема показано як сфера комп'ютерних ігор здатна формувати образ жінки. До цього було розкрито проблематику технології штучного інтелекту в контексті його навчання та закріплення гендерних стереотипів через дані, на базі яких навчається ШІ. Важливу увагу було приділено державним та громадським ініціативам для досягнення гендерної рівності та подолання дискримінації за гендером.

Зроблено висновок, що сучасні міжнародні та національні стратегії гендерної рівності, попри важливість законодавчого закріплення рівноправності, не здатні самі по собі подолати глибинні механізми символічного та інституційного домінування. Реалізація принципів гендерної рівності потребує комплексного підходу, який поєднує політичні, правові, освітні, економічні та культурні трансформації, а також критичний перегляд суспільних норм і дискурсивних практик.

Ключові слова: гендер, гендерна нерівність, гендерна політика, фемінізм, символічне насильство, гендерні стереотипи, гендерні ролі, ідентичність, влада, сексизм, дискримінація, інституціоналізм, штучний інтелект, інформаційні технології, демократія.

Abstract

Dmytro Varych “Feminism in Politics: Experience of Western Democracies”. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 052 Political Science. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

The dissertation research provides a thorough theoretical and methodological analysis of the phenomenon of gender inequality as a complex social construct that is formed and reproduced throughout the historical development of society. It is proven that gender inequality is not a consequence of biological differences between women and men, but is the result of long-term socio-cultural, economic and symbolic processes embedded in the patriarchal system of social organization. Thanks to a comprehensive analysis of the phenomenon of feminism, its semantic component, gender inequality/equality, the principles of their political explication are determined and practical measures are proposed for the implementation of policies in various areas that are adequate to modern requirements and challenges. The liberal, existential-feminist and post-structuralist traditions are integrated in the study of gender inequality as a socially constructed phenomenon.

The paper traces the historical evolution of ideas about gender equality — from early liberal political thought to modern feminist and critical political and social theories. It is established that classical liberalism, declaring universal human rights, actually excluded women from the full scope of civil, political and economic rights, consolidating their subordinate status in the private sphere. Feminist theory, in particular the works of Simone de Beauvoir, for the first time systematically problematized female “otherness” as a fundamental principle of gender dominance, which structures social relations according to the logic of “one’s own – another’s”.

A special place in the study is occupied by the analysis of Pierre Bourdieu’s concept of symbolic violence. It is proven that symbolic violence is a key mechanism for reproducing gender hierarchy, since it functions through habitus, doxa and illusio, forcing social agents to perceive inequality as natural and inevitable. It is shown that

gender dispositions are incorporated into bodily practices, language, educational institutions, the labor market, and family structures, which ensures the stability of male dominance even under conditions of formal equality of rights.

At the same time, the paper critically analyzes the limitations of Bourdieu's approach, in particular its tendency towards determinism and insufficient attention to the agency of social actors. The feasibility of using feminist interpretations, in particular the concept of stratified habitus, which allows explaining the possibilities of resistance, reflection, and transformation of gender norms in modern society, is substantiated. The heuristic potential of Pierre Bourdieu's concept of symbolic violence for analyzing the mechanisms of naturalization and reproduction of gender dominance is substantiated.

The study also analyzes the socio-economic aspects of gender inequality, in particular the phenomenon of women's double burden that arose in the process of their inclusion in paid labor without revising the traditional distribution of reproductive responsibilities. The theoretical understanding of gender inequality is improved by applying a feminist critique of determinism and using the concept of stratified habitus to explain the possibilities of agency and social change. Using the example of the industrial and post-war periods, in particular the USA of the 1950s, it is shown that the idealization of the role of the housewife, supported by mass culture and the media, led to mass crises of self-realization, psychological frustration and social isolation of women.

At the same time, it is proven that the rigid gender division of roles negatively affects men as well, placing excessive responsibility for the material provision of the family on them and limiting the possibilities of emotional and social self-realization. Thus, gender inequality appears as a systemic problem that reproduces mutual restrictions and inequalities for both sexes. Based on this, the relationship between institutional, cultural and discursive forms of support for patriarchal norms is revealed.

Special attention was paid to the retrospective of gender inequality, modern trends in the transmission of images of men and women, sexism in the information field. In particular, it was shown how the sphere of computer games is able to shape the image

of women. Before that, the issue of artificial intelligence technology was revealed in the context of its training and consolidation of gender stereotypes through the data on the basis of which AI is trained. Important attention was paid to state and public initiatives to achieve gender equality and overcome gender discrimination.

It was concluded that modern international and national strategies for gender equality, despite the importance of legislative consolidation of equality, are not capable of overcoming the deep mechanisms of symbolic and institutional domination by themselves. The implementation of the principles of gender equality requires a comprehensive approach that combines political, legal, educational, economic and cultural transformations, as well as a critical review of social norms and discursive practices.

Keywords: gender, gender inequality, gender politics, feminism, symbolic violence, gender stereotypes, gender roles, identity, power, sexism, discrimination, institutionalism, artificial intelligence, information technology, democracy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Варич, Д. Статева рівність та гендерні проблеми в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2022. Випуск 42. с. 58-64.

2. Варич, Д. Передумови появи феміністичних рухів та чотири хвилі фемінізму. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2024. Випуск 45. с. 69-74.

3. Варич, Д. Феміністичний інституціоналізм як основний тренд досліджень гендерної нерівності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2024. Випуск 46. с. 81-87.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Варич Д. Статева рівність та гендерні проблеми в Україні. *«Радіоелектроніка та молодь у ХХІ столітті»* : Матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 16 квіт. 2025 р. Харків. С. 75–76.

2. Варич, Д. Ю.; Комарова, Т. Г. (2025, Травень 15). Гендерні стереотипи: європейський досвід і стратегія їх подолання. XXVI Міжнародна науково-практична конференція *«Людина, культура, техніка в новому тисячолітті»*, 15 травня 2025 року, Національний аерокосмічний університет *«Харківський авіаційний інститут»*.

3. Варич Д. Ю. Міжнародні стратегії досягнення гендерної рівності. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : Матеріали XIV Міжнар. науково-практ. конф., м. Чернівці, 29 трав. 2025 р. Чернівці, 2025. С. 45–48.

4. Варич Д. Актуальні виклики фемінізму та гендерної рівності. *Innovative Research in Science and Economy* : Матеріали міжнар. наук. конф., м. Брюссель, 28–30 січ. 2026 р. 2026. С. 290–292.

ЗМІСТ	
ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ.....	17
1.1. Фундаментальні теорії розуміння гендерної рівності.....	17
1.2 Сексизм і контроль тіла.....	34
1.3 Сучасні концепції та підходи до гендерної рівності.....	46
Висновки 1-го розділу.....	67
РОЗДІЛ 2. НОВІТНЯ ПРОБЛЕМАТИКА ФЕМІНІЗМУ.....	69
2.1. Історична ретроспектива і трансформації гендерних проблем.....	69
2.2. Сексизм в інформаційному полі, економіці, маркетингу та нав'язування стереотипів.....	74
2.3. Участь держави та громадянського суспільства в подоланні гендерної нерівності.....	90
Висновки 2-го розділу.....	124
РОЗДІЛ 3 СТАН ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІСЛЯ 2022 РОКУ.....	127
3.1. Законодавчо-інституційна база та представництво жінок.....	128
3.2. Економічна сфера та подолання гендерного розриву.....	132
3.3. Протидія гендерно-зумовленому насильству та виклики спричинені війною.....	135
Висновки 3-го розділу.....	162
Загальний висновок роботи.....	165
Список використаних джерел.....	167

ВСТУП

Гендерна нерівність залишається однією з ключових соціальних проблем сучасного суспільства, незважаючи на формальне закріплення принципів рівності прав і можливостей у міжнародних та національних нормативно-правових актах. У глобальному та європейському контекстах питання гендерної рівності розглядається як невід’ємна складова демократичного розвитку, соціальної справедливості та сталого розвитку. Водночас емпіричні дані й політичний та соціально-філософський аналіз свідчать про збереження глибинних структур нерівності, що відтворюються у сфері праці, політики, освіти, сімейних відносин і культурних репрезентацій.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що гендерна нерівність функціонує не лише на рівні формальних інституцій, а й у прихованих, символічних формах, які залишаються малопомітними для суспільної свідомості та, відповідно, складними для подолання. Патріархальні норми та гендерні стереотипи інкорпорується у повсякденні практики, мову, освітні програми й професійні стандарти, формуючи стійкі моделі соціальної поведінки. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз механізмів символічного домінування, які забезпечують легітимацію нерівності та її сприйняття як «природного порядку».

Додаткової актуальності темі надає суперечність між проголошеною рівністю та фактичною асиметрією соціальних можливостей жінок і чоловіків, а також обмеженість суто правових інструментів у вирішенні проблеми дискримінації. Це зумовлює необхідність теоретичного осмислення гендерної нерівності як багатовимірного соціального явища, що потребує комплексного міждисциплінарного підходу.

Метою дисертаційного дослідження є комплексний соціально-філософський та політичний аналіз гендерної нерівності як соціально сконструйованого феномену, виявлення механізмів її формування, легітимації та відтворення у сучасному суспільстві, а також обґрунтування теоретичних

можливостей трансформації гендерних ієрархій у контексті критичної феміністичної парадигми.

Для досягнення поставленої мети у дисертації передбачено розв'язання таких завдань:

- проаналізувати еволюцію соціально-філософських і політичних уявлень про гендерну нерівність у межах ліберальної, феміністичної та критичної теоретичних традицій;
- розкрити зміст і методологічний потенціал концепції символічного насильства П'єра Бурдьє для дослідження гендерного домінування;
- виявити роль габітусу, соціальних полів і різних форм капіталу у відтворенні гендерної ієрархії із акцентуванням вектору їхньої політичної експлікації та практичної реалізації;
- здійснити критичний аналіз феміністичних інтерпретацій і обмежень класичних соціологічних теорій щодо проблеми агентивності із урахуванням їхнього значення для політичної сфери;
- проаналізувати інституційні та дискурсивні механізми підтримки патріархальних норм у сучасному суспільстві;
- обґрунтувати соціальні та особистісні наслідки гендерної нерівності для жінок і чоловіків;
- визначити теоретичні передумови та напрями подолання гендерної нерівності в контексті сучасних системних суспільних трансформацій через впровадження відповідних політик, що враховують політичні, соціальні, ціннісні та комунікативні складові.

Об'єктом дисертаційного дослідження є гендерні відносини як складова соціальної структури сучасного суспільства та формування політичних практик.

Предметом дослідження є соціально-філософські та політичні механізми формування, легітимації та відтворення гендерної нерівності, зокрема символічні, інституційні та дискурсивні форми гендерного домінування, визначення принципів їхньої політичної експлікації, подолання, реалізації практичних політичних заходів, адекватних сучасним вимогам та викликам.

Теоретичну базу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує положення соціальної філософії, класичної та сучасної соціології, феміністичної теорії та гендерних студій. Теоретичною основою роботи є ідеї ліберальної політико-філософської традиції Джон Стюарт Мілль, Мішель Фуко, П'єр Бурдьє, Симону де Бовуар, Бетті Фрідан, Валері Брайсон, Кімберлі Греншоу, Леслі Маккол, Керолайн Кріадо Перес, Марта Хіменс, Патриція Філл Коллінз. Важливе місце у дослідженні посідають сучасні феміністичні інтерпретації та критика класичних соціологічних теорій, зокрема концепції стратифікованого габітусу, гендерованих форм капіталу та теорія амбівалентного сексизму П. Гліка і С. Фіске.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: історико-філософський аналіз, структурно-соціологічний аналіз, критичний дискурс-аналіз, порівняльний та інтерпретативний методи. Їх застосування забезпечує цілісний аналіз гендерної нерівності як структурного, символічного та інституційного феномену й створює методологічне підґрунтя для подальшого теоретичного та емпіричного дослідження проблематики у наступних розділах дисертації.

Історико-філософський метод застосовано для аналізу еволюції ідей гендерної рівності та нерівності у філософській думці. Структурно-соціологічний аналіз використано з метою виявлення інституційних механізмів відтворення гендерної ієрархії у суспільстві.

Критичний дискурс-аналіз дав змогу дослідити приховані форми символічного насильства та гендерних упереджень, закріплених у мові, культурних текстах, освітніх і медійних практиках. Порівняльний метод застосовано для зіставлення різних теоретичних підходів і концепцій у межах гендерних студій. Інтерпретативний метод використано для осмислення гендерних практик і соціальних диспозицій через категорії габітусу, капіталу та агентивності.

Застосування зазначених методів забезпечує системний і цілісний аналіз гендерної нерівності як багатовимірного соціального феномену та створює методологічне підґрунтя для подальших теоретичних узагальнень і висновків.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у комплексному політичному та соціально-філософському аналізі гендерної нерівності з позицій критичної феміністичної парадигми із залученням класичних і сучасних теорій влади у напрямку визначення принципів політичної експлікації та практичної реалізації політик, адекватних сучасним вимогам та викликам.

У роботі вперше:

- здійснено цілісну інтеграцію ліберальної, екзистенціально-феміністичної та постструктуралістської теоретичних традицій із критичною соціологією П'єра Бурдьє, що дозволило сформуванню міждисциплінарну модель аналізу гендерної нерівності як структурного й символічного механізму соціального домінування та політичного феномену;
- обґрунтовано евристичний потенціал концепції символічного насильства П. Бурдьє для дослідження процесів натуралізації та легітимації гендерної ієрархії через габітус, доксу та *illusio*;
- доведено, що гендерна нерівність функціонує як самостійний принцип соціальної стратифікації, який не може бути зведений до класових або економічних чинників і водночас взаємодіє з ними;
- розкрито механізми тілесної та дискурсивної інкорпорації гендерних норм, що забезпечують відтворення домінування навіть за умов формальної рівності прав і можливостей;
- здійснено феміністичну ревізію детерміністських обмежень теорії габітусу шляхом застосування концепції стратифікованого габітусу, яка дозволяє пояснити можливості рефлексії, агентивності та соціальної трансформації;
- обґрунтовано тезу про взаємно обмежувальний характер гендерної нерівності, що негативно впливає не лише на жінок, а й на чоловіків, формуючи асиметричні, але взаємопов'язані моделі соціальної нереалізованості;

- удосконалено теоретичне розуміння капіталу шляхом аналізу гендерованих форм капіталу та їх ролі у відтворенні соціальної нерівності в сучасних соціальних та політичних полях;
- визначено теоретичні передумови та напрями подолання гендерної нерівності в контексті сучасних системних суспільних трансформацій через впровадження відповідних політик, що враховують політичні, соціальні, ціннісні та комунікативні складові;
- уточнено добір рекомендацій на основі дослідження політичного досвіду західних демократій у формуванні гендерно-чутливої політики;
- виділено специфіку гендерно-зумовленого насильства в умовах війни в Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідались на 4-х міжнародних наукових та науково практичних конференціях:

«Статева рівність та гендерні проблеми в Україні». (Харків, 2025) Міжнародна наукова конференція «Радіоелектроніка та молодь у XXI столітті» 16 квіт. 2025 р. Харків. С. 75–76.

«Гендерні стереотипи: європейський досвід і стратегія їх подолання» (Харків, 2025). XXVI Міжнародна науково-практична конференція «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті», 15 травня 2025 р. Харків

«Міжнародні стратегії досягнення гендерної рівності». (Чернівці, 2025) Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» Чернівці: 2025. С. 45–48.

«Актуальні виклики фемінізму та гендерної рівності». (Брюссель, 2026) Міжнародна наукова інтернет конференція «Innovative Research in Science and Economy». Брюссель: 2026 р. С. 290–292

Публікації. Теоретичні положення та наукові висновки дисертації відбито в 3 наукових статтях:

Варич, Д. Статова рівність та гендерні проблеми в Україні. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології. 2022. Випуск 42. с. 58-64.

Варич, Д. Передумови появи феміністичних рухів та чотири хвили фемінізму. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології. 2024. Випуск 45. с. 69-74.

Варич, Д. Феміністичний інституціоналізм як основний тренд досліджень гендерної нерівності. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології. 2024. Випуск 46. с. 81-87.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає у можливості їх використання в аналітичній, освітній та експертній діяльності, спрямованій на подолання гендерної нерівності та впровадження принципів гендерної рівності.

Основні положення та висновки роботи можуть бути використані:

- у процесі розроблення, аналізу та експертної оцінки державних і міжнародних стратегій гендерної рівності, зокрема в частині виявлення прихованих символічних і дискурсивних форм дискримінації;
- під час проведення гендерної та антидискримінаційної експертизи нормативно-правових актів, освітніх програм, медійного та культурного контенту;
- у діяльності органів публічної влади, громадських організацій та міжнародних інституцій при формуванні комплексних гендерно-чутливих політик, що поєднують правові, освітні та культурні інструменти;
- у навчальному процесі закладів вищої освіти при викладанні курсів із соціальної філософії, соціології, гендерних студій, політології та прав людини;
- як теоретико-методологічне підґрунтя для подальших емпіричних досліджень гендерних аспектів соціальної нерівності, символічного домінування та соціальних трансформацій у сучасному суспільстві.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 194 сторінки, з них 169 припадає на основний текст. У дослідженні наявно 7 таблиць. Список використаних джерел містить 197 позицій та займає 25 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ

1.1. Фундаментальні теорії розуміння гендерної рівності

Питання статевої рівності має довгу історію. Ще Джон Стюарт Мілль порушував тему становища жінок у суспільстві та їхніх прав, хоча пізніше його позиції зазнали критики з боку новітніх феміністок [1]. Помітний вплив на формування ранніх феміністичних ідей також справили К. Маркс і Ф. Енгельс, заклавши теоретичні засади для подальшого розвитку філософських концепцій фемінізму. Попри це, генезис ідей про рівність можна простежити вже у ліберальних напрямках політичної теорії, де, однак, питання жінок розглядалося вкрай обмежено.

Поняття рівноправності етимологічно складається зі слів «рівне» і «право», що вказує на рівні права для всіх людей. Водночас у ранній ліберальній думці не існувало чіткого визначення того, хто саме належить до категорії «людини». Жінки й чоловіки фактично перебували по різні боки правових й соціальних можливостей. Участь жінок у громадському житті була мінімальною: вони виконували насамперед домашні функції, тоді як чоловіки займали суспільно-політичний простір, від ремісництва до державного управління. Такий різкий поділ ролей спирався на уявлення про «природну» відмінність жінок і чоловіків. Саме це пояснює П'єр Бурдьє у праці «Чоловіче панування», аналізуючи гендерний розподіл праці й причини, чому саме жінки традиційно виконували більш «брудну» роботу [2].

Жінку часто сприймали як «іншу», відмінну від чоловіка. Симона де Бовуар у «Другій статі» детально досліджує цей дуалізм, що проявляється у схемах «свій – чужий» або «ми – вони». Вона вказує, що таке протиставлення виникло ще на ранніх етапах розвитку людства, коли тілесні чи расові відмінності формували межу між групами. Згодом ця логіка поширилася і на гендерні відносини. Як пише Бовуар, жодна спільнота не визначає себе інакше, ніж через протиставлення Іншому. Ворожість і напруга виникають саме внаслідок цього дуалізму. Позиціонування жінки як «несуттєвої» сторони відтворювало її підпорядковане становище протягом історії [3].

Ситуація жінок як «інших» є унікальною: вони відрізняються від чоловіків не класовим походженням, не фізичними характеристиками, а самою соціокультурною конструкцією статі. Жінки не формували власної суб'єктності незалежно — її визначали відносини всередині сім'ї, де жінка розглядалася як «інша частина» цілого. Саме тому і виникали протести проти пригнічення та нерівності.

Поява жіночої освіти та вихід жінок на оплачувану працю стали важливими зрушеннями, однак створили додаткове навантаження: оплачувана робота не звільняла їх від домашніх обов'язків. Валері Брайсон описує тяжкі умови, у яких працювали жінки під час індустріалізації: низькі зарплати, надмірна праця, випадки, коли жінки народжували практично на робочому місці [4]. Попри це, умови були виснажливими для всіх працівників — як наголошував Мішель Фуко, промислові фабрики вимагали понаднормової роботи, що призводило до виснаження та смертності; лише згодом влада почала покращувати умови праці, визнавши цінність людського ресурсу, що в свою чергу привело до появи концепції біовлади. [5]. Як зазначає Брайсон, значна частина жіночої праці концентрувалася в низькооплачуваному секторі обслуговування: покоївки, гувернантки, куховарки тощо, що змушувало жінок шукати додаткові доходи. Емансипація за таких умов була складною і вимагала великих зусиль [4].

Показовим прикладом є США 1950-х років. Ідеал «американської мрії» для жінки включав великий будинок, заможного чоловіка, дітей і комфортний побут. Жінки могли здобувати освіту, вступати до університету, але після одруження часто відмовлялися від кар'єри. Поєднати професійне життя й домашні обов'язки було важко, тому більшість віддавала перевагу сім'ї. Чоловіки домінували у сфері освіти і роботи; жінки зосереджувалися на домашніх справах і вихованні дітей. Такий поділ виглядав привабливим, але з часом виявив психологічні наслідки: багато жінок почали відчувати внутрішню порожнечу, яку психотерапевти фіксували як масовий феномен [6].

Попри комфортний побут, жінки відчували брак самореалізації. Освічена жінка, яка відмовлялася від професійного шляху, втрачала відчуття

повноцінності. Ідеал домогосподарки був радше нав'язаним ЗМІ, ніж природним бажанням. Піраміда потреб Маслоу дозволяє пояснити це: жінка, як і чоловік, потребує самореалізації, але побутові ролі звужували її можливості.

Втім проблема не була суто жіночою. Тиск відповідальності, який суспільство поклало на чоловіків, також мав негативні наслідки. Чоловік мусив забезпечувати сім'ю, заробляти достатньо, щоб задовольнити всі потреби домогосподарства. Надмірна праця й очікування суспільства сприяли вигоранню та психологічній напрузі.

Нерівність між чоловіками та жінками проявлялася у взаємних обмеженнях: жінки страждали від ізоляції у домі та браку самореалізації, а чоловіки — від надміру відповідальності та ролі «головного годувальника». Коли вибір між кар'єрою та сім'єю став інституціоналізованим у формі сім'ї, ці суперечності загострилися. Образ щасливої домогосподарки, романтизований медіа, створював ілюзію добровільності, хоча на практиці жінки все частіше впадали у депресію, виконуючи одноманітні побутові завдання.

Проблема лежить у площині вибору: кар'єра або сім'я. Для жінки це означало відмову від перспектив професійного зростання; для чоловіка — зобов'язання постійно забезпечувати матеріальний добробут. І жінки, і чоловіки стикалися з бар'єрами у самореалізації, хоч і різного характеру.

Загалом історія демонструє тривалу домінацію «чоловічого дискурсу» — те, що Керолайн Кріадо Перес називає «чоловічим перекосом» [6]. У наукових і соціальних дослідженнях системно бракувало гендерних даних, що спотворювало картину становища жінок. У цьому дослідженні робиться спроба максимально об'єктивного аналізу.

Повертаючись до Симони де Бовуар, вона звертає увагу на несправедливість традиційного ставлення до жінок. Наприклад, у XVI столітті правом заміжньої жінки розпоряджатися власністю обмежували, посиляючись на погляди Августина, який називав жінку слабкою та ненадійною, тоді як незаміжні жінки мали значно ширші майнові права. Монтень розумів несправедливість правил, створених чоловіками без участі жінок, хоча й не ставав на їхній бік. Лише у

XVIII столітті демократично налаштовані мислителі почали підходити до питання рівності більш об'єктивно [3]. У XIX столітті суперечки про фемінізм знову загострилися, особливо коли жінки почали брати участь у продуктивній праці. Їхні вимоги набули економічного підґрунтя, що викликало спротив як буржуазії, так і робітників-чоловіків, які бачили в жінках конкуренток.

Чітке розмежування ролей пояснювалося уявленням про природні відмінності між статями. Так, навіть у побуті існували "чоловічі" та "жіночі" види роботи. Як було раніше сказано, цю тему глибоко аналізував П'єр Бурдьє у праці "Чоловіче панування". [2]

Жінок часто сприймали як "інших" щодо чоловіків. Це питання докладно розглядала Симона де Бовуар у книзі "Друга стать", де пояснювала, що гендерний дуалізм будується за принципом "свої" та "чужі". Такий поділ існував із давніх часів, коли люди почали розрізняти одне одного за фізичними ознаками, кольором шкіри тощо. Цей механізм працює на рівні спільнот: кожне плем'я вважало себе "своїм", а всіх інших – "чужими". Ворожість між групами виникала через усвідомлення їхньої відмінності, що підтверджується як у міжетнічних конфліктах, так і в гендерних відносинах. [3]

Жіноча "іншість" має свої особливості. На відміну від расової чи класової дискримінації, яка виникла у певний історичний момент, жінки завжди були частиною суспільства, але їхню суб'єктність не визнавали. Симона де Бовуар зазначала, що жінки історично не конструювали власну ідентичність, а визначалися через призму чоловічого домінування. Саме це й стало підґрунтям для їхньої боротьби за рівноправність. [3]

Із розширенням доступу до освіти та виходом жінок на ринок праці їхня роль у суспільстві змінилася, проте додаткові обов'язки лише посилили навантаження. Жінки працювали нарівні з чоловіками, але домашні справи й виховання дітей залишалися їхнім основним обов'язком. Валері Брайсон описувала важкі умови праці жінок в епоху індустріалізації, зокрема випадки, коли вони народжували просто на робочому місці. Хоча важкі умови були

характерні і для чоловіків, саме жінки часто опинялися у сфері низькооплачуваної праці – гувернанток, покоївок, куховарок тощо.

Джон Стюарт Мілль обстоював позицію, відповідно до якої кожна людина повинна мати рівні можливості незалежно від статі, расової належності чи соціального статусу. Він заперечував уявлення про «природну» схильність жінок до підлеглого становища, трактуючи таку нерівність як наслідок історичних умов і процесів соціалізації.

На його думку, суспільні обмеження щодо жінок не мають наукового підґрунтя, а формуються під впливом культурних норм і соціального тиску. Мілль порівнював таку систему із рабством, у межах якого привілейоване становище однієї групи підтримується через пригнічення іншої. Вільний вибір особистості він вважав фундаментальним принципом справедливого суспільного устрою, а тому обмеження прав жінок розцінював як порушення цього принципу.

Мислитель підкреслював, що гендерна рівність є не лише морально виправданою, але й суспільно корисною. На його переконання, звуження можливостей жінок негативно позначається на розвитку науки, культури, економіки та політичної сфери, оскільки значна частина людства усувається від повноцінної участі у суспільному житті. [7] Надання жінкам рівного доступу до освіти та професійної діяльності, за Міллем, сприяє підвищенню загального добробуту суспільства. Конкуренція між чоловіками й жінками у професійній та громадській сферах стимулює появу нових ідей, талантів і підходів. Відтак обмеження жіночої участі в економічному та суспільному житті він розглядав не лише як несправедливість, а й як прояв соціальної неефективності.

Мілль також піддавав критиці твердження про те, що жінки нібито «призначені» виключно для ролей дружини та домогосподарки. Він наголошував, що подібні уявлення є продуктом суспільних норм, виховання та освітньої системи, а не природною закономірністю. Жінки, на його думку, повинні самостійно визначати власний життєвий шлях — присвятити себе сім'ї, професійній діяльності чи поєднувати обидві сфери. Існуючі соціальні бар'єри,

однак, суттєво обмежують можливості реалізації їхнього потенціалу. Традиційні гендерні ролі, за його оцінкою, обмежують не лише жінок, але й чоловіків, позбавляючи суспільство моделі рівноправного партнерства.

Особливу увагу Мілль приділяв економічній залежності жінок від чоловіків, розглядаючи її як один із ключових механізмів підпорядкування. Він виступав за забезпечення права жінок на власність, працю та фінансову автономію, оскільки лише економічна незалежність створює умови для реальної свободи вибору. За відсутності фінансової самостійності жінки залишаються більш уразливими до дискримінації та несправедливого ставлення. Мілль підкреслював, що без рівного доступу до економічних ресурсів гендерна рівність матиме лише формальний характер.

Крім того, мислитель зазначав, що витоки нерівності закладаються ще у дитячому віці через дискримінаційні практики виховання та освіти. Він обґрунтовував необхідність забезпечення однакових освітніх можливостей для дівчат і хлопців, що дозволило б жінкам повною мірою реалізовувати свої здібності. Освіта, на його думку, повинна виконувати функцію емансипації жінок, а не закріплення традиційних соціальних ролей. Актуальність цих ідей підтверджується і сьогодні, оскільки жінки продовжують стикатися з труднощами у доступі до технічних та наукових професій. [7]

У сучасних умовах більшість держав, відповідно до цілей сталого розвитку ООН, законодавчо закріпили принцип рівноправності жінок і чоловіків, включаючи право на освіту, участь у політичному житті та рівний доступ до праці [8]. Проте навіть сьогодні у багатьох суспільствах жінки продовжують зазнавати дискримінації, нерівної оплати праці та різноманітних соціальних обмежень. Проблеми гендерно зумовленого насильства, гендерного розриву в оплаті праці та професійної дискримінації залишаються актуальними. Такі міжнародні структури, як ООН, а також суспільні ініціативи на кшталт #MeToo, спрямовують свою діяльність на подолання цих викликів.

Мілль розглядав гендерну рівність як фундамент суспільного прогресу, а його концепції й надалі впливають на сучасні дискусії щодо прав жінок,

забезпечення гендерної рівності та подолання стереотипів. Попри суттєві досягнення у цій сфері, боротьба за фактичне рівноправ'я продовжується у глобальному масштабі. Соціальний розподіл ролей, описаний П'єром Бурдьє, визначав чоловіка як добувача ресурсів і відповідального за політичні й економічні питання, тоді як жінка відповідала за виховання дітей та домашній побут. На перший погляд, така система виглядала безтурботною, але багато жінок відчували внутрішню порожнечу, яка згодом привернула увагу суспільства. Масове невдоволення домогосподарок спочатку пояснювали втому чи браком якісної побутової техніки, проте проблема лежала значно глибше – у відсутності самореалізації.

Гендерна нерівність у концепціях П'єра Бурдьє розглядається через його ключові поняття: габітус, поле, капітали та символічне насильство. Він досліджував, як суспільство відтворює гендерні ієрархії, роблячи їх "природними" та легітимними. Бурдьє вказував, що гендерна нерівність закріплюється через символічне насильство, коли соціальні норми та уявлення про "природну" роль жінок і чоловіків нав'язуються через виховання, освіту, культуру, релігію та мову. Люди приймають ці норми як очевидні та «дані від природи», що змушує жінок і чоловіків поводитися відповідно до соціальних очікувань. Наприклад, жінкам може здаватися, що вони "природно" схильні до догляду за дітьми чи виконання домашньої роботи, хоча це результат соціального впливу.

Центральним елементом теорії практики Бурдьє є габітус, який визначається як втілені, соціалізовані диспозиції, що є одночасно структуруючими та структурованими [9]. Габітус є системою щоденних звичних практик і переконань, прийнятих у певному соціальному середовищі, і може бути названий «другою природою» людини. У гендерному контексті, габітус функціонує як фундаментальний вимір, який модифікує всі соціальні ознаки. Згідно з Бурдьє, він «глибоко і неминуче сформований схемою класифікації, яка конструює чоловіче і жіноче як полярні протилежності». Таким чином, гендерна

нерівність вбудовується безпосередньо у сприйняття та реакції соціальних агентів [10].

Поняття поля відноситься до соціо-історичних просторів, які є аренами боротьби за легітимацію різних форм капіталу та позиціонування [9]. Кожне поле (освіта, політика, економіка, спорт) має свої специфічні правила гри (*illusio*), і, як правило, у більшості суспільних полів домінують маскуліні структури, які встановлюють умови членства. Ці структури можуть встановлювати високий «в'їзний тариф» для нових акторів, особливо для жінок, які намагаються увійти у традиційно чоловічі домени, як-от підприємництво [11].

Нарешті, капітал (економічний, культурний, соціальний) є ресурсами, за володіння якими точиться боротьба. Особливо важливим є символічний капітал, який є формою легітимізованої влади, невіддільною від інших форм, але визнаною як така лише за умови соціальної згоди. Саме через символічний капітал чоловіче панування підтримується і визнається як законне.

Головна амбіція Бурдьє в його аналізі чоловічого панування полягає у тому, щоб «розчленувати чоловіче панування» і відновити його парадоксальний характер, демонтуючи процеси, відповідальні за перетворення соціальної та культурної «історії в природу, культурного арбітаризму в природне». Згідно з його теорією, гендерний розподіл «здається таким, що відповідає самому “стану речей” (як іноді кажуть про те, що є нормальним, природним, неминучим)». Це всеохоплююче сприйняття є настільки ефективним, що навіть найбільш нестерпні умови існування можуть сприйматися соціальними агентами як «прийнятні і навіть природні»[12].

Однак підхід Бурдьє до гендеру викликав значну критику з боку феміністичних дослідників. Бурдьє часто класифікував гендер (поряд з етнічною приналежністю та віком) як «вторинний принцип суспільного поділу». Ці вторинні принципи підпорядковуються «фундаментальним» структурам, пов'язаним насамперед із позиціями у відносинах економічного та культурного виробництва, тобто класом.

Така концептуалізація була сприйнята як недооцінка ролі гендеру як головного принципу соціальної стратифікації [13]. Гендерна нерівність є прихованою, і це приховування дозволяє їй функціонувати з максимальною ефективністю. Гендер стає вторинним, оскільки він здається універсальним і природним [12]. Саме тому, що гендер сприймається як біологічна даність, а не як соціальна конструкція, він є найбільш ефективною формою символічного капіталу або символічного насилля. Цей механізм перетворює його прихований характер на легітимізуючу і структурну силу, що вимагає від соціологічного аналізу витягнути цей прихований принцип на світло, як того вимагають феміністичні підходи [11]. Таким чином, вторинність гендеру у стратифікації Бурдьє є не академічним промахом, а скоріше відображенням того, як символічне панування маскує свою владу.

Бурдьє приділяє особливу увагу тому, як гендерне панування втілюється на мікрорівні — у тілі, його рухах та поставі, те що він називає *hexis*. Гендерна опозиція між чоловічим і жіночим реалізується у фізичних диспозиціях: поставі, жестах і рухах тіла, що протиставляються як «пряме і зігнуте, між твердістю, вертикальністю та прямолінійністю» (чоловіче) і «стриманістю, резервом та гнучкістю» (жіноче). Чоловік, наприклад, «дивиться і б'є прямо у свого супротивника», тоді як жіноча *hexis* вимагає стриманості [14].

Відтворення цієї тілесної диференціації відбувається через механізм циркулярної каузальності (кругової причинності), яка включає спостереження (*vision*), соматизацію (тілесне втілення) та натуралізацію. Багаторазове, повторюване спостереження соціально сконструйованих гендерних відбитків на матеріальному тілі змушує соціальних агентів сприймати цей диференційований образ як природний, тим самим закріплюючи домінуючі норми [15]. Тіло стає головним носієм соціальної класифікації.

Леслі Маккол визнає важливість аналізу тілесної інкорпорації, але критикує Бурдьє за детермінізм його підходу до тіла. Існує застереження, що він або «надто серйозно ставиться до сприйнятого біологічного тіла», приписуючи

жіночі диспозиції лише жінкам, або «недостатньо серйозно», ігноруючи реальне насильство домінуючої гетеросексуальності та статевого поділу праці [12].

Крім того, критика вказує на те, що Бурдьє недостатньо враховує, як класові, расові, етнічні та сексуальні відмінності створюють «поділи свідомості» всередині класів. Класичний габітус, як «друга природа», є схильним до репродукції і насилу пояснює потенціал для опору чи трансформації. Це створює проблему пояснення того, як актори можуть конструювати альтернативні бачення, що є суттю феміністичної агентивності [16].

Для подолання цього детермінізму та забезпечення аналітичної гнучкості, було запропоновано використовувати концепт стратифікованого габітусу. Цей підхід дозволяє існування множинних шарів ресоціалізації поверх початкових шарів соціалізації. Якщо габітус стратифікований, це пояснює, як феміністичні боротьби (як політичні акти) можуть створювати нові диспозиції, які, хоча й конфліктують із первинною інкорпорацією патріархальної докси, дозволяють розвинути рефлексивне усвідомлення та агентивність. Сформувані альтернативні візії означає «змінити принципи соціологічного бачення соціального світу, що означає змінити сам цей світ» [12].

Гендерна нерівність стабілізується та відтворюється у суспільних інститутах та полях через складну взаємодію капіталів та докси [9]. Система освіти відіграє ключову роль у соціальній репродукції відносин привілеїв та домінування. Школа і держава є критично важливими інститутами для відтворення гендерного панування [16]. Успішність в освітній системі залежить від наявності у дитини більш широкого культурного капіталу (мова, знання, диспозиції), засвоєного в сім'ї [2].

Теорія Бурдьє допомагає зрозуміти, як соціальна нерівність зберігається через неявні зв'язки між академічною придатністю та культурною спадщиною [16]. Проблема полягає в тому, що гендерна ієрархія підтримується центральними символічними системами, які є продуктом чоловічо-орієнтованого погляду на суспільство. Відсутність прямого фокусу на гендері в

початкових роботах Бурдьє (наприклад, про освіту) вимагає феміністичного стендпоінт-аналізу, щоб розкрити ці системи гніту [16].

У ширшій соціальній структурі, позиція індивіда значною мірою визначається його окупацією та пов'язаними з нею капіталами. У цьому контексті гендер, поряд з етнічною приналежністю, функціонує як вторинний принцип, який посилює існуючу структуру капіталу. Тимчасом як професії, що вимагають високого обсягу культурного капіталу (наприклад, художник або професор), можуть перебувати у домінуючому класі, саме стать і етнічна приналежність набувають своєї специфічної форми та цінності в результаті обсягу та складу капіталу, пов'язаного з їхніми позиціями [12].

Поле підприємництва слугує яскравим прикладом простору з «вбудованою маскулінністю» (*embedded masculinity*). Це поле структурується маскулінною доксою, яка визначає, хто є «надійним гравцем поля» [10]. Автономізація цього домену діяльності генерує *doxa* та *illusio*, що визначають його стабільність.

У цьому полі відтворення нерівності відбувається через встановлення «мінімального в'їзного тарифу». Оскільки поле «замикається на собі», практичне володіння його специфічною історією, об'єктивованою в роботах «охоронців легітимного знання» (які здебільшого є чоловіками), стає обов'язковим тарифом [10]. Це автоматично створює бар'єр для жінок, змушуючи їх або підкорятися маскулінному, або залишатися маргіналізованими. Дослідження показують, що навіть жіночі підприємницькі мережі, спрямовані на підтримку, часто мають обмежений вплив і можуть парадоксально увічнювати та відтворювати вбудовану маскулінність цієї сфери, якщо не впроваджуються відповідні механізми трансформації [10].

Критичне осмислення теорії Бурдьє феміністичними дослідниками спрямоване на розширення його концептуального апарату для врахування агентивності та складної ролі гендеру. Однією з головних проблем, яку фемінізм висуває до Бурдьє, є його тенденція до недооцінки рефлексивних здібностей акторів [17]. Деякі критики стверджують, що його теорія є занадто детерміністською, розглядаючи акторів як соціалізовані тіла, які практично

позбавлені справжнього потенціалу дії [18]. Таким чином, виникає питання: чи дає робота Бурдьє можливість пояснити агентивність та рефлексивне усвідомлення, необхідні для феміністичного опору?

Хоча Бурдьє не є прихильником «великої теорії» та детермінізму, його концепція габітусу, як глибоко вкоріненої структури, ускладнює пояснення джерела імпульсів до змін [16]. Проте, феміністичні підходи використовують ідею, що зміна принципів соціологічного бачення соціального світу є шляхом до зміни самого світу [13]. Це вимагає створення нової докси через «дисципліноване інакомислення» (disciplined dissent).

На відміну від початкового бачення Бурдьє, де жінки часто розглядалися не як акумулятори капіталу, а як «об'єкти, що несуть капітал» для чоловіків або сімейних груп [13], Леслі Маккол стверджує, що жінки активно залучені у стратегії накопичення капіталу, зокрема, володіючи власними, гендерованими формами капіталу. Бурдьє сам коротко визнав, що «певні жінки отримують професійний прибуток від свого шарму(ів), і що краса, таким чином, набуває цінності на ринку праці» [12].

Феміністична теорія розширила цю ідею, виділивши дві основні форми гендерного капіталу:

1. Фемінний Капітал (Feminine Capital): Соціологині, такі як Скеггз (Skeggs, 1997) та Ловелл (Lovell), визначають фемінність як навчену компетентність і форму культурного капіталу. Скеггз описує його як «дискурсивну позицію, доступну через гендерні відносини, яку жінкам заохочується використовувати»[13]. Цей капітал, чия корисність залежить від класу, раси та сексуальності, має зростаючу валюту на сучасному ринку праці.
2. Жіночий Капітал (Female Capital): Хюппац (Huppertz, 2009) пропонує більш тонке розрізнення, визначаючи жіночий капітал як «гендерну перевагу, отриману від сприйняття як особа, що має жіноче (але не обов'язково фемінне) тіло». Цей капітал може використовуватися

жінками для отримання доходу в певних професіях, наприклад, у сфері оплачуваної доглядової праці [13].

Існує парадоксальний ефект цього використання капіталу. Хоча капіталізація на красі та чарівності може забезпечити жінкам індивідуальну вигоду, ця стратегія має ризик стабілізувати гендерні відносини, посилюючи існуючі норми панування [15]. Таким чином, індивідуальна вигода може сприяти системній репродукції символічного насилля.

Головна амбіція Бурдьє в його аналізі чоловічого панування полягає у тому, щоб «розчленувати чоловіче панування» і відновити його парадоксальний характер, демонтуючи процеси, відповідальні за перетворення соціальної та культурної «історії в природу, культурного арбітаризму в природне» [18]. Згідно з його теорією, гендерний розподіл «здається таким, що відповідає самому “стану речей” (як іноді кажуть про те, що є нормальним, природним, неминучим)» [19]. Це всеохоплююче сприйняття є настільки ефективним, що навіть найбільш нестерпні умови існування можуть сприйматися соціальними агентами як «прийнятні і навіть природні».

Однак підхід Бурдьє до гендеру викликав значну критику з боку феміністичних дослідників. Бурдьє часто класифікував гендер (поряд з етнічною приналежністю та віком) як «вторинний принцип суспільного поділу» [12]. Ці вторинні принципи підпорядковуються «фундаментальним» структурам, пов'язаним насамперед із позиціями у відносинах економічного та культурного виробництва, тобто класом.

Така концептуалізація була сприйнята як недооцінка ролі гендеру як головного принципу соціальної стратифікації [13]. Гендерна нерівність є прихованою, і це приховування дозволяє їй функціонувати з максимальною ефективністю. Гендер стає вторинним, оскільки він здається універсальним і природним [12]. Саме тому, що гендер сприймається як біологічна даність, а не як соціальна конструкція, він є найбільш ефективною формою символічного капіталу або символічного насилля. Цей механізм перетворює його прихований характер на легітимізуючу і структурну силу, що вимагає від соціологічного

аналізу витягнути цей прихований принцип на світло, як того вимагають феміністичні підходи [11]. Таким чином, вторинність гендеру у стратифікації Бурдьє є не академічним промахом, а скоріше відображенням того, як символічне панування маскує свою владу.

П'єр Бурдьє вводить поняття символічного насильства. Воно виступає ключовим концептом, який описує нефізичну форму домінування. Це «евфемізований та прихований спосіб домінування», який діє в основному через чисто символічні канали комунікації та пізнання (або, точніше, непізнання — *misrecognition*). Цей тип насилля є реалізацією світогляду, який закріплений у габітусі як домінуючих, так і підкорених.

Умовами легітимності символічного насилля є його сприйняття як законного всіма залученими сторонами. Легітимність базується на трьох взаємопов'язаних факторах: згода (*consent*), співучасть (*complicity*) та непізнання (*misrecognition*). Підкорення відбувається тоді, коли підкорені погоджуються на своє домінування, оскільки розуміють ситуацію як нормальну, легальну та легітимну [20].

Символічне насилля є унікальним у тому сенсі, що воно реалізується за співучасті підкорених. Жінки охоче підкоряються гендерній нерівності, оскільки ефект насилля полягає у створенні символічних нормативних образів ідеальної гендерної поведінки. Доміновані сторони стають інструментами власного панування, інтегруючи панівний порядок і приймаючи самооцінку, сформовану домінуючими. Це можливо, оскільки символічне насилля може бути здійснене лише на особі, яка вже «схильна (у своєму габітусі) відчувати його» [21].

Структурна підтримка символічного насилля здійснюється через доксу та *illusio*. Докса являє собою поєднання ортодоксальних і гетеродоксних норм — негласні, прийняті як належне припущення або «здоровий глузд», що лежать в основі суспільних поділів. Докса виникає, коли соціальні актори «забувають межі», що призвели до нерівних поділів, перетворюючи соціально сконструйовану нерівність на невідворотну реальність [22].

Це перетворення підтримується *illusio*, прарефлексивною вірою в гру (тобто в саме поле), яка є основою докси і визначає стабільність об'єктивних структур. Оскільки поля автономізуються, практичне володіння їхньою специфічною історією та правилами, об'єктивованою «охоронцями легітимного знання», стає обов'язковим «мінімальним в'їзним тарифом» [10].

У сфері гендеру, символічне конструювання сексуальності є частиною цієї докси. Група нав'язує офіційне визначення легітимного використання тіла, виключаючи з уявлень і практик усе, що може натякати на властивості, притаманні іншій категорії, завершуючи «роботою з практичного конструювання». Важливо розуміти, що символічне панування підтримується не лише через нормативний тиск, а й через амбівалентне винагородження. Аналіз культурних практик вказує, що «гра в покорення і підкорення» може закріплювати нерівність, але водночас «дарує еротичну насолоду активним чоловікам і пасивним жінкам». Культурні образи (наприклад, екранні фантазії) спонукають чоловіків до «жаги оволодіння», а жінку — до «бажання притягувати чоловічу увагу» та підкоритися «еротичному пануванню чоловіка» [21]. Це створює потужний культурний та емоційний механізм, який змушує підкорених прагнути своєї підкореної ролі, що ускладнює рефлексію і вимагає відмови від соціально винагороджуваного образу для досягнення емансипації.

Однак важливо розглядати це питання в ширшому контексті: чоловіки також стикалися з викликами самореалізації. На них покладався основний фінансовий тягар, що створювало значний психологічний тиск. Капіталізм змушував працювати більше, щоб забезпечити родину, що, у свою чергу, сприяло розвитку стресу та професійного вигорання.

Таким чином, проблема рівності статей зводиться до невдоволення жінок традиційним розподілом ролей, що обмежував їх можливості. Ізоляція в межах дому та спільнот за інтересами призводила до відчуття незадоволеності життям. З одного боку, поділ обов'язків виглядав логічним: чоловік заробляє гроші, жінка веде господарство. Але, якщо прибрати питання гендерної дискримінації й розглянути ситуацію з точки зору самозабезпечення, то кожна людина,

незалежно від статі, стикається з викликами повсякденного життя та вибудовує власну стратегію існування.

Однак труднощі виникали, коли взаємини між людьми набували інституціоналізованого характеру, наприклад, у рамках сім'ї. Вибір між роботою та вихованням дітей ставав серйозною дилемою, особливо для жінок. Традиційні образи «ідеальної дружини» та «турботливої матері», популяризовані медіа, часто приховували реальні проблеми з самореалізацією, які згодом призводили до внутрішньої кризи.

Згодом усе більше жінок почали усвідомлювати, що домашні обов'язки не приносять їм повноцінного задоволення. Це породило масову депресію, яка поглиблювалася відсутністю можливості реалізувати свої амбіції. Важливо зазначити, що вибір домогосподарства як основної діяльності не був би проблемою, якби жінки справді бачили в цьому свою головну мету, а не приймали цю роль під впливом соціальних норм.

Питання самореалізації стосується не лише жінок, а й чоловіків. Обидві статі стикаються з вибором між кар'єрою та сім'єю, проте матеріальні фактори відіграють ключову роль у прийнятті рішень. Традиційно саме чоловік ніс основну відповідальність за фінансове забезпечення, що накладало на нього значний тягар. Якщо він не міг виконати цю роль, то суспільство вважало його невдачливим.

Жінки ж, у свою чергу, мали два шляхи: працювати самостійно або покладатися на чоловіка. Це створювало проблему не лише обмеженої реалізації жінок, а й надмірного тиску на чоловіків. Справді, історично жінки зазнавали утисків і обмежень, але із здобуттям рівності можливостей ситуація почала змінюватися.

Якщо підсумувати, шлях жінок пройшов від повної залежності від чоловіків до поступової емансипації та самостійності. Виникає парадокс: чи варто боротися за рівні права, якщо зрештою жінки все одно роблять традиційний вибір? Відповідь залежить від особистих пріоритетів. Кар'єра не виключає сім'ї,

але ускладнює виховання дітей, а зосередження на родині може призвести до соціальної ізоляції.

З історичної точки зору суспільство було орієнтоване на чоловіків. Як зазначає Каролайн Кріадо Перес у книзі «Невидимі жінки», багато рішень ухвалювалися без урахування жіночого досвіду [6]. Симона де Бовуар також звертала увагу на історичне пригнічення жінок, вказуючи, що навіть у XVI столітті для їх підкорення використовували аргументи релігійних авторитетів [3].

У XIX столітті промислова революція сприяла залученню жінок до економічної діяльності, що посилювало феміністичні рухи. Проте чоловіки, побоюючись конкуренції, намагалися обмежити їхню участь у ринку праці. Навіть серед робітничого класу жінки отримували нижчу оплату, що підтримувало економічну нерівність. Отже, шлях до рівності досі триває. Вибір між кар'єрою та сім'єю залишається відкритим питанням, а ідеальний баланс між особистим і професійним життям – складною задачею для кожної людини.

Сексизм як соціальне явище має глибокі історичні корені. Його витоки можна знайти ще в первісних суспільствах, де поділ праці за статевою ознакою став основою для формування гендерних ролей. В аграрних суспільствах чоловіки переважно виконували фізично важку роботу, тоді як жінки відповідали за домашні обов'язки та виховання дітей. Ця диференціація поступово трансформувалася у систему патріархату, що закріпила ієрархічні відносини між статями.

Сексизм являє собою складну ідеологічну та поведінкову систему, що характеризується упередженням, заснованим на проблемі статі. У ширшому розумінні, сексизм є ідеологією, яка активно встановлює нерівні права чоловіків і жінок, що призводить до статевої дискримінації [23]. Хоча практика дискримінації за ознакою статі існує стільки ж, скільки існує патріархат, сам термін «сексизм» є відносно молодим, концептуалізованим лише у другій половині XX століття [24].

Із розвитком цивілізації сексизм набув системного характеру. У багатьох культурах чоловіки мали монополію на політичну владу, освіту та власність, тоді як жінки опинялися в підпорядкованому становищі. Навіть у сучасних розвинених країнах сліди цього історичного спадку залишаються помітними в розриві у заробітній платі, горизонтальній і вертикальній сегрегації ринку праці, а також у гендерних стереотипах [24].

1.2 Сексизм і контроль тіла

Сексизм, як форма дискримінації, має значний вплив на соціальну, економічну та правову сфери. На інституційному рівні необхідність боротьби з ним визнана на міжнародному рівні, оскільки рівна оплата за роботу рівної цінності є одним з основоположних принципів Європейського Союзу [25].

В українському правовому полі сексизм та гендерна дискримінація перебувають під увагою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що підтверджує його статус як значної соціально-правової проблеми [26]. Подолання сексизму вимагає не лише змін у суспільній свідомості, але й розробки комплексних інституційних стратегій, зокрема, впровадження Стратегії гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та обов'язкової антидискримінаційної експертизи освітнього контенту [27].

Історична генеза сексизму нерозривно пов'язана з виникненням і закріпленням патріархальної системи. Патріархат, як соціальний лад, сформував і підтримував домінування чоловіків, а сексизм став ідеологічною та практичною основою цієї системи, що пронизує всі аспекти соціального життя. Таким чином, дискримінаційні практики мають глибоке коріння у структурі влади та соціальній організації людства [24]. До основних його чинників належать:

- Культурні традиції: суспільства можуть зберігати гендерні норми, що обмежують можливості жінок.
- Релігія: деякі релігійні традиції закріплюють підпорядковану роль жінки у суспільстві.

- Економічні фактори: сегрегація ринку праці, нерівний доступ до ресурсів, дискримінація при працевлаштуванні та «скляна стеля» сприяють відтворенню гендерної нерівності.
- Соціалізація: з раннього дитинства хлопчики та дівчатка засвоюють різні соціальні ролі через виховання, освіту та медіа. Нав'язування гендерних стереотипів впливає на вибір професії, рівень амбіцій і самосприйняття.
- Політичні фактори: недостатнє представництво жінок у політичному житті обмежує вплив на ухвалення рішень щодо рівноправності.
- Юридичні аспекти: навіть за формальної рівності законодавства його практичне застосування може мати дискримінаційний характер, зокрема через слабку правову захищеність жінок від насильства чи дискримінації на робочому місці.

Важливо розрізнити два пов'язані з сексизмом терміни: *prejudice* та *bias*. Якщо *prejudice* — це судження, сформоване до отримання всіх відповідних фактів, то *bias* (упередження) — це уподобання на користь або проти людини, ідеї чи речі. Коли йдеться про свідомі чи несвідомі упередження, що живлять сексизм, застосовується саме термін *bias*. Концептуалізація явища сексизму через введення цього терміна була стратегічно необхідним кроком. Це дозволило перетворити тривалу соціологічну проблему на чіткий правовий та політичний виклик, відкриваючи шлях для застосування сучасних інституційних механізмів, таких як антидискримінаційна експертиза та політика нульової терпимості [27].

Феміністська думка не є монолітною; вона складається з різноманітних шкіл, кожна з яких пропонує унікальний аналіз причин гендерної нерівності та шляхів її подолання.

- Ліберальний фемінізм: Ця школа зосереджується на досягненні гендерної рівності через правові та політичні реформи, які усувають бар'єри та дискримінацію, що перешкоджають жінкам отримати доступ до тих самих можливостей, що й чоловіки [28]. Ліберальні феміністки наголошують на індивідуальних правах та рівних можливостях, стверджуючи, що жінки повинні мати ті ж свободи та вибір, що й

чоловіки, в таких сферах, як освіта, зайнятість та політична участь. Їхній внесок у політологію включає боротьбу за виборче право жінок, рівну оплату за рівну працю, а також законодавчі зміни у сферах освіти, зайнятості та репродуктивних прав. Вони працюють у межах існуючої системи для реформаторських змін, вірячи в людську здатність до раціональних моральних суджень.

- **Радикальний фемінізм:** Ця школа стверджує, що корінною причиною гноблення жінок є патріархат – системна та всепроникна форма чоловічого домінування, яка підпорядковує жінок у всіх аспектах суспільства [28]. Радикальні феміністки розглядають гендерну нерівність як системну проблему, глибоко вкорінену в соціальних структурах, інститутах та культурних нормах, які привілеюють чоловіків та маргіналізують жінок. Їхній внесок у політологію полягає у закликах до повної перебудови патріархальних систем та інститутів, стверджуючи, що реформування існуючих структур є недостатнім і що необхідна фундаментальна трансформація суспільства, наприклад, демонтаж нуклеарної сім'ї [29].
- **Соціалістичний фемінізм:** Ця школа поєднує феміністські та марксистські теорії для аналізу гендерного гноблення через призму класу та економічної експлуатації [28]. Соціалістичні феміністки стверджують, що гендерне гноблення переплетене з класовою експлуатацією та капіталізмом, і що підпорядкування жінок корениться в їхній економічній залежності від чоловіків та їхній ролі у відтворенні робочої сили. Їхній внесок у політологію полягає у переконанні, що досягнення гендерної рівності вимагає демонтажу як патріархату, так і капіталізму, і що визволення жінок пов'язане з ширшою боротьбою проти економічної та соціальної нерівності [29].
- **Постмодерний/Постструктуралістський фемінізм:** Ця школа кидає виклик уявленню про універсальний жіночий досвід, стверджуючи, що гендер є складним і плинним конструктом, який перетинається з іншими

аспектами ідентичності, такими як раса, клас та сексуальність. Постмодерні феміністки наголошують на різноманітності та плинності гендерних ідентичностей, відкидаючи ідею фіксованих та бінарних категорій "чоловік" та "жінка". Вони критикують бінарне розуміння гендеру та есенціалістський погляд на жіночність, стверджуючи, що не існує єдиного, уніфікованого досвіду бути жінкою, і що гендер є перформативним та соціально сконструйованим. Їхній внесок у політологію сприяє розвитку інтерсекційності та більш нюансованому розумінню того, як ідентичності та соціальні ролі формуються суспільними переконаннями та практиками [28].

Соціальний конструктивізм в свою чергу стверджує, що гендерні ролі не є природними чи біологічно детермінованими, а формуються через соціальні практики, мову та культуру. На думку Джудіт Батлер, гендер є перформативним – тобто він не є чимось сталим, а постійно відтворюється через поведінкові очікування та норми [30]. Цей підхід має велике значення для розуміння того, як змінюються гендерні ролі та як можна боротися із сексизмом шляхом зміни соціальних норм та інституційних практик.

Теорія Амбівалентного Сексизму (Глік і Фіске): Подвійність Дискримінації

У 1997 році Пітер Глік і С'юзен Фіске оприлюднили теорію амбівалентного сексизму, яка поділяє його прояви на ворожі (відкриті) та доброзичливі (замасковані). Обидві форми сексизму функціонально служать для виправдання та підтримки патріархату та традиційних гендерних ролей [31].

Ворожий Сексизм (Hostile Sexism)

Ворожий сексизм є набагато більш відвертою формою мізогінії, що охоплює негативні переконання, домінуючий патерналізм та гетеросексуальну ворожість. Ворожі сексисти схильні думати про жінок як про маніпулятивних, злих та таких, що прагнуть контролювати чоловіків за допомогою зваблення [32].

Прояви цієї форми включають відкрите заперечення гендерної рівності, оскільки вона часто розглядається як напад на маскуліність або традиційні

цінності. Наприклад, поширеними є твердження, що "більшість жінок сприймають невинні зауваження чи вчинки як сексизм" або що "багато жінок насправді шукають особливих привілеїв, таких як політика найму, яка дає їм перевагу перед чоловіками, на підставі вимоги «рівності»". Ворожий сексизм становить значну та відкриту небезпеку для жінок.

Доброзичливий Сексизм (Benevolent Sexism)

Доброзичливий сексизм — це ставлення до жінок, яке суб'єктивно може сприйматися сексистом як позитивне, проте воно так само утверджує стереотипи, звичні ролі та дисбаланс у статусі. Ця форма охоплює захисний патерналізм, ідеалізацію жінок та бажання інтимних стосунків [31].

Типовим прикладом є побажання жінкам на 8 Березня "тішити своєю красою чоловічий колектив". Це ставлення ідеалізує жінок у їхній традиційній ролі (як хранительки вогнища, об'єкта краси), а не як самостійних суб'єктів. Доброзичливий сексизм є структурно небезпечним, оскільки він маскується під турботу (захисний патерналізм), що ускладнює його усвідомлення як обмежуючого. Це явище виникає з того, що жінки й чоловіки живуть разом і є взаємопов'язаними, що створює ілюзію взаємної залежності, яка виправдовує нерівність.

Одним із ключових механізмів ворожого сексизму є реакція на загрозу статусу. Дослідження Касумовича та Кузнекоффа в контексті онлайн-відеоігор продемонструвало, що чоловіки з нижчим рівнем навичок (низьким внутрішньогруповим статусом) поведуться найбільш агресивно стосовно жінок-гравців [33]. Коли ієрархія, де домінують чоловіки, порушується жінкою-конкурентом, чоловіки з низьким статусом відчують найбільшу небезпеку для свого становища. Натомість висококваліфіковані гравці часто демонструють більш позитивне ставлення, що може бути формою приваблення партнера або відсутністю відчуття загрози з боку жінки.

Ворожий сексизм також тісно пов'язаний із «міфами про згвалтування» та виправданням насильства. Люди, що проявляють ознаки ворожого сексизму частіше звинувачують жертв сексуального насильства, вважаючи, що вони «самі

цього просили» своєю поведінкою чи одягом. У романтичних стосунках ворожий сексизм корелює з використанням вербальної та фізичної агресії для відновлення відчуття контролю, особливо якщо чоловік сприймає свою владу в парі як недостатню.

Теорія амбівалентного сексизму знайшла своє підтвердження і в політичній науці. Аналіз виборів у США 2016 року показав, що обидві форми сексизму були ключовими предикторами ставлення до кандидатів.

Ворожий сексизм корелював із негативним ставленням до Гіллари Клінтон, оскільки вона втілювала образ жінки, що претендує на найвищу владу, яка історично належала чоловікам [34]. Більше того, ворожий сексизм був пов'язаний із підтримкою Дональда Трампа, чия риторика часто апелювала до відновлення традиційного чоловічого домінування.

Цікаво, що доброзичливий сексизм також відіграв свою роль. Хоча він не завжди прямо передбачав підтримку Трампа, консервативні виборці, що проявляли доброзичливий сексизм демонстрували сильнішу антипатію до Клінтон, ймовірно через її невідповідність ідеалізованому образу «чистої та дбайливої» жінки, що потребує захисту. У сучасній політиці ворожий сексизм передбачає меншу підтримку прав на аборти, доступ до контрацепції та фінансування запланованого батьківства, тоді як модерний сексизм (заперечення наявності дискримінації) корелює з опозицією до політик рівної оплати праці та декретних відпусток.

Соціокультурні норми закріплюють сексизм через повсюдне поширення гендерних стереотипів. Кліше на кшталт "жіноча логіка", "чоловічий характер" або "слабка стать" є повсякденними елементами публічного дискурсу. Ці стереотипи є причиною існування чіткого поділу професій на «чоловічі» та «жіночі», що не здає своїх позицій в Україні.

Мішель Фуко у своїй концепції біовлади описує механізми, через які держава та суспільні інститути контролюють людські тіла та сексуальність. Гендерна політика є одним із аспектів біовлади, оскільки вона визначає соціально прийнятні ролі та поведінкові норми. Фуко визначає біовладу як

фундаментальну зміну в механізмах здійснення влади, яка відбулася у XVIII–XIX століттях. Він описує історичний перехід від суверенної влади, що виражалася через "право смерті" та "символіку крові" (де важливими були кровні лінії та чистота), до модерної влади, зосередженої на "житті" (power over life) через "аналітику сексу". Цей перехід знаменує, що влада перестає бути лише каральною чи смертоносною; вона стає механізмом, спрямованим на підтримку, оптимізацію, регуляцію та вилучення максимальної цінності з життя громадян. Біовлада — це термін, який використовується для позначення зростаючого інтересу урядів до регулювання всіх аспектів тіл громадян, щоб підкорити їх [35].

Біовлада має біполярну структуру, де перший полюс, анатомо-політика тіла, охоплює дисциплінарні механізми, спрямовані на індивідуалізацію контролю. Ці дисципліни працюють на рівні окремого тіла, формуючи "покірні тіла" (docile bodies) та нормалізуючи їхню поведінку, жести і навіть задоволення.

Другий полюс біовлади — це біополітика населення, яка складається з регулятивних механізмів, що охоплюють політичних агентів як членів живого виду. Фокус біополітики зміщується з індивіда на управління колективними процесами, такими як народжуваність, смертність, епідемії, загальний рівень здоров'я та демографія. Ці два аспекти — дисциплінарні механізми тіла та регулятивні механізми популяції — складають модерне втілення владних відносин, що визначаються як біовлада [36].

Саме сексуальність стає критичною точкою, де сходяться анатомо-політика та біополітика. З одного боку, інтерес до сексуальності стосується дисципліни тіла (наприклад, контроль над жіночою істерією та дитячою сексуальністю), а з іншого — регуляції популяції (контроль народжуваності). Цей інтерес до сексуальності Фуко назвав *scientia sexualis* (наука про сексуальність). Вона дозволила безпрецедентне знання, владу та контроль над популяцією [36].

Домінування біовлади означає, що сфера права поступається місцем регулятивним і корективним механізмам, заснованим на науковому знанні. Цей зсув має важливі наслідки для боротьби за рівність, оскільки він визначає новий

фокус боротьби. Влада експертів, медичних працівників та адміністраторів, яка по суті і є біовладою, стає головним джерелом нормативної примусовості. Саме ці інституції та їхні дискурси визначають, які форми гендеру чи сексуальності є "здоровими", "прийнятними" чи "нормативними". Таким чином, для досягнення гендерної рівності необхідно змістити політичний фокус на критику та трансформацію дискурсивних режимів, а не лише на традиційні законодавчі реформи [37].

Незважаючи на глибокий аналіз влади та її впливу на тіло, робота Фуко, особливо у Наглядати та Карати та Історії сексуальності, критикується за її "дивну гендерну нейтральність". Ключова незгода полягає у його "нездатності визнати значення гендеру у грі влади" та відсутності аналізу того, наскільки гендер визначає техніки та ступінь дисципліни, що застосовуються до тіла [37].

Феміністична критика часто трактує цю нейтральність як андроцентризм. Стверджується, що, коли Фуко розглядає тіло "як одне", він фактично зосереджується на чоловічому тілі, яке приймається за "гендерно-нейтрального" або "сутнісного людського суб'єкта" [37]. Це призводить до ігнорування специфічних дисциплін, які виробляють "особливо жіночу модальність тілесності".

Попри ці серйозні прогалини, феміністична теорія не відкидає рамки Фуко, а "адаптує" їх, використовуючи його концептуальний апарат для "заповнення лакуни". Цілком логічно використовувати аналіз Фуко, щоб стверджувати, що гендер, особливо жіночність, є дисципліною, яка функціонує як ефективний механізм соціального контролю та виробляє певні тіла й ідентичності.

Біовлада у фукіанському розумінні, як специфічна форма взаємодії влади та знання, відіграє ключову роль у формуванні соціальних норм і, зокрема, у конструюванні гендерної нормативності. У межах цього процесу одночасно окреслюються межі відхилення, Іншості та маргінального статусу. Дискурсивна гегемонія й логіки товарного виробництва переважно вибудовуються навколо домінантної нормативності, що призводить до системного іншування ненормативних гендерних суб'єктів та їхньої фактичної, а подекуди й правової,

сегрегації. У результаті такі індивіди змушені долати значно більшу кількість соціально сконструйованих бар'єрів, що актуалізує застосування концепції некрополітики для аналізу механізмів владного визначення того, «хто має жити, а хто може бути приречений на смерть».

Аналіз застосування Фукодіанської рамки до жіночого тіла вивчає, як норми моди, краси та поведінки діють як дисциплінарні техніки, що "маніпулюють, тренують і маркують" жіноче тіло. Таким чином, гендер має бути визнаний "технологією тіла сам по собі" або "первинним апаратом наукової біовлади, що конструює тіло як зрозумілий об'єкт".

Праці Мішеля Фуко забезпечили феміністичну теорію потужним концептуальним апаратом для осмислення соціальної сконструйованості гендеру та сексуальності, водночас сприяючи послідовній критиці есенціалістських підходів у фемінізмі. Запропонований ним антиесенціалістський аналіз тіла й суб'єкта уможлиблює розміщення тілесності в центрі пояснення механізмів утиску жінок без редукції до біологічного детермінізму.

Дисциплінарна анатомо-політика жіночого тіла — від нормативного закріплення гендерованих практик соціалізації (зокрема, нав'язування дівчаткам певних форм одягу й кольорових кодів) до формування у хлопчиків моделей поведінки, орієнтованих на ідеали «сили» та «успіху», — не має випадкового чи ізольованого характеру. Вона структурно інтегрована в ширший режим біополітичного регулювання населення. Через дисциплінування виробляються «покірні» та «нормативні» жіночі тіла, що забезпечує їхню передбачувану репродуктивну поведінку, критично важливу для державних стратегій демографічного контролю. У цьому сенсі гендерна дисципліна постає базовим підготовчим механізмом, який гарантує результативність біополітичного управління населенням.

Концепція біовлади та нормативної дисципліни тіла знайшла продовження у працях Джудіт Батлер, яка стверджує, що гендер не є вродженим, а є виконаним, або перформативним. За Батлер, гендерна ідентичність — це не природна сутність, а "набір повторюваних актів у жорсткій регулятивній рамці",

які з часом згущуються, створюючи видимість субстанції чи природного буття [38].

Ця "жорстка регулятивна рамка" є проявом біовлади, яка встановлює норми. Регулятивна влада норм, що керують гендерними перформансами, маскується та посилюється припущенням про те, що гендеровані ідентичності є природними та незмінними. Квір-теорія, яка ґрунтується на цих засадах, прагне до плюралізму гендерних виражень, звільнених від жорсткої бінарної дихотомії чоловік/жінка [38].

Біовлада через інституції медицини встановлює норму, а відповідно, і нормативність, визначаючи також невідповідність, Інакшість та маргінальність. Медикалізація є одним із найпотужніших сучасних механізмів нормалізації. Фукодінська рамка біовлади є надзвичайно корисною для аналізу того, як гендерно-варіантні та трансгендерні тіла конструюються, підпорядковуються та контролюються медичними установами.

Саме медичні дослідження середини ХХ століття вперше диференціювали психологічну гендерну ідентичність від анатомічної статі, що призвело до створення медичних технологій (гормональна замісна терапія, хірургічні операції), які нібито можуть "вилікувати" гендерну варіативність. Медична влада набуває авторитету для діагностики та лікування тих, чий гендерний досвід суперечить призначеній при народженні статі [39].

Для того, щоб гендерно-варіантна особа була "пізнаваною як автентичний трансгендерний/транссексуальний суб'єкт", вона повинна отримати доступ до психомедичних дискурсів та установ. Медичні технології стають частиною біополітичної стратегії, яка підпорядковує гендерну варіативність клінічному контролю, що часто призводить до фактичної, а інколи й юридичної, сегрегації тих, хто не відповідає дискурсивній гегемонії [39].

Це створює складну парадоксальну ситуацію для гендерно-варіантних осіб. Хоча вони можуть кидати виклик бінарним нормам гендеру, їхня потреба в медичному втручанні для здійснення переходу змушує їх підкоритися дискурсивній владі медицини. Бажана суб'єктність, що означає свободу та

самовизначення, може бути досягнута лише через прийняття медичної нормативності, що є формою біополітичного контролю. Таким чином, біовлада не просто пригнічує інакшість, вона активно структурує єдиний легітимний шлях до суб'єктності для транс-людей.

Біополітика особливо виразно корелює з гендерною нерівністю у сфері репродукції. Жіноче тіло історично перебувало у центрі політики через репродуктивне здоров'я. Уряди регулюють відтворення, оскільки репродуктивна політика знаходиться на перетині гендеру, влади та управління, відображаючи національні та глобальні владні динаміки.

Держави використовують ці механізми для контролю демографії, ринків праці та національної влади [40]. На державному рівні біовлада проявляється через пронаталістську репродуктивну політику, яка реагує на демографічний спад, перетворюючи відтворення на "патріотичний імператив" і питання національної безпеки. Наприклад, такі політики, як "материнський капітал" або закони, що обмежують доступ до абортів, демонструють, як біополітика зміцнює традиційні гендерні ролі, підштовхуючи жінок до неоплачуваної материнської праці. Ці законодавчі та фінансові важелі роблять інтимну сферу родини фронтом державної влади, що створює загрозу гендерній рівності [41].

Біовлада функціонує, встановлюючи "стандарти придатності до відтворення", які одночасно віддзеркалюють і відтворюють расові та гендерні нерівності. Історичний аналіз виявляє, як розширення громадянських прав (наприклад, у США) співіснувало зі зростанням примусової стерилізації темношкірих жінок, демонструючи наполегливість еugenічних концепцій. Влада адміністраторів та експертів використовує риторику "відповідальності" та "самоврядування" для патологізації маргіналізованих матерів, що перегукується з Фукодіанською концепцією "небезпечного індивіда" [35].

Традиційний ліберальний підхід до репродуктивних прав часто закликає до суворого розділення публічної та приватної сфер та до повного виведення держави зі сфери відтворення. Його гасло "уряд, геть з моєї матки" акцентує

індивідуальну автономію (свободу від державного втручання). Фукодіанська критика біополітики іноді збігається з цим ліберальним закликом.

Однак феміністичний аналіз репродуктивної справедливості показує, що такий підхід є недостатнім для забезпечення гендерної рівності. Насправді, пригнічення жінок може поглиблюватися не лише державним зловживанням біовладою (misuse), але й її бездіяльністю (disuse). Наприклад, нефінансування абортів або нездатність гарантувати оплачувану відпустку по догляду за дитиною унеможливорює рівну конкуренцію жінок на ринку праці та прирікає їх на труднощі [42].

Феміністичний підхід стверджує, що повне виведення держави з питань репродукції неможливе, оскільки всі уряди зацікавлені у кількості народжених дітей. Натомість, для досягнення рівності держава повинна використовувати біополітичні важелі для позитивного впливу, гарантуючи репродуктивну справедливість. Це вимагає соціального та політичного визнання того, що виховання дітей є суспільною відповідальністю, а не виключно "жіночою роботою" [42].

Концепція репродуктивної справедливості демонструє, що якщо біовлада є неминучим аспектом сучасного управління, метою має бути її демократизація та переорієнтація. Визнання дітонародження соціальною відповідальністю є спробою використати регулятивний потенціал біополітики для створення соціальних умов, які є необхідними для повної егалітарності жінок.

Хоча Фуко успішно описав перехід від смертоносної суверенної влади до влади, що управляє життям, його концепція біовлади виявилася недостатньою для пояснення перманентного системного насильства та державного контролю, що виражається як політика смерті, особливо в контекстах колоніалізму та расизму. Африканський теоретик Ахілль Мбембе розробив концепцію некрополітики як критичне розширення біовлади.

Згідно з Мбембе, модерність, зосереджена Фуко на історії Центральної Європи, не повністю враховує, що індустріальна революція була нерозривно пов'язана з колоніальним імперіалізмом та його технологіями раси та влади.

Біовлада, зосереджена на захисті та оптимізації популяції, не може пояснити інституціоналізовану смерть та підпорядкування.

Некрополітика — це використання соціальної та політичної влади, щоб диктувати, як деякі люди можуть жити, а деякі повинні померти. Це призводить до створення "світів смерті" (deathworlds), де великі групи населення піддаються умовам, що надають їм статус "живих мертвих". Мбембе ідентифікує расизм як ключовий рушій некрополітики, оскільки він систематично знецінює життя расово маргіналізованих людей [43].

У рамках некрополітики ненормативні групи та індивіди піддаються інакуванню та юридичній або фактичній сегрегації, оскільки світ елементарно є для них незручним. Некрополітика встановлює, кому дозволено жити, а кому помирати.

Сучасні феміністичні мислителі використовують поняття некрополітики для осмислення збереження сексуального насильства та системного виключення щодо жінок та сексуальних меншин у ліберальних демократіях [43]. У гендерному контексті некрополітика пояснює, чому певні расово-гендерні групи (наприклад, темношкірі матері, гендерно-варіантні особи) стають мішенями для інструменталізації, насильства чи знецінення.

Біполярна біовлада (дисципліна/регуляція) завжди передбачає вибір: кого варто захищати та оптимізувати для життєздатності. Для расово та гендерно маргіналізованих груп, які не вписуються у націоналістичні чи еугенічні стандарти придатності, біополітична регуляція життя швидко перетворюється на політику смерті. Це розкриває критичну ієрархію: гендерна рівність не може бути повністю досягнута без демонтажу расистських та сексистських некрополітичних структур, які визначають, чиє життя має біополітичну цінність, а чиє — ні [44].

1.3 Сучасні концепції та підходи до гендерної рівності

Інтерсекційний фемінізм — це підхід у феміністській теорії та практиці, який враховує взаємодію різних форм пригнічення та нерівності, таких як стать, раса, клас, сексуальна орієнтація, інвалідність, вік, етнічна приналежність тощо.

Цей термін вперше ввела американська правознавиця та дослідниця Кімберлі Креншоу (Kimberlé Crenshaw) у 1989 році, щоб підкреслити, що традиційний фемінізм не завжди враховував специфічні проблеми жінок, що перебувають на перетині кількох маргіналізованих груп.

Інтерсекційний фемінізм визнає, що різні системи нерівності (наприклад, сексизм, расизм, класизм) не існують окремо одна від одної, а часто взаємопроникні. Це означає, що жінка чорної етнічності може стикатися з іншими формами дискримінації, ніж біла жінка.

Інтерсекційний фемінізм є одним із численних напрямів феміністичної теорії. Його формування стало реакцією на обмеження традиційного ліберального фемінізму, який переважно зосереджувався на правах білих цисгендерних жінок середнього класу.

Слід також зазначити, що на ранніх етапах розвитку феміністичного руху представниці інших расових чи гендерних груп або залишалися поза увагою, або розглядалися як другорядні, адже расове питання ще не було повністю осмислене, а поняття гендеру фактично не використовувалося в сучасному значенні. Інтерсекційний фемінізм, натомість, охоплює широкий спектр аспектів людського існування та пропонує нове бачення категорії пригнічення і механізмів її функціонування [45].

У процесі становлення інтерсекційного фемінізму відбулося концептуальне розмежування між «білим» і «чорним» фемінізмом. Білий фемінізм трактувався як класична й домінантна доктрина, тоді як чорний фемінізм репрезентував досвід тих груп, які не були включені до традиційного феміністичного дискурсу. Оскільки класичний підхід поступово втратив свою універсальність, чорний фемінізм посів провідне місце в розвитку сучасної феміністичної думки, а риторика інтерсекційності стала невід'ємною складовою сучасного феміністичного дискурсу. Це мало позитивні наслідки, адже сприяло подоланню расових бар'єрів між жінками та формуванню більшої солідарності. Водночас не всі жінки ідентифікують себе як феміністки або підтримують феміністичний рух.

Інтерсекційність виникла як відповідь на уявлення про жінок як універсальну соціальну категорію. Хоча сам термін набув поширення лише у 1980-х роках, чорношкірі феміністки задовго до цього аналізували ідентичність як результат взаємодії раси, статі, класу та сексуальності. Важливо підкреслити визначальну роль чорних феміністок у формуванні інтерсекційного підходу. Інтерсекційність стала критикою білого ліберального фемінізму, який відсував расу на периферію феміністичних досліджень. Чорні феміністки наголошували на необхідності врахування раси поряд з іншими соціальними категоріями та стверджували, що гендер не може бути єдиною призмою аналізу соціальних відносин [45].

Попри значний потенціал інтерсекційності, згодом стало очевидно, що ця концепція має низку проблемних аспектів, пов'язаних із її методологічним та теоретичним оформленням. Однією з ключових проблем стала неоднозначність і відкритість поняття. Тривалий час саме відкритість вважалася сильною стороною інтерсекційності, однак постало питання, чи може така невизначеність бути перевагою для критичної теорії.

Інтерсекційність вимагає дослідження перетину соціальних категорій та ідентичностей, однак не пропонує чітко визначених методологічних підходів. Це породжує дві основні проблеми. По-перше, недостатньо аналізувати лише механізми перетину категорій, не досліджуючи способи їх самостійного формування. По-друге, методологічна невизначеність дозволяє працювати в межах інтерсекційності феміністкам із різними й навіть суперечливими онтологічними позиціями.

Серед дослідників інтерсекційності особливе місце посідає Патрісія Гілл Коллінз. Її концепція інтерсекційності та матриці домінування ставить під сумнів низку усталених політичних припущень. Наприклад, чорна феміністська епістемологія переглядає традиційний поділ на приватну та публічну сфери. Для чорношкірих жінок досвід материнства історично не відповідав класичній моделі, де оплачувана праця протиставляється сімейним обов'язкам. Як зазначає Коллінз: «Досвід чорношкірих жінок ніколи не вкладався в логіку роботи у

суспільній сфері, що протиставляється сімейним зобов'язанням у приватній сфері» [46].

Інтерсекційність також піддає сумніву припущення про однаковий вплив гендерної нерівності на всіх жінок. Раса, клас і сексуальна ідентичність мають не менш важливе значення. Підхід Коллінз демонструє взаємозв'язок між знанням, владою та повноваженнями й відкриває можливість аналізу нових взаємозалежностей у межах матриці домінування. Її концепція акцентує увагу не на ізольованих формах нерівності, а на їх взаємопов'язаності. Соціальні категорії розглядаються як взаємоконституційовані. Наприклад, різний життєвий досвід чорного та білого гея може бути зумовлений не лише сексуальною орієнтацією, а й расовими та класовими чинниками. Такий підхід відкидає бінарне мислення та спрощені уявлення про ієрархію пригнічення. З погляду Коллінз, некоректно стверджувати, що будь-яка одна група є «більш пригніченою» за іншу.

Загалом концепція Коллінз змінює уявлення про соціальні категорії як статичні та незмінні. Інтерсекційність виходить із того, що соціальні позиції є динамічними, а близькість чи дистанція між людьми визначається зміною актуальних соціальних індексів — раси, релігії, класу, сексуальної ідентичності тощо. Групи формуються лише у взаємозв'язку з іншими групами. Наприклад, категорія «білий» існує лише у співвідношенні з категорією «чорний». Інтерсекційність спонукає аналізувати, як ідентичність формується через взаємодію з іншими: «Ці приклади показують, що моральні позиції тих, хто пережив один прояв системного насильства, розвиваються без прийняття відповідальності за інші прояви системного насильства» [46].

Попри аналітичний потенціал інтерсекційності, Аліса Людвіг вказувала, що складність соціального світу створює серйозні труднощі для цього підходу. На її думку, нескінченна кількість можливих відмінностей є слабким місцем інтерсекційної теорії. Постає питання: за яким принципом визначати, які категорії мають пріоритетне значення? Людвіг зазначає, що в реальному житті людина часто не може точно визначити, яка саме форма дискримінації стала

причиною утиску — стать, раса чи інший чинник. Подібну позицію висловлює і Шуддхабрата Сенгупта, який стверджує, що феноменологія пригнічення є надто складною для редукції до окремих «осей» чи «систем». На думку Людвіг, теоретики інтерсекційності стикаються з проблемою визначення того, хто саме і за якими критеріями встановлює значущість певних відмінностей [47].

Водночас сама Кімберлі Креншоу наголошувала, що проблема спрощення або фрагментації досвіду множинного пригнічення вже закладена в концепцію інтерсекційності [45]. Критика інтерсекційності демонструє, що багато досліджень, які називають себе інтерсекційними, фактично продовжують спиратися на стабільні моністичні категорії, навіть коли аналізують їхні комбінації. Такі категорії нерідко формуються на основі досвіду привілейованих груп [45]. Проблема визначень, на яку звертає увагу Людвіг, передбачає існування чітких меж між системами пригнічення та аспектами ідентичності, а не ставить їх під сумнів.

Окремий напрям критики стосується масштабності інтерсекційності як аналітичного інструменту. Дослідники дискутують, чи застосовується інтерсекційність переважно на мікро-, мезо- чи макрорівні аналізу. Коллінз розмежовує поняття «взаємопов'язаного» та «інтерсекційного», використовуючи їх для позначення макро- та мікрорівнів відповідно.

Марта Хіменес вважає, що інтерсекційна модель передбачає, але не пояснює зв'язок між явищами мікро- та макрорівня. На її думку, структурна інтерсекційність не надає достатніх ресурсів для аналізу «переплетених» структур пригнічення на макрорівні [48]. Інші дослідники, навпаки, наголошують на необхідності розмежування підходів, що акцентують увагу на взаємопов'язаних системах пригнічення, та підходів, орієнтованих на аналіз інтерсекційності як такої.

Ще одна група критичних зауважень пов'язана з розмежуванням між міжкатегоріальним та внутрішньокатегоріальним підходами [49]. Перший аналізує відмінності між соціальними групами, другий — відмінності всередині цих груп. Критики міжкатегоріального підходу наголошують, що без поєднання

з внутрішньокатегоріальним аналізом він ризикує перетворитися на адитивну модель, яка лише додає різні форми дискримінації одна до одної. Елізабет Коул переконливо доводить, що позитивістський міжкатегоріальний підхід, який трактує соціальні категорії як незалежні змінні, не здатний пояснити процеси формування та підтримання цих категорій.

Ще одним предметом критики є нормативна мета «включення», яка часто приписується інтерсекційності [50]. Постає питання, чи здатна інтерсекційність справді трансформувати феміністичну теорію та політику, чи вона лише відтворює нові форми політики ідентичності. Посилаючись на Креншоу, Коул підкреслює, що групи, засновані на ідентичності, слід розглядати не як монолітні утворення, а як коаліції, які поєднують спільні риси та внутрішні відмінності. У цьому контексті інтерсекційність може стати основою для нових форм солідарності та співпраці.

Разом із тим існує критика, згідно з якою інтерсекційний підхід здатний фрагментувати жіночий рух, послаблюючи спільні цілі та солідарність. Деякі дослідники стверджують, що жорстке акцентування на расових або етнічних відмінностях інколи унеможлиблює універсальний жіночий дискурс. Теоретики «постінтерсекційності» закликають вийти за межі інтерсекційного підходу заради формування справді інклюзивного фемінізму. Однак сама проблема символічного виключення навряд чи є унікальною саме для інтерсекційності. Натомість більш продуктивним може бути підхід, орієнтований не на абстрактне «включення», а на формування коаліцій як наслідок інтерсекційного аналізу.

Серед основних проблем, які Кімберлі Креншоу виділяє в межах інтерсекційного фемінізму, важливе місце займають структурні перетини дискримінації. Небілі жінки частіше опиняються у ситуації бідності, безробіття, низького рівня освіти та самостійного виховання дітей. Водночас вони зазнають дискримінації в освіті та працевлаштуванні як за расовою, так і за гендерною ознакою. Значна частина таких жінок є іммігрантками та перебуває у залежності від чоловіків через особливості міграційного законодавства, що посилює можливості контролю та шантажу. Нерідко вони не володіють англійською

мовою та змушені залежати від родичів або чоловіків у питаннях отримання інформації та доступу до допомоги. Сексуальне насильство щодо небілих жінок рідше розглядається правоохоронними органами як серйозний злочин, а судові справи рідше доходять до вироків. Організації, що працюють із небілими жінками, часто фінансуються за моделями, орієнтованими на потреби білих жінок середнього класу, через що базові потреби небілих жінок залишаються недостатньо врахованими.

Креншоу також аналізує політичні перетини дискримінації.

- Небілі жінки одночасно належать до кількох соціальних груп — жінок та небілих людей. Антирасистський активізм переважно орієнтується на досвід небілих чоловіків, тоді як феміністичний рух — на досвід білих жінок. Унаслідок цього досвід небілих жінок часто залишається невидимим.
- Іноді антирасистський та феміністичний рухи переслідують суперечливі політичні цілі. Креншоу наводить приклад приховування статистики щодо домашнього насильства серед расових меншин через побоювання посилення расистських стереотипів. Антирасистські активісти можуть замовчувати сексуальне чи домашнє насильство з боку небілих чоловіків, побоюючись використання цієї інформації расистськими групами.
- Феміністичні організації, які ігнорують расовий аспект, часто не враховують досвід небілих, бідних або неосвічених жінок. Креншоу наводить приклади, коли притулки для жертв насильства фактично виключали жінок через мовний бар'єр або наявність синів-підлітків.
- Усередині самого феміністичного руху існують вимоги до активістського досвіду та форм діяльності, які більше відповідають можливостям освічених білих жінок середнього класу. Через це небілі активістки нерідко опиняються маргіналізованими навіть у питаннях, де їхній досвід є особливо важливим [51].

Аналіз Креншоу демонструє, що гендер, раса та клас формують складні ідентичності, які не можуть розглядатися як проста сума окремих характеристик. Відповідно, дискримінаційні практики також виникають саме на перетині різних форм нерівності. Креншоу пропонує враховувати ці чинники під час розроблення теорій і практик боротьби за рівність.

Разом із тим інтерсекційний фемінізм має і низку суперечностей. З одного боку, він декларує захист прав усіх жінок незалежно від раси чи соціального статусу, однак з іншого — формує своєрідну ієрархію пригнічення, у межах якої одні групи вважаються більш уразливими за інші. Це породжує конфлікти щодо визначення пріоритетів прав та ресурсів. Крім того, інтерсекційний підхід охоплює не лише питання статі та раси, а й релігії, сексуальної орієнтації, класової належності тощо. У результаті до категорій пригнічення можуть бути віднесені не лише жінки, а й чоловіки, представники ЛГБТ-спільноти або релігійних меншин.

Риторика інтерсекційності значною мірою вплинула на сучасний політичний порядок денний, зокрема на системи кадрового відбору та квотування. У багатьох країнах існують механізми квот, які дозволяють представникам певних соціальних груп отримувати додаткові можливості під час працевлаштування або вступу до закладів вищої освіти за умови відповідності базовим кваліфікаційним вимогам.

Щодо питань расизму, то на тлі цього було створено окремий рух постколоніального фемінізму, який бере в методологічну основу західний фемінізм разом із основними доктринами, а також повністю ігнорує участь білих жінок. Причиною цього стало тотальне ігнорування досвіду жінок інших рас та релігій, тому представниці із країн колишніх колоній та країн третього світу вирішили об'єднатися між собою в один рух, повністю ігноруючи участь європейського сегменту. Для формування більш комплексного розуміння гендерних норм було створено новий підхід.

Феміністичний інституціоналізм (ФІ) являє собою критичний та відмінний підхід у межах інституційної теорії, що пропонує глибоке розуміння того, як

гендерні норми функціонують в інституціях та як інституційні процеси формують і підтримують динаміку гендерної влади. Його основна мета полягає в тому, щоб зрозуміти та пояснити розподіл влади всередині та між інституціями, акцентуючи увагу на гендері як на первинній одиниці аналізу.

Цей підхід виник із критичного усвідомлення значної прогалини в усталених інституційних теоріях. ФІ критикує традиційний інституціоналізм за його "гендерну сліпоту", стверджуючи, що він значною мірою ігнорував гендерний вимір інституцій та його вплив на результати. Традиційні підходи, не враховуючи гендер, фундаментально спотворювали розуміння того, як функціонує влада в структурах. Ця недосконалість підкреслила необхідність для ФІ надати більш всеосяжне розуміння, переосмислюючи гендер не як випадкову змінну, а як невід'ємний елемент, що формує інституційну динаміку. Отже, саме існування ФІ є трансформаційною переоцінкою того, як інституції вивчаються та інтерпретуються [54].

Як "політичний проєкт", ФІ не є лише описовою аналітичною рамкою; він експліцитно прагне "зруйнувати існуючі владні домовленості в інституціях та сприяти змінам шляхом виявлення та оскарження інституційних бар'єрів, що підтримують гендерну нерівність та інші форми дискримінації". Ця невід'ємна нормативна прихильність до соціальної справедливості та гендерної рівності відрізняє його від суто описових інституційних аналізів. Це подвійне призначення означає, що наукові дослідження в рамках ФІ безпосередньо інформують та спрямовують зусилля на трансформацію інституцій, роблячи його теоретичні внески за своєю суттю дієвими у прагненні до гендерно справедливих інституцій. Ця активна взаємодія з реформами позиціонує ФІ як потужний інструмент для досліджень гендерної політики, де розуміння слугує меті трансформації [55].

Аналітичний обсяг ФІ є широким, охоплюючи всі аспекти побудови інституцій та безпосередньо впливаючи на політику, законодавство, закони та квоти. Його центральний внесок полягає у виявленні глибоких, часто тонких, способів, якими гендер вбудований у політичні інституції, формуючи соціальні

взаємодії та результати політики. Визнаючи "гендерно орієнтовані інституції", ФІ визнає повсюдну присутність гендеру в різних секторах суспільного життя, включаючи практики, процеси, ідеології та розподіл влади. Це розуміння є критично важливим для розробки ефективних гендерно справедливих політик та втручань.

Феміністичний інституціоналізм (ФІ) глибоко переосмислює гендер, виходячи за рамки його розуміння як індивідуальної характеристики. Він розглядає гендер як "вирішальний вимір інституцій" та як "соціальні структури", які "інституціоналізовані", вбудовані в політичні інституції та формують соціальну взаємодію [56]. Гендер глибоко залучений в інституції, впливаючи на владні відносини та соціальні взаємодії, керуючи тим, як індивіди класифікують маскуліність та фемінність. Цей повсюдний вплив означає, що гендер "підкреслює прийняті рішення і постійно присутній у підсвідомості, керуючи остаточними рішеннями щодо інституцій". Визнання гендерно орієнтованих інституцій означає усвідомлення присутності гендеру в різних секторах соціального життя, включаючи практики, процеси, образи, ідеології та розподіл влади.

ФІ розуміє інституції широко, охоплюючи як формальні (кодифіковані, офіційні), так і неформальні (неписані, соціально спільні) правила, норми та практики. Ці правила приписують та забороняють прийнятні маскуліні та фемінні форми поведінки в інституціях, тим самим "виробляючи результати, які допомагають відтворювати ширші соціальні та політичні гендерні очікування [54]. Концепція бюрократичної нейтральності підкреслюється як така, що встановлює гендерно орієнтовану логіку доцільності інституції, яка регулює соціальних акторів [57]. Ця, здавалося б, нейтральна логіка часто підкріплюється неформальними рутинами та тонкими формами соціального тиску або насильства. Гендерна нерівність не є лише наслідком явних, кодифікованих дискримінаційних практик. Натомість, вона глибоко вкорінена та підтримується складною взаємодією формальних правил та неписаних, часто тонких, соціальних практик. Формальні правила можуть встановлювати гендерно

орієнтовану логіку доцільності, але саме неформальні рутини та неявні тиски часто забезпечують дотримання цієї логіки, що призводить до відтворення ширших суспільних гендерних очікувань. Ця динаміка виявляє повсюдний та стійкий характер гендерної влади, що означає, що ефективні зміни вимагають вирішення як видимих політик, так і менш очевидних, але потужних, неформальних норм.

Концепція гендерно орієнтованої логіки доцільності є центральною для розуміння того, як інституції, навіть якщо вони здаються гендерно нейтральними, можуть виробляти гендерно орієнтовані ефекти. Вона стосується внутрішньої логіки інституції, яка визначає, яка поведінка вважається прийнятною для чоловіків та жінок, часто підсилюючи існуючі гендерні ієрархії. Ця логіка може бути вбудована в правила, що визначають ролі або переваги для чоловіків та жінок, або вона може генерувати гендерно орієнтовані ефекти через взаємодію з ширшими суспільними гендерними нормами.

Інтерсекційність є ключовою концепцією у ФІ, що підкреслює важливість аналізу того, як множинні форми нерівності перетинаються та формують досвід інституцій. Це включає гендер поряд з "класом, расою, статтю, сексуальністю, віком, ейджизмом та релігією". Вона визнає, що індивіди мають "множинні ідентичності та досвід, які формують їхні взаємодії з інституціями", виходячи за рамки єдиного фокусу на гендері до більш нюансованого розуміння динаміки влади [58].

ФІ "базується на новому інституціоналізмі", визнаючи основоположну передумову НІ, що "інституції 'мають значення'" та формують поведінку. Вчені ФІ "підтримують більшість його основних припущень щодо того, як інституції становлять 'правила гри'". Однак, ФІ критично взаємодіє з основним НІ, підкреслюючи його "гендерну сліпоту". Вчені ФІ стверджують, що НІ "значною мірою ігнорував гендерні виміри інституційної динаміки" і часто "применшує важливість владних відносин" [58].

Відносини ФІ з новим інституціоналізмом характеризуються прагматичним, а не пуристським, теоретичним підходом. Хоча ФІ критично висвітлює

обмеження НІ щодо гендеру та влади, він стратегічно адаптує та використовує аналітичні інструменти НІ. Це вибіркове прийняття, особливо перевага історичного та дискурсивного інституціоналізму, узгоджується з головною метою ФІ – розумінням та трансформацією гендерних владних відносин у реальному світі, а не просто переформатуванням академічної теорії заради неї самої [59]. Такий підхід демонструє прихильність ФІ до своєї нормативної програми, використовуючи встановлені рамки для досягнення своїх цілей соціальних змін. Феміністичні політологи прагнули "гендерувати існуючі підходи", що призвело до "феміністичного історичного інституціоналізму, феміністичного соціологічного інституціоналізму, феміністичного дискурсивного інституціоналізму і навіть феміністичного інституціоналізму раціонального вибору". Хоча це принесло негайні переваги, це також призвело до фрагментації, що ускладнило визначення єдиного підходу ФІ. Існує визнана перевага історичного та дискурсивного інституціоналізму серед феміністичних вчених, оскільки ці варіанти краще узгоджуються з "активістською програмою" ФІ завдяки їхньому акценту на змінах, дискурсі та динаміці влади.

Проект побудови теорії феміністичного інституціоналізму розпочався в середині 2000-х років. Він виник, коли феміністичні політологи прагнули зрозуміти, як, здавалося б, бюрократично нейтральні структури, правила, норми та практики в інституціях насправді є гендерно орієнтованими та створюють гендерно орієнтовані ефекти [54].

Цей розвиток ознаменував значний "інституційний поворот" у феміністичних дослідженнях, переходячи від індивідуального рівня аналізу до більш системного, інституційного. Ранні дослідження гендеру та політики, зосереджуючись на жіночих акторах та рухах, еволюціонували, щоб розглядати їхню взаємодію з ширшими структурами політичних можливостей та низкою інституційних факторів [56]. Цей "інституційний поворот" являє собою стратегічну еволюцію у феміністичній науці. Попередні аналізи, хоча й були цінними у висвітленні індивідуальної агентності, виявилися недостатніми для повного пояснення стійких системних нерівностей. Це призвело до

вирішального зсуву у бік розуміння того, як індивідуальні дії взаємодіють з ширшими інституційними структурами та середовищами політичних можливостей. Такий підхід дозволив феміністичним вченим розробити більш всеосяжну та надійну пояснювальну рамку для гендерної нерівності, посилюючи їхню здатність ідентифікувати як структурні обмеження, так і можливості для значущих змін [56]. Таким чином, феміністки викрили глибоко гендерний характер публічних та політичних інституцій та їхню роль у відображенні, посиленні та формуванні нерівних владних відносин.

Важливою віхою у розвитку ФІ стало заснування Міжнародної мережі фемінізму та інституціоналізму (FIIN) у грудні 2006 року. Ця мережа об'єднала вчених з різних країн, сприяючи міжнародній співпраці та інтелектуальному обміну. З моменту свого створення FIIN провела численні міжнародні семінари та конференції, що сприяло створенню значного обсягу дослідницьких робіт з цієї теми [60]. Заснування формальних мереж, таких як FIIN, та поширення спеціалізованих публікацій відіграли ключову роль у зміцненні позицій ФІ. Ці колективні зусилля забезпечили необхідну інфраструктуру для інтелектуального обміну, методологічного вдосконалення та широкого розповсюдження знань. Цей процес інституціоналізації був вирішальним для інтеграції внесків ФІ у ширший академічний дискурс та політичні дебати, тим самим підвищуючи його легітимність та розширюючи його глобальний вплив. Цей колективний рух допоміг зміцнити позиції ФІ як визнаної та зростаючої підгалузі, розширивши її охоплення за межі західної політичної науки.

Еволюція ФІ також включала поточні академічні дебати щодо того, чи існує єдиний "феміністичний інституціоналізм", чи його точніше описувати як "феміністичні інституціоналізми". Багато досліджень вирішили "гендерувати встановлені різновиди нового інституціоналізму" (наприклад, феміністичний історичний, соціологічний, дискурсивний та інституціоналізм раціонального вибору), що призвело до фрагментованої, але аналітично багатой галузі [59].

Аналітична сила ФІ полягає в його здатності виявляти, як інституції є "гендерно орієнтованими", тобто вони відображають та підсилюють суспільні

норми та динаміку влади, пов'язані з гендером. Це включає дослідження того, як формальні та неформальні правила, норми та практики відіграють роль у формуванні політичного життя та створенні "гендерно орієнтованих результатів". ФІ визнає, що гендер присутній у різних секторах соціального життя, включаючи практики, процеси, образи, ідеології та розподіл влади. Він допомагає зрозуміти, як політичні інституції можуть бути гендерно орієнтованими як явно (правила щодо гендеру), так і імпліцитно (гендерно нейтральні правила, що генерують гендерно орієнтовані ефекти через взаємодію з ширшими суспільними нормами) [58].

ФІ значно сприяє розумінню інституційних змін, застосовуючи та гендеруючи типології, такі як типологія Махоні та Телена (2010), яка включає заміщення, нашарування, дрейф та конверсію [61].

Таблиця 1

Типологія Інституційних Змін та Їх Гендерні Наслідки

Тип Змін	Опис	Гендерні Наслідки
Заміщення	Повна заміна старих правил.	Може створити значний простір для прогресивних (наприклад, гендерна рівність у нових конституціях) або регресивних (наприклад, накладення шаріату) гендерно орієнтованих змін. Старі правила/норми ("вкладена новизна") можуть зберігатися.

Нашарування	Впровадження нових правил поряд або поверх існуючих.	Поширений для стратегій гендерної рівності (наприклад, виборчі квоти, гендерний мейнстрімінг, жіночі політичні агентства). Успіх залежить від дизайну, впливу на існуючі інституції та неформальних норм. Може мати гендерні наслідки, навіть якщо здається нейтральним.
Дрейф	Повільна зміна, коли вплив існуючих правил змінюється через зовнішні зміни середовища та ігнорування формальних правил.	Призводить до гендерних наслідків (наприклад, системи соціального забезпечення, засновані на застарілих моделях чоловіка-годувальника). Менш імовірно, що це буде навмисна стратегія гендерної рівності через непередбачуваність.
Конверсія	Стратегічне перепрофілювання існуючих правил шляхом використання неоднозначностей для перенаправлення інституції на нові цілі.	Може мати позитивні або негативні гендерні наслідки. Використовується як стратегія гендерної рівності, коли акторам не вистачає влади для створення нових інституцій.

Продовження таблиці 1

ФІ стверджує, що всі форми інституційних змін є гендерно орієнтованими та мають гендерно орієнтовані наслідки та імплікації, незалежно від того, чи є

вони імпліцитними чи експліцитними. Ця детальна класифікація слугує потужною діагностичною рамкою. Розглядаючи різні механізми інституційної еволюції, ФІ дозволяє проводити нюансовий аналіз того, як гендерна нерівність увічнюється або оскаржується. Ця точність дозволяє дослідникам та політикам ідентифікувати конкретні точки втручання, передбачати потенційні непередбачені наслідки та ефективніше адаптувати стратегії для гендерно справедливих змін, визнаючи, що різні контексти та типи змін вимагають різних підходів. Такий підхід підкреслює притаманну складність інституційної трансформації та необхідність точних аналітичних інструментів.

Серед конкретних аналітичних інструментів та концепцій, що використовуються у ФІ, виділяються:

- **Вкладена новизна:** Концепція, що пояснює, як старі правила та норми можуть зберігатися та впливати на результати навіть після впровадження нових інституційних конструкцій [61].
- **Гендерно орієнтовані актори:** ФІ висуває "гендерно орієнтованих соціальних акторів" як центральних для аналізу інституційної поведінки, визнаючи, що інституції як обмежують, так і уможлиблюють їхні дії [62].
- **Динамічна абдукція:** Ітеративний процес побудови теорії, що включає генерування правдоподібних пояснень гендерно орієнтованих практик та їх емпіричне тестування, що дозволяє дослідникам уточнювати концептуальні лінзи та виявляти приховані прояви інституційної влади [63].
- **Інтерсекційна рамка:** Критично важлива для аналізу того, як різні соціальні категорії (раса, клас, сексуальність тощо) перетинаються з гендером, формуючи інституційну динаміку та результати.
- **Відстеження безперервності та змін:** ФІ цікавиться, як відбуваються зміни в інституціях, чи то поступові, чи через потрясіння, і як інституції можуть бути "регендеровані" через політичні протистояння. Історичний підхід є життєво важливим для розуміння того, як сучасні результати формуються спадщиною минулого [54].

Феміністичний інституціоналізм використовує різноманітні методи, включаючи якісні, кількісні та змішані підходи. Феміністичний аспект дослідження визначається не лише методом, а й тим, як ці методи використовуються для досягнення феміністичних цілей [64]. Прийняття ФІ різноманітних методів дослідження — якісних, кількісних та змішаних підходів — впливає з принципового визнання багатогранності гендерної динаміки влади. Оскільки гендер функціонує як через явні формальні правила, так і через тонкі неформальні норми, а також через індивідуальні та колективні дії, різноманітний набір інструментів є істотним для всебічного розуміння. Якісні методи є життєво важливими для виявлення прихованої неформальної динаміки та життєвого досвіду, тоді як кількісні методи виявляють ширші закономірності та причинно-наслідкові зв'язки. Цей цілісний підхід дозволяє ФІ забезпечити більш надійне та емпірично багате розуміння того, як інституції є гендерно орієнтованими та як відбуваються зміни, ефективно долаючи традиційні методологічні розриви. Акцент на рефлексивності додатково забезпечує етичне та критичне проведення досліджень.

Основне значення ФІ полягає в його чітко визначеному "політичному проєкті" – "зруйнувати існуючі владні домовленості в інституціях". Він досягає цього шляхом систематичного виявлення та оскарження інституційних бар'єрів, що увічнюють гендерну нерівність та інші форми дискримінації [54]. Кінцевою метою є "сприяння змінам для створення гендерно справедливих інституцій". Це підкреслює, що жінки "продовжують страждати від дискримінації та нижчого рівня представництва через свою стать", що робить інституційну трансформацію передумовою значущого прогресу. Глибоке значення ФІ полягає в його здатності поєднати теоретичне розуміння з практичним застосуванням. Його аналітичні висновки безпосередньо трансформуються в дієві стратегії для політичного втручання та інституційної реформи. Цей зв'язок означає, що знання, отримані ФІ, чітко спрямовані на трансформацію існуючих реалій, забезпечуючи міцну основу для політиків та активістів, щоб зрозуміти, чому гендерна нерівність зберігається, і як її можна ефективно оскаржити. Виходячи за рамки поверхневих

пояснень, ФІ дозволяє глибше зануритися в системні упередження, вбудовані в інституції, що робить його незамінною рамкою для тих, хто прагне досягти суттєвої гендерної рівності.

ФІ приділяє особливу увагу динаміці включення та виключення жінок з інституцій, а також їхньому досвіду та участі в цих структурах [54]. Він виявляє, як інституційні бар'єри створюють гендерні упередження, що перешкоджають жінкам обіймати керівні посади та гальмують розробку гендерно справедливих операцій. Підхід підкреслює, що "значуща участь жінок не може бути досягнута без інституційних змін", часто сприяє ініціативам з рівності та різноманітності, а також гендерно чутливим програмам реформи сектору безпеки [55].

ФІ безпосередньо впливає на побудову інституцій, впливаючи на політику, законодавство, закони та квоти. Феміністичні інституціоналісти активно прагнуть включити політику до політичного порядку денного, яка розширює права та можливості жінок та забезпечує їхню рівність з чоловіками.

ФІ надає вирішальну лінзу для аналізу напруженості між підходами до врегулювання конфліктів, що базуються на розподілі влади, та включенням жінок/положень про гендерну рівність. Перший стовп резолюції Ради Безпеки ООН 1325 (Жінки Мир Безпека) конкретно закликає до участі жінок на всіх рівнях прийняття рішень у безпекових інституціях та у запобіганні, управлінні та вирішенні конфліктів [54]. ФІ допомагає подолати інституційні бар'єри для значущої участі жінок у миротворчості.

Окрім простої присутності, порядок денний ЖМБ, сформований принципами ФІ, сприяє суттєвому представництву жінок, включаючи гендерний мейнстримінг у всі аспекти післяконфліктної політики та програм [57].

ФІ застосовується в різних політичних контекстах, надаючи цінні висновки:

- **Миротворчі контексти:** ФІ виявляє, як інституційні бар'єри в миротворчих операціях створюють гендерні упередження, перешкоджаючи жіночому лідерству та створенню гендерно справедливих миротворчих операцій. Він досліджує, як міжнародні та

регіональні безпекові інституції (наприклад, ООН, НАТО) є гендерно орієнтованими [55].

- **Післяконфліктні врегулювання:** ФІ пояснює "гендерний парадокс розподілу влади", де жінки часто виявляються маргіналізованими в системах, заснованих на визнанні комунальних ідентичностей. Ілюстративні тематичні дослідження включають Боснію та Герцеговину (БіГ), Північну Ірландію (ПІ) та Бурунді [57].
- **Національні парламенти:** Створення Комітету з питань жінок та рівності (WEC) уряду Великої Британії у 2015 році є ключовим прикладом. ФІ демонструє, як традиційні пояснення інституційних змін не можуть пояснити такі реформи, натомість підкреслюючи "критичну роль жінок-депутатів" та концепцію "гендерно орієнтованого парламентаризму". Цей випадок показує, як спільні цілі жінок-депутатів можуть перетинати партійні ідентичності, впливаючи на інституційну реформу [65]. Важливий механізм для здійснення інституційних змін полягає у колективній агентності "гендерно орієнтованих акторів". Ці особи, часто жінки, поділяють спільне розуміння гендерних обмежень та можливостей, що дозволяє їм створювати альянси, які виходять за межі традиційних політичних розбіжностей, таких як партійні лінії. Ця динаміка свідчить про те, що простого збільшення чисельної присутності жінок недостатньо; їхнє суттєве представництво, кероване спільною гендерною свідомістю та здатністю співпрацювати з гендерно-специфічних питань, є життєво важливим для ініціювання та підтримки значущих інституційних реформ. Це має значні наслідки для стратегій, спрямованих на розширення прав та можливостей жінок у політичних системах.

Незважаючи на значні внески, феміністичний інституціоналізм (ФІ) стикається з певними критичними зауваженнями та обмеженнями. ФІ критикують за те, що він іноді надто вузько зосереджується на експліцитно гендерно-специфічних політиках та інституціях, потенційно ігноруючи ширші

інституційні процеси та те, як гендер перетинається з іншими вимірами влади, такими як раса, клас та сексуальність у ширших контекстах. Це може обмежувати його загальну пояснювальну спроможність [61]. Попри впровадження таких заходів, як квоти та законодавство, інституційні арени часто "залишаються домінованими чоловіками". Це викликає питання щодо ефективності поточних втручань, що ґрунтуються на ФІ, та свідчить про те, що глибоко вкорінені гендерні упередження є дуже стійкими до змін.

Центральною метатеоретичною дискусією в цій галузі є питання: "Чому фемінізму потрібен новий інституціоналізм?" [56]. Ця дискусія виявляє фундаментальну напругу. Хоча новий інституціоналізм (НІ) пропонує привабливі аналітичні інструменти, існує сильна скептична течія, що прийняття НІ може розмити або скомпрометувати основні феміністичні принципи, особливо враховуючи історичну гендерну сліпоту НІ та його недостатньо розвинену концепцію влади. Занепокоєння полягає в тому, що інтеграція може призвести до втрати феміністичної автономії або притуплення її критичного краю, а не до справжнього посилення її теоретичної сили. Ця постійна дискусія підкреслює безперервну боротьбу галузі за те, щоб ФІ залишався політично заангажованим та трансформаційним проектом, а не просто ще однією підгалуззю, яка додає "гендер" як змінну, не кидаючи фундаментального виклику існуючим парадигмам.

Аргументи за інтеграцію: Прихильники стверджують, що теорії та інструменти НІ можуть допомогти феміністичним вченим відповісти на "великі питання" феміністичної політичної науки, такі як те, як інституції стають гендерно орієнтованими, як вони виникли та як можна здійснити зміни в цих інституціях [56]. НІ розглядається як такий, що забезпечує "більш гострий, сильніший аналітичний важіль" для вирішення питань, пов'язаних зі стратегічною агентністю, поширенням інституційних інновацій та розривом між формальною риторикою та реальною практикою. Він також пропонує рамку для дослідження причинних закономірностей та поділяє інтереси до темпоральності, реляційності та контекстуальності в політичних подіях.

Скепсис та контраргументи [56]:

- **Епістемологічна несумісність:** Значне занепокоєння, зокрема щодо інституціоналізму раціонального вибору (ІРВ), полягає у фундаментальній епістемологічній несумісності між "недостатньо соціалізованим людським агентом" ІРВ та "складним, гендерно орієнтованим, соціально вбудованим та реляційним агентом" феміністичної політичної науки.
- **Недостатня модифікація:** Критики стверджують, що немодифіковані підходи НІ є неадекватними для повного висвітлення того, як інституції є гендерно орієнтованими та регендерованими.
- **Ігнорування феміністичних висновків:** Феміністична наука самостійно розробила багаті висновки щодо взаємозв'язків між гендером та інституціями, а також складні розуміння гендеру та влади, які часто "майже повністю ігноруються" або "недостатньо розвинені" в основних аналізах НІ.
- **Нехтування гендером в основному НІ:** Основний НІ "помітно мовчить" щодо питань жінок та гендеру, рідко включаючи гендер як аналітичну категорію або жінок як інституційних акторів. Він також приділяє мало уваги гендерним основам інституційних норм.
- **"Нові" висновки не завжди є новими для фемінізму:** Багато недавніх розробок у літературі НІ щодо інституційних змін (наприклад, зміни, що генеруються через повсякденне втілення) є, можливо, "загальновідомими спостереженнями у феміністичній науці", які давно підкреслювали взаємодію між мікро- та мезорівнями.
- **Потенційний внесок фемінізму:** Деякі стверджують, що "фемінізм може запропонувати новому інституціоналізму більше, ніж навпаки" , припускаючи, що ФІ має прагнути трансформувати НІ, а не просто запозичувати з нього.

Існує відсутність консенсусу щодо того, чи існує, чи може існувати, єдиний феміністичний інституціоналістський підхід. Багато вчених вирішили

"гендерувати встановлені різновиди нового інституціоналізму" (наприклад, феміністичний історичний, соціологічний, дискурсивний та інституціоналізм раціонального вибору), що призвело до фрагментованої галузі. Ранній інтерес до інституціоналізму раціонального вибору та соціологічного інституціоналізму зменшився, тоді як дискурсивний, а особливо історичний інституціоналізм, набули широкого інтересу, часто в поєднанні. Ця перевага часто узгоджується з "активістською програмою феміністичної політичної науки". Були зроблені обмежені спроби ідентифікувати будівельні блоки ФІ як незалежного підходу.

Академічний фемінізм також займався саморефлексією, визнаючи сприйняту невідповідність між його теоретичними досягненнями та відчутним реальним впливом. Цей внутрішній наратив "невдачі", хоча й здається песимістичним, слугує потужним каталізатором для подальшого критичного дослідження в рамках ФІ. Він змушує вчених протистояти глибокому опору гендерно орієнтованих інституцій радикальним змінам, спонукаючи їх вдосконалювати свої теорії та методології, щоб краще зрозуміти глибоко вкорінені механізми безперервності та відступу. Ця самокритика гарантує, що ФІ залишається пильним проти самозаспокоєння та постійно шукає більш ефективні способи перетворення академічних висновків на соціальну трансформацію.

Висновки 1-го розділу

Проведений аналіз генези ідей гендерної рівності засвідчує, що нерівність між жінками і чоловіками має не випадковий, а системний і історично відтворений характер. Вона формується на перетині філософських, соціальних, економічних і культурних чинників та закріплюється через інститути сім'ї, освіти, ринку праці й символічні практики повсякденного життя. Від ранніх ліберальних теорій до сучасних феміністичних підходів простежується спільна тенденція: жінка тривалий час виключалася з категорії повноцінного соціального суб'єкта, а її роль визначалася через опозицію до «нормативного» чоловічого досвіду.

Концептуальні підходи Джона Стюарта Мілля, Симони де Бовуар, П'єра Бурдьє, Мішеля Фуко та сучасних феміністичних дослідниць дозволяють розкрити механізми легітимації гендерної нерівності як «природної» та неминучої. Особливе значення у цьому контексті має поняття символічного насильства, яке забезпечує відтворення патріархальних структур не через прямий примус, а через згоду, непізнавання та інтерналізацію соціальних норм. Гендерна ієрархія закріплюється у габітусі, тілесних практиках, освітніх траєкторіях і професійних полях, що ускладнює як індивідуальний опір, так і структурні трансформації.

Водночас дослідження демонструє, що гендерна нерівність не обмежується виключно пригніченням жінок, а породжує асиметричні обмеження для обох статей. Традиційний розподіл ролей зумовлює ізоляцію жінок у приватній сфері та дефіцит можливостей для самореалізації, тоді як на чоловіків покладається надмірний економічний і соціальний тягар відповідальності. Таким чином, гендерна система функціонує як взаємопов'язаний механізм обмеження людського потенціалу загалом, що підтверджує тезу про соціальну, а не біологічну природу більшості гендерних відмінностей.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується формальним визнанням принципів гендерної рівності на міжнародному та національному рівнях, однак практична реалізація цих принципів залишається неповною. Збереження гендерних стереотипів, нерівного доступу до ресурсів, символічного знецінення жіночого досвіду та інституційної інерції свідчить про необхідність комплексного підходу до подолання сексизму. Це передбачає не лише правові та політичні реформи, а й трансформацію освітніх практик, культурних наративів і соціальних уявлень про норми жіночої та чоловічої самореалізації. Саме у цьому вимірі гендерна рівність постає не як вузько спеціалізована проблема, а як ключова умова сталого соціального розвитку та демократизації суспільства.

РОЗДІЛ 2. НОВІТНЯ ПРОБЛЕМАТИКА ФЕМІНІЗМУ

2.1. Історична ретроспектива і трансформації гендерних проблем

До появи феномену фемінізму та організованих феміністичних рухів становище жінок визначалося суворою гендерною роллю, обмеженою побутовою та сімейною сферою. Переважна частина домашніх обов'язків покладалася на жінок, що згодом інституціоналізувалося у вигляді стійкого соціального стереотипу, актуального і сьогодні: «жінка повинна залишатися вдома, займатися приготуванням їжі, хатньою роботою та вихованням дітей». Індустріалізація та тяжка промислова праця в умовах капіталістичної економіки посилили навантаження на жінок: окрім роботи на підприємствах, вони зберігали відповідальність за догляд за дітьми й ведення домашнього господарства, що негативно позначалося на їхньому фізичному здоров'ї. Ситуацію ускладнювали антисанітарні умови, характерні для робітничих районів, які однаково впливали на чоловіків і жінок [4].

Хоча жінки отримали доступ до оплачуваної праці та могли володіти приватною власністю, це не означало рівності у сфері громадянських і політичних прав. Реалізація навіть базових юридичних можливостей була утрудненою, а права першого і другого покоління фактично залишалися для жінок недоступними через їхнє низьке соціальне становище. Незважаючи на юридичний захист від домашнього насильства та право на розлучення і опіку над дітьми, жінки, які прагнули економічної незалежності, часто ставали об'єктами публічної критики за «наслідування чоловічих ролей» [4].

Прагнення до емансипації та відходу від патріархальних норм сприяло формуванню образу «нової жінки», що характеризувався більшою свободою самовираження, включно з обговоренням питань сексуальності, хоча знань у цій сфері бракувало. Паралельно поширювалося явище «бунту дочок» — протест молодих жінок проти традиційних норм, які передбачали раннє одруження та повне занурення в сімейні обов'язки.

У другій половині XIX ст. жінки активно включалися у громадське життя. Для середнього класу громадська діяльність нерідко продовжувала традиції

благодійності. Розвивався рух соціальних переселенок: жінки середнього класу поселялися у робітничих районах, прагнучи покращити умови життя тамтешніх громад. Із 1870-х років англійські жінки брали участь у роботі шкільних рад та впровадженні соціального законодавства на кшталт «Закону про бідність». Зростала кількість реформаторських ініціатив, очолюваних жінками або реалізованих за їхньої активної участі. Представниці робітничого класу засновували власні організації, як-от англійська Women's Cooperative Guild, що на початку XX ст. налічувала понад 14 тисяч членкинь [4].

Попри низький рівень представленості жінок у профспілках та опір з боку роботодавців і чоловіків-робітників, участь жінок у страйках зростала. Їхні інтереси поступово входили до політичного порядку денного. Отже, наприкінці XIX століття жінки вже не були повністю виключені з громадського та політичного життя. Хоча більшість організацій не позиціонували себе як феміністичні, вони формували покоління жінок з досвідом публічних кампаній, створення організацій, виступів та збору коштів. У цьому контексті вимога виборчих прав, яка за часів Мері Волстонкрафт під час з'їзду в Сенека-Фоллс 1848 року здавалася радикальною, почала сприйматися як законне право [4].

Втім, розширення політичних прав жінок спричинило внутрішні конфлікти в суфражистському русі. Розкол виник між прихильницями повної рівності та тими, хто дотримувався утилітаристських позицій і виступав за обмеження виборчих прав для «непридатних» груп. Наприклад, американська суфражистка Керрі Чепмен Кет пропонувала позбавити голосу незаможних чоловіків на користь жінок. В Англії жінки середнього класу нерідко підтримували майновий ценз, вважаючи його інструментом «захисту» політики від неосвічених мас [4].

Проблема ускладнювалася тим, що наприкінці XIX століття право голосу мали далеко не всі чоловіки. Коли більшість чоловіків отримала доступ до виборчого процесу, вимоги жінок почали сприйматися як боротьба «окремого класу жінок» за привілеї, що поглиблювало класові конфлікти. Особливо це проявилось у діяльності радикальних суфражисток Women's Social and Political Union (WSPU), очолюваної Еммелін та Крістабель Панкгерст. Попри декларацію

демократичності, WSPU еволюціонувала у напрямі автократичної структури й виявляла зростаючу відчуженість як щодо чоловіків, так і щодо робітничого класу [4].

У США конфлікти посилювалися расовими питаннями. Хоча американський жіночий рух формувалася в тісній взаємодії з аболіціоністським, поступово його домінантні лідерки орієнтувалися переважно на потреби білих жінок. Прийняття 15-ї поправки (1870), яка надала виборче право афроамериканським чоловікам, стало каталізатором політичної мобілізації білих жінок, що відчули загрозу «пониження соціального статусу». Це сприяло формуванню тенденцій до виключення чорношкірих громадян і поширенню расових упереджень у межах руху [4].

Водночас існував соціалістичний напрям суфражизму, який розглядав виборче право не як кінцеву мету, а як інструмент для глибших соціальних трансформацій. З їхньої точки зору, само по собі право голосу не здатне забезпечити реальний вплив без підвищення соціального авторитету жінок.

Першу хвилю фемінізму традиційно пов'язують із конвенцією в Сенека-Фоллз 1848 року, на якій сформульовано ключові вимоги щодо громадянських прав жінок, включно з виборчим. Попри вагомий внесок жінок кольору шкіри, таких як Соджорнер Трут чи Френсіс Е. В. Гарпер, рух згодом став орієнтованим переважно на білих жінок, відтворюючи расові упередження свого часу. Прийняття 19-ї поправки (1920), що надала жінкам виборчі права, стало найбільшою перемогою першої хвилі, хоча фактичні бар'єри для участі чорношкірих жінок у голосуванні зберігалися [66].

Після досягнення основної мети рух утратив єдність, а нові питання — репродуктивні права, професійні можливості, доступ до освіти — поступово формували підґрунтя для другої хвилі фемінізму.

Друга хвиля фемінізму, що сформувалася на рубежі 1960–1970-х років, стала результатом накопичених структурних суперечностей, які залишилися нерозв'язаними після здобуття виборчих прав. Хоча формальна рівність підтримувалася законодавчо, соціальні й культурні бар'єри продовжували

утримувати жінок у підлеглому становищі, а їхня свобода самореалізації залишалася обмеженою. У цей період виникає ключова концепція «особисте є політичним», що стала інтелектуальним ядром другої хвилі. Вона підкреслювала, що повсякденний досвід жінок — репродуктивна праця, сексизм, домашнє насильство, нерівність у шлюбі та на ринку праці — має політичну природу, а тому потребує колективного вирішення, а не індивідуальних стратегій адаптації [66].

Друга хвиля характеризувалася розмаїттям напрямів: від ліберального фемінізму, який акцентував на рівному доступі до освіти й професійних можливостей, до радикального фемінізму, що вбачав джерело нерівності у патріархаті як системі чоловічого домінування над жінками. З'являються перші комплексні дослідження соціальних інститутів як механізмів відтворення нерівності, включно з освітою, правом, охороною здоров'я та медіа. Важливим інтелектуальним зрушенням стає осмислення репродуктивних прав як фундаментальної передумови свободи жінок, що відображено у боротьбі за доступ до контрацепції та легалізації абортів.

Розвиток другої хвилі також супроводжувався посиленням внутрішньої критики. Представниці афроамериканських, латиноамериканських, азійсько-американських та корінних громад зазначали, що домінуючі наративи руху відображали насамперед досвід білих жінок середнього класу, ігноруючи перетин гендерної нерівності з расовою, економічною та культурною дискримінацією. Це призвело до появи нових підходів, що пізніше отримують теоретичне оформлення в концепції інтерсекційності.

Третя хвиля фемінізму, яка розгорнулася у 1990-х роках, відзначалася переосмисленням і водночас критикою методологічних рамок попередніх етапів. Вона формувалася під впливом постструктуралізму, постколоніального аналізу та квір-теорії. Дослідниці та активістки цієї хвилі ставили під сумнів універсалістські уявлення про «жіночий досвід», наголошуючи, що ідентичність не може бути зведена до єдиної осі — статі чи гендеру. Натомість підкреслювалася мультимірність соціального становища, що визначається

перетином гендеру, раси, класу, сексуальної орієнтації, національності, міграційного статусу та інших факторів [66].

Концепція інтерсекційності, започаткована Кімберлі Креншоу, стала ключовим інструментом аналітичного осмислення того, як різні форми дискримінації взаємодіють і посилюють одна одну. Наголос на інтерсекційності сприяв децентралізації феміністичного руху, відкривши можливості для широкого спектра голосів, які раніше були маргіналізованими [66]. Третя хвиля характеризувалася також критичним підходом до культурних норм і репрезентацій, включно з масовою культурою, медіа та рекламною індустрією. Активістки аналізували, як комерціалізовані образи жіночності впливають на конструювання гендерних ролей та самоідентифікацію.

Поширення цифрових технологій і розвиток інтернет-комунікацій дали змогу феміністичним ініціативам охоплювати ширші аудиторії, формувати нові мережеві спільноти та створювати альтернативні канали інформації. Це стало передумовою для подальшого переходу до сучасної, умовно названої четвертої хвилі фемінізму.

Сучасний феміністичний активізм (часто іменований четвертою хвилею) розвивається в умовах глобалізації та масової цифровізації. Основним інструментом мобілізації стають соціальні мережі, які забезпечують швидке поширення інформації та створюють умови для транснаціональної солідарності. Такими прикладами є кампанії **#MeToo**, **#TimesUp**, а також рухи проти гендерно зумовленого насильства в Латинській Америці, Європі та Азії [66].

Характерною особливістю цього етапу є переосмислення проблеми насильства та домагань через призму соціальних структур, трудових відносин, нерівного розподілу влади. Зросла увага до етичних аспектів взаємодії у цифровому просторі, включно з питаннями кібернасильства, цифрової безпеки, приватності та захисту персональних даних. Одночасно сучасні феміністичні дискусії охоплюють складні питання репродуктивних прав, трудових прав у неформальній економіці, участі жінок у секторі інформаційних технологій, а також впливу воєнних конфліктів на становище жінок.

У порівнянні з попередніми хвилями сучасний рух менш ієрархічний та більш орієнтований на мережеві форми самоорганізації. Він прагне забезпечити інклюзивність і представництво різних груп жінок, усвідомлюючи історичні помилки ексклюзивності та одновимірності феміністичної повістки.

Четверта хвиля фемінізму органічно виникла у 21 столітті, значною мірою завдяки появі соціальних мереж, що сформували новий, менш формалізований тип активізму. Одна з основних цілей цієї хвилі — руйнування меж між феміністками у світі та популяризація феміністичного руху з метою почути думки історично маргіналізованих та пригноблених груп, які борються під патріархатом. Активісти Четвертої хвилі наголошують на необхідності солідарності з людьми, незалежно від їхнього віку, раси, віросповідання чи гендерної ідентичності [66]. Важливою складовою ідеологічної позиції сучасного руху є критика економічних систем: як і у випадку з Третьою хвилею, більшість феміністок розглядають капіталізм, зокрема його неоліберальну форму, як джерело і каталізатор пригноблення.

Такий акцент сучасної феміністичної думки на маргіналізованих групах прямо вимагає від державної політики застосування інтерсекційного аналізу, який враховує множинні форми дискримінації. Якщо рушійна сила змін ідентифікує неоліберальну економіку як ключовий фактор пригноблення, то державні стратегії, зокрема фіскальні інструменти, мають бути спрямовані не лише на коригування дискримінації, а й на трансформацію тих економічних структур, які її системно відтворюють. Однією з таких форм є гендерні стереотипи

2.2. Сексизм в інформаційному полі, економіці, маркетингу та нав'язування стереотипів

Гендерні стереотипи (ГС) являють собою стійкі ціннісно-нормативні уявлення, які функціонують у суспільстві, визначаючи ролі, призначення та соціальні можливості чоловіків і жінок. Ці уявлення є фундаментальним елементом гендерного порядку, який відображається у ставленні населення до прав, ролей та можливостей представників обох статей. Аналіз суспільних

уявлень, зокрема серед українських громадян, вже став предметом наукових досліджень [67].

Розуміння гендерних конструктів вимагає їхньої категоризації. Поняття маскулінності та фемінності можуть мати три різні значення. По-перше, як дескриптивна (описова) категорія, вони позначають сукупність рис, об'єктивно притаманних чоловікам чи жінкам. По-друге, як аскриптивна категорія, вони є елементом символічної культури суспільства, сукупністю соціальних поглядів і вірувань про те, якими мають бути чоловіки/жінки. По-третє, як прескриптивна (нормативна) категорія, вони формують систему уявлень про ідеального чоловіка чи жінку, виступаючи нормативним еталоном мужності чи жіночності. Саме ця прескриптивна функція є критичною, оскільки вона підтримує ієрархічну структуру суспільства [68].

Стереотипи є надзвичайно стійкими і функціонують як «криве дзеркало» (а funhouse mirror) реальності. Їхня стійкість пояснюється тим, що вони узгоджуються з традиційними уявленнями суспільства. Таке закріплення стереотипних поглядів, незважаючи на емпіричні факти, демонструє, що головна функція ГС полягає у підтримці прескриптивної соціальної ієрархії, а не в об'єктивному описі дійсності [68]. Батьківські гендерні стереотипи відіграють ключову роль у соціалізації дітей, закладаючи модель самовиконуваного пророцтва. Вони впливають на те, як батьки пояснюють успіх дітей (здібності чи старанність), яке значення надають різним навичкам і знанням, і які іграшки чи види діяльності пропонують [69]. Такий підсвідомий гендерно-маркований процес виховання є початком об'єктивних кар'єрних обмежень у дорослому житті.

Поширення стереотипу про чоловіче мовлення як про норму, тоді як жіноче мовлення вважається відхиленням, може застосовуватись і до розробки та навчання Штучного Інтелекту (ШІ). Цей лінгвістичний дисбаланс є важливим підґрунтям для алгоритмічної упередженості, оскільки історичні корпуси мови кодують маскулінне як дефолтне.

На ринку праці гендерні стереотипи створюють стійкі економічні бар'єри. Найбільш поширеними стереотипами є уявлення, що чоловік має забезпечувати родину, що слугує виправданням для отримання ним вищої заробітної плати за однакову роботу, а також думка, що чоловіки є кращими керівниками чи лідерами, тоді як жінки за природою менш орієнтовані на професійну діяльність і більше – на сім'ю. Якщо врахувати український приклад, принцип гендерної рівності закріплений у Конституції та Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», ці стереотипи продовжують обмежувати реалізацію цих прав [70].

Наслідки цієї сегрегації виходять за межі індивідуальної дискримінації. Вони перетворюються на макроекономічні втрати: через існування ГС Україна втрачає значний потенціал для власного розвитку, оскільки не може забезпечити гендерну рівність своїх громадян. Держави, де жінки активно беруть участь у прийнятті важливих рішень, зокрема на високих керівних посадах, є більш успішними в економічній, політичній та правовій сферах. Прикладом системних перешкод є політичний дисбаланс: кількість жінок-парламентарів в Україні становить лише 11%, тоді як у країнах Європи цей показник сягає в середньому 26% [70].

Медіа та реклама відіграють подвійну роль у формуванні гендерного порядку. З одного боку, існує позиція «дзеркальності», яка стверджує, що реклама лише відображає суспільні цінності. З іншого боку, позиція «формування» або «культивування» доводить, що реклама є інститутом соціального контролю, що активно закріплює традиційні гендерні ролі, цінності та норми. Дослідники все більше схиляються до думки, що для правильного розуміння ролі реклами необхідне врахування аргументації обох позицій.

Для максимального привернення уваги кампанії часто використовують сексистські прийоми та гендерні стереотипи стосовно жінок, включаючи сексуальну об'єктивацію. Такий сексизм, проявляючись у дискримінації та сексуалізації, формує гендерні норми та відносини, які впливають на те, як чоловіків і жінок розуміють і цінують у суспільстві [72].

Критично важливим є вплив ГС на розподіл неоплачуваної доглядової праці. Понад половина жінок (53%) стверджує, що гендерні стереотипи негативно впливають на те, хто займається доглядовою працею в сім'ї [73]. Цей дисбаланс створює самопідтримуваний цикл економічної дискримінації. Стереотип «чоловік – годувальник» посилює нерівномірний розподіл доглядової праці, що, своєю чергою, призводить до «кадрових дірок» у професійній діяльності жінок. Це в свою чергу використовується як емпіричне виправдання для стереотипу, що жінки «менш орієнтовані на кар'єру». З огляду на це, міжнародні програми такі як «ЄС за гендерну рівність» спрямовані на зміну соціальних уявлень та розширення участі чоловіків у догляді за дітьми та виконанні домашніх обов'язків [74].

Системи Штучного Інтелекту (ШІ), попри свою технічну природу, не є нейтральними, оскільки вони навчені на даних, створених людьми, і відображають або реагують на неідеальний соціальний світ. Антропоцентрична природа навчальних даних є першопричиною алгоритмічної упередженості [75]. Ці дані інкорпорують історичний мовний вжиток, традиційні гендерні стереотипи та асиметричні моделі соціальних взаємин, що призводить до систематичного відхилення в обробці мови.

Технічне кодування упереджень відбувається на рівні векторних представлень слів (Word Embeddings), які є основою для багатьох систем обробки природної мови (NLP). Ці моделі схильні успадковувати стереотипні соціальні упередження, включаючи гендер, расу чи релігію. Це проявляється в тому, що певні атрибути (професії, риси) математично асоціюються сильніше з однією соціальною групою, ніж з іншою [76]. Це означає, що упередженість ШІ є не помилкою виконання, а структурним дефектом, закодованим у самій семантичній архітектурі моделі, де алгоритм обчислює найбільш імовірний стереотип, а не незалежну оцінку.

В рамках технічного дебаєсингу, зокрема, у векторних представленнях слів, виявлено, що хоча методи корекції добре корелюють при вимірюванні гендерної упередженості, вони значно менш корелюють для інших упереджень (наприклад,

раси чи релігії). Крім того, дослідження не показують чіткої кореляції між зменшенням упередженості та високою продуктивністю моделі в подальших завданнях [76]. Це ставить розробників перед складним техніко-етичним компромісом.

Окрім гендерних, існують і інші форми упередженості, наприклад, економічна. Системи ШІ можуть ненавмисно віддавати перевагу певним економічним класам. Наприклад, системи подання заявок на роботу можуть надавати пріоритет кандидатам із благополучних сімей, сприяючи зміцненню нерівності. Ця економічна упередженість, посилена ігноруванням діалектів і акцентів, створює механізм цифрового гейткіпінгу, активно блокуючи соціальну мобільність для людей із менш привілейованих класів [77].

Проблема упередженості масштабується через моделі генеративного ШІ, які створюють текст, зображення або відео. Ці моделі можуть посилювати стереотипи або генерувати упереджений чи маргіналізуючий контент, оскільки вони працюють на основі упереджень, що формують на основі навчальних даних. Це забезпечує безпрецедентну швидкість та масштаб для розмноження стереотипів, що може призвести до швидкого забруднення інформаційного простору.

Гендерні упередження інкорпоруються в технології вже на етапі ідеації та дизайну. Це особливо помітно у віртуальних асистентах, таких як Siri, Alexa чи Cortana. Більшість цих диджитал-асистентів за замовчуванням мають жіночі голоси та імена, а їхні функції збігаються із секретарськими: планування подій, відповіді на дзвінки, додавання нагадувань та закупівля. Це проєктування відображає соціальну норму. Експерти зазначають, що користувачі вважають жіночий голос приємнішим і сприймають його як «помічника», який допоможе, а не як «авторитета» чи «боса». Таким чином, дизайн віртуальних асистентів є прикладом комерціалізації гендерної нерівності, що підтверджує стереотип про те, що жінки підходять на ролі помічниць і існують, щоб догодити. Звіт UNESCO окремо підкреслює, що використання лише жіночих персонажів для таких ролей поглиблює ці стереотипи [78].

Негативні наслідки цього стереотипу проявляються і в міжособистісній взаємодії. Було зафіксовано, що до диджитал-асистентів із жіночими голосами частіше звертаються з питаннями щодо їхнього сексуального життя або з репліками, що межують з харасментом. У дослідженні 2017 року було виявлено, що у відповідь на образи та вимоги сексуального характеру, асистентка від Google зазначала, що не розуміє сказаного, тоді як Alexa і Siri іноді відповідали позитивно, грайливо або уникали коментарів. Наразі сучасні диджитал-асистентки відповідають, що такі коментарі є недоречними, що свідчить про необхідність постійного людського втручання в алгоритми для корегування етичних взаємодій [79].

Гендерна упередженість у машинному перекладі (МП) є значним викликом, особливо при перекладі між мовами з різними граматичними системами. МП-системи, навчаючись на історичних мовних корпусах, які інкорпорують асиметричні моделі соціальних взаємин, часто відтворюють гендерну сегрегацію ринку праці. Наприклад, при перекладі гендерно-нейтральної форми професії з англійської на українську мову, система може автоматично схилитися до використання маскулінітивів для професій, які традиційно вважаються чоловічими (наприклад, "хірург", "інженер"), навіть коли контекст не вказує на стать [75].

Цей алгоритмічний невидимий зсув перетворює МП на щоденний, масштабний інструмент дезінформації щодо гендерного представництва у професійних сферах. Нездатність систем забезпечити точність і стилістичну адекватність, враховуючи необхідність підкреслення гендерної специфіки, де-факто мінімізує видимість жінок у високих професійних ролях у всьому світі, закріплюючи таким чином існуючі стереотипи [75].

У відповідь на зростання алгоритмічної дискримінації міжнародна спільнота розпочала формувати регуляторні рамки. Ключовим документом є Регламент Європейського Союзу про штучний інтелект (EU AI Act), який застосовує ризикоорієнтований підхід. Цей підхід означає, що чим більший ризик шкоди несе система ШІ, тим вищу відповідальність несе її розробник.

Мета AI Act — гарантувати, що системи ШІ використовуються етично, безпечно та з дотриманням основних прав ЄС, включаючи принцип недискримінації [80].

Системи високого ризику зобов'язані: проходити обов'язкову оцінку відповідності; мати систему управління ризиками; забезпечувати контроль за якістю даних та їхньою репрезентативністю; підтримувати прозорість, підзвітність та людський контроль. Недотримання цих вимог, зокрема в частині боротьби з упередженнями, загрожує компаніям значними штрафами, що можуть сягати 15 мільйонів євро або 3% від світового річного обороту [80].

Вимоги щодо прозорості та підзвітності щодо планів моніторингу, вимірювання та пом'якшення ризиків створюють необхідний механізм для зовнішнього аудиту гендерної упередженості, змушуючи розробників виходити за рамки моделі «чорної скриньки» [81]. Міжнародні організації, такі як Рада Європи, також наголошують, що ШІ повинен використовуватися для подолання нерівності, а не для її закріплення, і вимагають оцінки впливу на права людини протягом усього життєвого циклу ШІ [82]. Це узгоджується із соціокультурним імперативом, що вимагає від ШІ дотримуватися принципів гендерно-нейтрального мовлення, яке вже широко використовується в офіційно-ділових промовах.

Для ефективного подолання гендерних упереджень необхідна інтеграція технічних рішень та організаційних змін. Основна увага приділяється роботі з даними та алгоритмами.

По-перше, критично важливим є аудит та курація даних. Організації повинні тісно співпрацювати з фахівцями з обробки даних, щоб здійснювати ретельний аудит наборів даних, забезпечуючи їхню репрезентативність та відсутність упереджень. Удосконалення навчальних корпусів може включати впровадження додаткових анотацій, що враховують гендерний контекст [75].

По-друге, необхідна кількісна оцінка упереджень. Технічний дебаєсинг вимагає використання спеціалізованих метрик справедливості (Fairness Metrics) та фреймворків, таких як WEFЕ (Word Embeddings Fairness Evaluation), для автоматичного вимірювання та кількісного визначення стереотипних зміщень у

векторних представленнях слів [76]. Це дозволяє розробникам цілеспрямовано коригувати векторний простір, щоб зменшити асоціацію професій або атрибутів з однією статтю.

Проте, дослідження показують, що повне видалення гендерного упередження може вступати в протиріччя з продуктивністю моделі: немає чіткої кореляції між справедливістю та хорошою продуктивністю в подальших завданнях [76]. Це ставить розробників перед складним техніко-етичним компромісом. Крім того, виявлено, що методи дебаєсингу, які добре корелюють для гендеру, мають меншу кореляцію для інших упереджень (наприклад, раси чи релігії), що вимагає розширення фокусу для вирішення виклику інтерсекційності.

По-третє, необхідна контекстуалізація та користувацький контроль. У машинному перекладі, для подолання автоматичного відтворення сегрегації на ринку праці, слід застосовувати вдосконалені алгоритми, які враховують гендерний контекст. Крім того, необхідно впроваджувати механізми, що дозволяють користувачам обирати бажаний гендерний варіант перекладу у випадках, коли гендерно-нейтральна форма оригіналу є неоднозначною [75].

По-четверте, важливий етичний дизайн інтерфейсів та організаційний комплаєнс. Дизайн продуктів, таких як віртуальні асистенти, повинен відмовлятися від експлуатації гендерних стереотипів (наприклад, жіночий голос за замовчуванням) і пропонувати нейтральні опції або можливість обрати голос помічника. Також необхідна постійна інтеграція гуманітарних знань та юридичного нагляду в інженерний процес, що вимагає спільної роботи команд з обробки даних та юридичних/комплаєнс-команд для забезпечення прозорості та підзвітності.

Окрім регулювання, важливу роль відіграють цілеспрямовані соціальні та рекламні кампанії, спрямовані на зміну стереотипних уявлень в суспільстві.

Кампанії проти стереотипів у медіа та рекламі: Українські бренди та громадські організації все частіше використовують рекламу як інструмент для просування гендерної рівності. Наприклад, соціальна реклама «Ветерани різні.

Перемога одна», ініційована Українським ветеранським фондом, була розміщена на вулицях українських міст з метою підкреслити внесок жінок-ветеранок у захист України [83]. Це допомогло сформувати інклюзивний образ ветеранів, незалежно від їхньої статі. Інші приклади включають TikTok-кампанію #NOMOREGRINGE (2021), яка за три дні зібрала майже 2 мільйони переглядів і була спрямована проти гендерних стереотипів за фінансової підтримки ЄС та участі агенцій ООН [84].

Для реальних змін брендам та рекламним агентствам рекомендується:

- Змінити підхід до реклами, відмовляючись від використання стереотипів, які принижують чи обмежують жінок і чоловіків.
- Активно говорити про сексизм у медіа та соціальних мережах, залучаючи до дискусії лідерів думок, наголошуючи, що боротьба з сексизмом є необхідністю.

Ці ініціативи демонструють, що реклама може як підривати, так і просувати гендерну рівність, виступаючи потужним інструментом для соціального контролю та формування нових, егалітарних норм.

Аналіз демонструє, що гендерні стереотипи є потужними, стійкими, прескриптивними соціокультурними конструктами, які історично закріплюють чоловічу перевагу і обмежують соціальні та економічні можливості жінок. Ці стереотипи призводять до відчутних суспільних втрат, включаючи економічну сегрегацію на ринку праці.

Штучний Інтелект не є нейтральним інструментом. Навчений на антропоцентричних даних, що відображають історичні соціальні упередження, ШІ успадковує та масштабує дискримінаційні патерни. Це проявляється як у технічному кодуванні нерівності на рівні векторних представлень слів, так і в дизайні продуктів, наприклад, через закріплення стереотипу жінки-помічниці у віртуальних асистентах (Siri, Alexa). Генеративний ШІ прискорює розмноження цих упереджень в інформаційному просторі.

Регуляторна відповідь, зокрема EU AI Act, є критично важливою, оскільки вона переводить вимоги щодо недискримінації та справедливості у площину

юридичної відповідальності та комплаєнсу, суворо забороняючи практики, що використовують чутливі характеристики (стать) для біометричної категоризації чи соціальної оцінки. Для ефективного подолання упереджень необхідна інтеграція технічного дебаєсингу (хоча він і має компроміс з продуктивністю) та цілеспрямованих соціальних ініціатив (наприклад, кампанія «Ветерани різні. Перемога одна»), оскільки алгоритми не можуть повністю вирішити етичні дилеми самотійно.

На основі проведеного аналізу, для мінімізації негативного впливу гендерних стереотипів у цифрову епоху, пропонуються наступні стратегічні рекомендації:

- 1. Посилення Регуляторного Контролю за Даними:** Полісімейкерам необхідно гармонізувати національні стратегії розвитку ШІ з вимогами міжнародних регуляторних актів (як-от EU AI Act), запроваджуючи обов'язковий ризикоорієнтований аудит навчальних корпусів. Фокус повинен бути на забезпеченні репрезентативності даних та оцінці впливу на права людини протягом усього життєвого циклу ШІ, приділяючи особливу увагу недопущенню заборонених практик, пов'язаних із категоризацією за статтю.
- 2. Пріоритет Технічному Дебаєсингу Алгоритмів:** Розробники повинні інтегрувати в процес розробки інструменти кількісного вимірювання справедливості (наприклад, WEFE) для активної корекції векторних упереджень. У сфері машинного перекладу слід впроваджувати алгоритми, що дозволяють користувачам обирати бажаний гендерний варіант, мінімізуючи автоматичне відтворення сегрегації професій.
- 3. Впровадження Етичного Дизайну за Замовчуванням:** Команди продукту повинні відмовитися від експлуатації стереотипу жінки-помічниці, пропонуючи гендерно-нейтральні або рівноправні опції (наприклад, нейтральні голоси за замовчуванням для віртуальних асистентів). Необхідно також програмувати етичні механізми відмови, які захищають користувача та технологію від харасменту.

4. **Створення Міждисциплінарних Команд:** Для забезпечення прозорості та підзвітності необхідна постійна співпраця між інженерами, фахівцями з обробки даних, юристами (комплаєнс) та етиками. Ця синергія є критично важливою для розробки внутрішніх політик управління упередженнями та зменшення ризиків дискримінації.
5. **Соціальні Програми Зміни Норм:** Оскільки ШІ відображає соціальну реальність, регуляторні та технічні зусилля мають бути доповнені державними програмами (за прикладом ініціатив ООН Жінки та UNFPA) [85], спрямованими на зміну шкідливих соціальних уявлень і стимулювання більшої участі чоловіків у доглядовій праці та домашніх обов'язках, щоб зменшити першопричини нерівності. Підтримка соціальних кампаній, що руйнують стереотипи (як-от «Ветерани різні. Перемога одна»), є ключовою для формування егалітарного суспільства, яке слугуватиме кращою основою для навчання майбутніх систем ШІ.

Комп'ютерні ігри також можуть слугувати інструментом стереотипізації. Протягом останніх чотирьох десятиліть індустрія комп'ютерних ігор трансформувалася з нішевого технологічного експерименту на найпотужніший сегмент глобальної масової культури, що за обсягами споживання та впливу випереджає кінематограф і музику. У центрі цієї трансформації знаходиться образ жінки, який пройшов шлях від примітивних піксельних спрайтів, що виконували роль пасивного об'єкта порятунку, до складних, багатогранних протагоністок, чії історії формують сучасний культурний та соціальний наратив. Аналіз репрезентації жінки у віртуальному просторі вимагає комплексного підходу, що включає історичну ретроспективу, соціологічні дані, психологічні дослідження впливу на гравців та розгляд політичних конфліктів, що виникли всередині ігрової спільноти. Стан жіночого образу в іграх 2024–2025 років свідчить про глибокий ідеологічний розкол між прагненням до реалістичної інклюзивності та прихильністю до традиційних канонів ідеалізованої привабливості.

На світанку ігрової індустрії жіночі образи були рідкістю, що зумовлювалося як технічними обмеженнями графіки, так і культурним сприйняттям технологій як суто маскулінної сфери. Соціальні та культурні очікування того часу диктували уявлення про відеоігри як про простір, створений чоловіками для чоловіків, що безпосередньо впливало на дизайн персонажів [86]. У цей період виникли ключові архетипи, які десятиліттями визначали місце жінки в ігровому сюжеті.

Перші комерційно успішні ігри, такі як *Donkey Kong* та *Super Mario Bros.* (1985), закріпили троп дама в біді, де жіночий персонаж (Пауліна або принцеса Піч) виступав не як самостійний агент, а як фінальна нагорода для гравця-чоловіка [87]. Принцеса Піч стала класичним прикладом пасивної героїні, чие візуальне оформлення — рожева сукня, довге золоте волосся та тендітна статура — сигналізувало про її доброту, вразливість та потребу у захисті.⁵

Перехід до тривимірної графіки у 1990-х роках відкрив нові можливості для візуалізації персонажів, але водночас призвів до посилення сексуальної об'єктивації. Цей період характеризується зростанням кількості сильних жіночих протагоністок, які, однак, проектувалися крізь призму чоловічого погляду (*male gaze*), що призводило до створення нереалістичних тілесних пропорцій та невідповідного вбрання.

Вихід *Tomb Raider* у 1996 році ознаменував появу Лари Крофт — археолога, яка поєднувала інтелект, атлетизм та незалежність. Лара стала першою жінкою-героїнею, яка могла конкурувати з чоловічими персонажами за популярністю [87]. Однак її дизайн — перебільшені груди (трикутні в ранніх версіях через технічні обмеження), тонка талія та короткі шорти — став предметом запеклої критики за нереалістичність та експлуатацію жіночого тіла [88]. Цей феномен демонструє суперечливість образу: жінка отримує владу та агентність, але лише за умови її максимальної сексуальної привабливості для гетеросексуального чоловіка.

Жанр файтингів став ареною для відкритої об'єктивації. Такі персонажі, як Чунь-Лі (*Street Fighter II*, 1992) та Соня Блейд (*Mortal Kombat*), були

майстерними бійцями, але їхнє вбрання часто було підкреслено сексуальним. Кульмінацією цього тренду стала серія *Dead or Alive* (1996), яка активно рекламувала фізику хитання грудей, використовуючи її як основний маркетинговий інструмент [89]. Дослідження показують, що жіночі персонажі в цей період були в 13 разів частіше зображені у відвертому одязі, ніж чоловіки, що формувало середовище, де жінка сприймалася як естетичний декор, а не як особистість [90]

Для жінок-гравців постійна взаємодія з персонажами, що мають нереалістичні стандарти краси, призводить до самооб'єктивації — стану, коли індивід оцінює себе як об'єкт, що має бути привабливим для інших, а не як суб'єкт з власними цілями та здібностями [91] Це викликає незадоволеність власним тілом, підвищує рівень тривожності та може призводити до депресії [92] Дослідження 2024 року підтверджують, що жінки часто уникають ігор з гіперсексуалізованими героїнями, оскільки не можуть ідентифікувати себе з ними [90].

Для чоловічої аудиторії тривала експозиція об'єктивованих жіночих образів корелює з вищим рівнем толерантності до сексуальних домагань та агресії [91] Експериментальні дані свідчать, що гравці, які керували сексуальними аватарами, частіше демонстрували згоду з "міфами про зґвалтування" — стереотипними переконаннями, що виправдовують сексуальне насильство [91]. Крім того, підлітки, які часто грають у ігри з негативними стереотипами, стають нечутливими до гендерної нерівності, сприймаючи її як нормативний елемент медіа-простору [93].

Події 2014 року, відомі як Gamergate, стали переломним моментом, що вивів питання сексизму в іграх на рівень загальнонаціональної політичної дискусії. Те, що починалося як скоординоване цькування окремих жінок (Зої Квінн, Аніти Саркісян, Бріанни Ву), перетворилося на масштабну реакційну кампанію проти інклюзивності [94].

Аніта Саркісян через проект "Feminist Frequency" систематизувала критику жіночих образів, викриваючи тропи, які десятиліттями залишалися

непоміченими [95]. Її аналіз показав, що жінки в іграх часто використовуються як "замінники об'єктів" — вони існують у світі гри лише для того, щоб викликати емоційну реакцію у гравця-чоловіка через своє страждання чи смерть. Реакція на цю критику у вигляді погроз масовими розстрілами та публікації особистих даних (doxing) продемонструвала глибоку кризу ідентичності всередині ігрової спільноти, яка сприйняла інклюзивність як загрозу своєму "сакральному простору"[94].

У відповідь на звинувачення в сексизмі прихильники Gamergate запустили хештег #NotYourShield, намагаючись довести, що жінки та меншини також підтримують традиційний дизайн ігор [96] Однак цей рух часто використовувався для маніпуляцій та відволікання уваги від реальних проблем дискримінації. Довгостроковим результатом стало посилення уваги великих видавців до питань DEI (Diversity, Equity, and Inclusion), що призвело до зміни підходів у розробці таких проєктів, як The Last of Us, Horizon та Assassin's Creed.

Останнє десятиліття характеризується відходом від одномірних сексуалізованих образів на користь складних персонажів, чия привабливість базується на їхній історії, психологічній глибині та професійній компетентності. Це стало можливим завдяки залученню більшої кількості жінок до розробки та розумінню того, що 48% гравців у США — жінки [91].

Персонажі, такі як Елой (Horizon Zero Dawn) та Еллі (The Last of Us Part II), стали новими іконами індустрії.

- **Елой** зображена як майстерна мисливиця, чий дизайн орієнтований на практичність: її одяг відповідає клімату, а фізична форма — навантаженням. Вона не має на меті подобатися чоловічому персонажу, її мотивація — пошук істини про своє походження.
- **Еллі** демонструє безпрецедентний рівень емоційної складності, проходячи через травму, гнів та моральну деградацію. Її сексуальність є частиною її ідентичності, але не інструментом для збудження гравця.

- **Елізабет** з BioShock Infinite пройшла еволюцію від "дарунку для гравця" до персонажа, який фактично керує реальністю, випереджаючи протагоніста-чоловіка за інтелектом та силою.

Перезавантаження франшизи Tomb Raider у 2013 році представило раніше згадану Лару Крофт як людину, яка відчуває біль, страх та вразливість. "Нова Лара" більше не є невразливою "супердівчиною"; вона розвиває навички археології та мовознавства безпосередньо в процесі гри, що додає образу реалізму та інтелектуальної ваги. Її гардероб став закритим та функціональним, що відображає зміну пріоритетів від задоволення "чоловічого погляду" до створення автентичного досвіду виживання.

Станом на 2024–2025 роки спостерігається чітке розмежування естетичних підходів між західними (США, Європа) та східними (Японія, Південна Корея) студіями, що часто призводить до конфліктів всередині глобальної спільноти.

Західні розробники (Ubisoft, Sony) дедалі більше орієнтуються на реалістичне зображення людських облич та тіл. Це часто включає додавання "недосконалостей": асиметрії обличчя, зморшок, шрамів. Дискусія навколо Кей Весс із Star Wars Outlaws та Мері Джейн із Spider-Man 2 продемонструвала, що частина гравців сприймає ці зміни як "навмисне спотворювання" (uglification) героїнь заради політичної коректності [97] Проте з точки зору розробників, це крок до нормалізації різноманітності та зменшення токсичного тиску стандартів краси на жінок.

Японські та корейські ігри, такі як Stellar Blade, NieR: Automata та Final Fantasy VII Remake, продовжують дотримуватися канонів ідеалізованої привабливості. Корейська естетика часто використовує 3D-скани реальних моделей, які потім додатково покращуються для досягнення ефекту краще, ніж в житті. Цей підхід орієнтований на створення візуально бездоганних персонажів як джерела ескапізму та естетичного задоволення. Японська культура "kawaii" (миловидність) також відіграє роль, де персонажі мають бути емоційно привабливими та стилізованими. Проблематика різноманітності тіла та віку (2023–2025)

Незважаючи на прогрес у створенні сильних героїнь, індустрія все ще стикається з обмеженістю у представленні різних типів тіл та вікових категорій для жінок. Більшість жіночих персонажів у AAA-іграх залишаються в межах типу "молода, струнка, біла жінка"[98]. Навіть у іграх з великою кількістю героїв, як *Overwatch*, спостерігається нерівність: чоловічі персонажі можуть бути будь-якої форми — від карликів (Торбьорн) до людей з ожирінням (Роадхог), тоді як жінки майже завжди мають ідеальну фігуру пісочного годинника. Хоча поява таких персонажів, як Заря (м'язиста жінка) та Мей (plus-size), була кроком уперед, вони залишаються винятками, а не правилом.

Звіт "Aging in Play" за 2025 рік викриває глибокий ейджизм: лише 7% персонажів у популярних іграх мають вік понад 50 років, і переважна більшість із них — чоловіки [99]. Для жінок старше 30 років в іграх часто діє "термін придатності": після цього віку вони або зникають з сюжету, або стають стереотипними матерями чи відьмами. Ана (*Overwatch*) та Вінн (*Dragon Age*) є рідкісними прикладами літніх жінок, чия цінність визначається досвідом та мудрістю, а не молодістю [100]. Роль гендерного балансу в командах розробників

Стан репрезентації жінки на екрані безпосередньо залежить від того, хто стоїть за клавіатурою та камерою. Ігрова індустрія залишається чоловічим доменом на рівні прийняття стратегічних рішень. Дослідження показують, що інклюзивні команди створюють більш інноваційні та успішні ігри. Наявність жінок у команді дозволяє уникнути сліпих плям у дизайні — наприклад, коли жіночі броні виглядають безглуздо з точки зору логіки захисту, або коли анімація ходи жінки є надмірно сексуалізованою без жодної сюжетної причини. Існує пряма математична залежність: зростання частки жінок у студії корелює зі зниженням індексу сексуалізації жіночих персонажів у їхніх іграх [101].

Незважаючи на те, що 45% гравців — жінки, лише 20–25% розробників є представницями цієї статі [101]. Жінки в ігрових студіях часто можуть стикатись зі скляною стелею на рівні середнього менеджменту, токсичною культурою понаднормової роботи, яка є несумісною з сімейними обов'язками, та

недооцінкою їхнього технічного внеску. Професійна ізоляція жінок призводить до того, що ігри продовжують відтворювати маскуліні цінності через відсутність альтернативних поглядів у творчому процесі.

2.3. Участь держави та громадянського суспільства в подоланні гендерної нерівності

Що стосується економічної складової гендерних стереотипів та нерівності, то нам важливо заглибитись у нюансовані відмінності у витратах чоловіків та жінок, виходячи за рамки спрощених припущень, щоб дослідити основні економічні, психологічні та суспільні фактори, що формують ці моделі. Економічний аналіз вимагає гендерно-чутливого підходу для повного розуміння динаміки споживання та нерівності. В даному блоці поставлена мета надати всебічне, засноване на даних дослідження того, як гендер впливає на економічну поведінку, зокрема споживання, і як системні нерівності проявляються у розбіжностях у доходах та ринкових практиках. Він охоплює як глобальні тенденції, так і конкретні дані, що стосуються України, де це можливо. Необхідно детально розглянути відмінності у споживчих моделях, проаналізує явище "податку на рожеве" та його наслідки, дослідить причини та вплив нерівності доходів, включаючи "податок за материнство", а також оцінить, як макроекономічні фактори та кризи непропорційно впливають на чоловіків та жінок. Також буде представлено комплекс стратегій та політик для боротьби з економічною нерівністю між чоловіками та жінками, підкреслюючи взаємозв'язок законодавчих, корпоративних та суспільних зусиль.

Аналіз споживчих витрат за гендерною ознакою виявляє складну картину, яка виходить за рамки простих уявлень. Хоча жінки приймають значну більшість рішень про купівлю, контролюючи до 80% усіх купівельних рішень та до 31 трильйона доларів США світових споживчих витрат, їхні середньорічні індивідуальні витрати дещо нижчі, ніж у чоловіків [102]. Середньорічні витрати чоловіків становлять 35 018 доларів США, тоді як для жінок цей показник становить 33 786 доларів США [102]. Ця, на перший погляд, суперечність розкриває важливу динаміку. Той факт, що жінки контролюють таку велику

частку рішень про купівлю, ймовірно, стосується рішень на рівні домогосподарства. Жінки часто виступають основними менеджерами бюджету домогосподарства, особливо щодо повсякденних потреб, продуктів харчування та товарів, пов'язаних із сім'єю [103]. Це узгоджується з даними, які показують, що жінки домінують у витратах на продукти харчування (18% жінок проти 14% чоловіків) та ліки (10% жінок проти 8% чоловіків) [102]. Їхні витрати часто призначені для колективу, тобто для всієї родини, а не лише для особистого споживання.

На відміну від цього, вищі індивідуальні річні витрати чоловіків та їхнє домінування в певних категоріях свідчать про те, що їхні витрати можуть бути більш зосереджені на дорожчих, особистих або дискреційних товарах. Чоловіки витрачають значно більше на особистий транспорт (5 507 доларів США на рік проти 4 273 доларів США для жінок), їжу та напої (57% витрат, що на 60% більше, ніж у жінок), а також домінують у таких категоріях, як комп'ютери та техніка (39% чоловіків проти 18% жінок), подорожі та проживання на відпочинку (37% чоловіків проти 35% жінок), товари для дому (32% чоловіків проти 30% жінок), квитки на заходи (27% чоловіків проти 26% жінок) та фільми/музика (22% чоловіків проти 16% жінок) [102]. Ці гендерні пріоритети у витратах не є просто відображенням індивідуальних уподобань. Вони відображають ширші суспільні ролі та економічні реалії. Наприклад, вищі витрати чоловіків на транспорт можуть бути пов'язані з традиційно чоловічими професіями, що вимагають більше поїздок на роботу або вищого рівня володіння транспортними засобами. Витрати на технології та подорожі можуть корелювати з вищим дискреційним доходом, який часто асоціюється з чоловіками через гендерний розрив в оплаті праці [25] З іншого боку, жінки домінують у витратах на одяг та спортивні товари (46% жінок проти 14% чоловіків) та книги, журнали й електронну навчальну літературу (25% жінок проти 23% чоловіків) [102] Це підкреслює, що "споживчі витрати" не є монолітним поняттям, а вимагають нюансованого розуміння того, хто приймає рішення, для кого здійснюється покупка та який тип товарів/послуг купується.

Гендерні відмінності у споживчій поведінці глибоко вкорінені у психологічних та поведінкових факторах, які часто відображають суспільні ролі та обов'язки. Жінки, як правило, ближчі до фінансової реальності, оскільки вони частіше контролюють домашні бюджети та мають більш реалістичне уявлення про те, де можна, а де не можна скоротити витрати [103]. Цей практичний досвід управління необхідними витратами дає їм конкретне розуміння фінансових обмежень. На відміну від цього, майже 1 з 3 чоловіків вважає, що вони можуть припинити жити від зарплати до зарплати, просто змінивши витрати, тоді як менше 1 з 5 жінок поділяють цю думку [103]. Цей оптимізм зберігається навіть серед одружених чоловіків та батьків. Чоловіки, менш залучені до щоденного управління бюджетом, можуть мати більш теоретичне або абстрактне розуміння фінансів, що призводить до завищеного відчуття маневру. Це розходження у фінансовому сприйнятті та оцінці ризиків підкреслює, що фінансові інструменти та поради повинні враховувати ці гендерні особливості, а не лише гендерний розрив в оплаті праці.

Крім того, існують відмінності у ставленні до самого процесу покупки. Більшість жінок розглядають шопінг як рекреаційну діяльність, присвячуючи йому більше часу і залишаючись спокійними навіть після двох годин покупок, тоді як чоловіки, як правило, нудьгують вже через 26 хвилин і віддають перевагу ефективності [102]. Цей рекреаційний аспект шопінгу для жінок може бути пов'язаний з їхньою основною роллю у забезпеченні домогосподарства, що робить покупки частою та необхідною діяльністю, а також потенційно соціальним або дозвіллевим виходом у контекстах, де їхні інші ролі (догляд, неоплачувана праця) можуть обмежувати зовнішню соціальну взаємодію. Жінки також значно частіше купують товари зі знижками (74% жінок проти 57% чоловіків) [102], що узгоджується з їхньою роллю менеджерів домашнього бюджету, які прагнуть оптимізувати вартість. Вони також більш лояльні до брендів (83% жінок залишаються лояльними до бренду, якщо він їм подобається, порівняно з 41% чоловіків) [102], що може впливати з бажання надійності та

ефективності при повторних покупках для домогосподарства. Ці поведінкові відмінності можуть впливати на маркетингові стратегії.

Суб'єктивні переваги та життєвий досвід, особливо під час великих макроекономічних потрясінь, відіграють значну роль у формуванні гендерних моделей споживання. Під час кризи COVID-19 жінки в п'яти європейських країнах скоротили споживання значно більше, ніж чоловіки. Важливо, що жінки пояснювали свої скорочені витрати сприйнятими фінансовими обмеженнями, тоді як чоловіки повідомляли, що вони не сумували за певними товарами та послугами під час локдауну [104].

Ця відмінність у мотивації є ключовою. Реакція жінок відображає підвищену обізнаність про фінансову вразливість та проактивні зусилля з управління ризиками, що узгоджується з їхньою роллю менеджерів домашнього бюджету [103]. Це вказує на більш безпосередній зв'язок між економічною невизначеністю та їхньою споживчою поведінкою. Реакція чоловіків, що вони не сумували за товарами, передбачає переоцінку суб'єктивних переваг [104] — більш філософський або адаптивний зсув, а не пряму реакцію на сприйняті труднощі. Це може свідчити про те, що чоловіки, менш залучені до щоденного бюджетування, менш гостро усвідомлюють безпосередні фінансові тиски, або що їхні моделі споживання були більш дискреційними з самого початку.

Об'єктивні гендерні відмінності, такі як дохід, статус зайнятості, освіта, професія, вік та розмір домогосподарства, пояснюють лише скромну частину цього гендерного розриву у споживанні, спричиненого COVID-19 [104]. Більш актуальними виявилися гендерні відмінності у песимізмі щодо макроекономічних перспектив та занепокоєнні щодо особистого фінансового майбутнього, хоча значний гендерний розрив у споживанні все ще залишається невирішеним. Особистий досвід великих макроекономічних потрясінь може назавжди змінити очікування, переваги та поведінку. Це гендерне реагування на макроекономічні потрясіння свідчить про те, що економічна політика, спрямована на стимулювання споживання або надання допомоги, повинна

враховувати ці психологічні та поведінкові відмінності. Універсальний підхід може бути не однаково ефективним.

"Податок на рожеве", або "Pink tax", — це термін, що описує різницю в ціні на дуже схожі або ідентичні товари та послуги, які продаються під маркуванням "для чоловіків" і "для жінок" [105]. Важливо зазначити, що це не є технічно видом податку, а скоріше різницею у вартості товарів, призначених для жінок, порівняно з тими ж продуктами, призначеними для чоловіків. Назва походить від спостереження, що багато з цих товарів мають рожевий колір.

Використання терміна "податок" є метафоричним, підкреслюючи фінансовий тягар, що лягає на споживачів-жінок. Механізми цього явища вкорінені в сегментації ринку та стратегіях ціноутворення. Компанії диференціюють продукти за гендерною ознакою, часто за допомогою кольору, упаковки або маркетингових повідомлень, щоб виправдати вищі ціни на товари, орієнтовані на жінок, навіть якщо базовий продукт або послуга є ідентичними або майже ідентичними. Це використовує сприйняту цінність, лояльність до бренду [102] та потенційно меншу чутливість до цін у певних категоріях, де домінують жінки. Це явище вказує на ринкові неефективності та етичні проблеми, пов'язані з експлуатацією споживачів, де споживачі, особливо жінки, часто платять надбавку не за вищу якість чи функціональність, а за гендерний брендинг.

"Податок на тампони" — це податок на додану вартість (ПДВ) на засоби жіночої гігієни, такі як тампони, прокладки та менструальні чаші [105]. Він відрізняється від "податку на рожеве" тим, що для цих товарів немає аналогічних чоловічих продуктів, що робить його податком на біологічну необхідність, що стосується виключно жінок [105]. Це означає, що менструальні продукти часто класифікуються як "розкішні" або "неосновні" товари, на відміну від інших засобів гігієни (наприклад, туалетного паперу, бритв) або медичних товарів, які можуть бути звільнені від податку або оподатковуватися за нижчою ставкою. Така класифікація накладає неминучий фінансовий тягар на жінок та дівчаток за базову функцію організму. Пояснити це можна тим, що жінка є кінцевим

покупцем і в результаті маркетинг спрямований більше на жінок, ніж на чоловіків. Це стосується не тільки податку на рожеве, коли жінки переплачують за аналогічні товари, та і на товари загального вжитку в цілому, особливо засобів гігієни та догляду за собою.

Багато країн світу вже скасували або зменшили цей податок, визнаючи його несправедливість. Серед них Кенія, Канада, Індія, Колумбія, Австралія, Німеччина та Руанда. Канада повністю скасувала податок на тампони та прокладки у 2015 році [105]. Шотландія пішла ще далі, зробивши засоби гігієни безкоштовними для всіх у 2021 році, приєднавшись до подібних ініціатив у Вельсі, Північній Ірландії, Джерсі, Гернсі та на острові Мен. У США у листопаді 2019 року відбувся найбільший протест проти податку на тампони у 33 штатах, що призвело до того, що CVS у 2022 році відмовилася від податків на жіночі гігієнічні засоби [105].

В Україні, на жаль, подібна петиція, зареєстрована у 2019 році з пропозицією віднести товари жіночої інтимної гігієни до товарів першої необхідності та скасувати ПДВ у розмірі 20%, не набрала достатньої кількості голосів [105]. Цей факт підкреслює постійну проблему у визнанні менструальної рівності як питання громадського здоров'я та прав людини. Цей податок сприяє менструальній бідності, коли люди стикаються з труднощами у придбанні менструальних продуктів, що впливає на здоров'я, освіту (дівчата пропускають школу) та гідність.

Законодавчі зусилля для боротьби з податком на рожеве та податком на тампони відображають зростаюче визнання того, що гендерна цінова дискримінація є системною проблемою. Штат Нью-Йорк у 2020 році запровадив першу загальнодержавну заборону на "податок на рожеве" для товарів та послуг. Каліфорнія також запровадила подібне законодавство [106]. На федеральному рівні США були спроби запровадити "Закон про скасування податку на рожеве" (у 2016 та 2018 роках) та "Закон про скасування гендерного податку" (для послуг) за ініціативою представниці Джекі Спір [107].

У Великій Британії було порушено питання про "Законопроект про заборону ціноутворення за гендерною ознакою" у парламенті [108] Хоча "Законопроект про безкоштовне надання засобів гігієни" не став законом в Англії, Шотландія у 2021 році стала першою країною, яка зробила менструальні продукти безкоштовними для всіх [109] Інші частини Великої Британії, такі як Уельс, Північна Ірландія, Джерсі, Гернсі та острів Мен, також мають різні ініціативи щодо безкоштовного надання або звільнення від податків на засоби гігієни [110; 111]

Поява спеціального законодавства, спрямованого на скасування податку на рожеве, свідчить про офіційне визнання урядами того, що гендерне ціноутворення є формою дискримінації, а не просто ринковою стратегією ціноутворення. Ці закони мають на меті забезпечити справедливість та прозорість, визнаючи, що самі по собі ринкові сили не змогли виправити цей дисбаланс. Перехід від простого інформування споживачів до прямих заборон свідчить про еволюцію розуміння серйозності проблеми. Хоча прогрес досягається, фрагментарний характер цих законів (наприклад, заборони на рівні штатів у США, різні підходи до менструальних продуктів у Великій Британії) свідчить про те, що все ще потрібен комплексний, уніфікований підхід у всьому світі.

Цей розділ ретельно визначає та аналізує гендерний розрив в оплаті праці, досліджуючи його глобальні та регіональні прояви, з особливим акцентом на Україну. Він також розгляне значний внесок "податку за материнство" у цю нерівність та прямі зв'язки між нерівністю доходів та споживчими моделями.

Гендерний розрив в оплаті праці визначається як різниця між медіанним заробітком чоловіків та жінок відносно медіанного заробітку чоловіків. Оцінки заробітку, що використовуються в розрахунках, як правило, стосуються нескоригованого валового заробітку працівників, що працюють повний робочий день за наймом [112] Існують різні можливі шляхи вимірювання цього розриву, включаючи розрахунок середньої або медіанної заробітної плати, а також порівняння щомісячної або погодинної оплати праці. В Україні жінки в

середньому заробляють на 20% менше, ніж чоловіки. Якщо використовувати медіанну місячну заробітну плату, гендерний розрив в оплаті праці становить 22% [25].

Важливо розуміти, що "нескоригований" характер цього розриву відображає ширшу реальність, ніж просто пряма дискримінація (нерівна оплата за рівну працю), хоча остання, безумовно, існує. Він охоплює системні фактори, такі як професійна сегрегація (жінки зосереджені в менш оплачуваних секторах), менше можливостей для кар'єрного зростання (скляна стеля), вища поширеність неповного робочого дня та вплив обов'язків з догляду (податок за материнство). Нескоригований розрив є ключовим показником загальної економічної нерівності, навіть якщо він не виділяє конкретних причин. Подолання гендерного розриву в оплаті праці вимагає багатогранного підходу, який виходить за рамки простого забезпечення "рівної оплати за рівну працю". Він вимагає усунення першопричин професійної сегрегації, сприяння жіночому лідерству та підтримки балансу між роботою та особистим життям.

Гендерний розрив в оплаті праці є глобальною проблемою зі значними регіональними відмінностями. У всьому світі жінки заробляють приблизно 83 центи на кожен долар, зароблений чоловіками, що вказує на розрив у 17% [112]. Світовий банк повідомляє, що жінки заробляють лише 77 центів на кожен долар, виплачений чоловікам [112]. Середній розрив в оплаті праці в Європейському Союзі становить 13% [25]. Прогрес у подоланні глобального гендерного розриву є повільним, і за поточними темпами прогнозується, що для досягнення гендерної рівності знадобиться 134 роки [112]. Незважаючи на значний прогрес у освітніх досягненнях жінок та вищі рівні участі жінок у ринку праці в багатьох країнах, розрив зберігається.

Нордичні країни, зокрема Ісландія, Норвегія та Фінляндія, є лідерами у гендерній рівності, причому Ісландія подолала понад 90% свого гендерного розриву [112] Люксембург навіть має негативний гендерний розрив (-0,7%), що означає, що жінки в середньому заробляють трохи більше, ніж чоловіки [113] Найбільші розриви в оплаті праці серед країн ОЕСР спостерігаються в Південній

Кореї (31,2%), а в ЄС – в Угорщині, Німеччині, Австрії та Естонії (понад 17%) [113]. У деяких африканських країнах розрив може сягати 30% [113]. У США у 2024 році жінки заробляли 85% від заробітку чоловіків, а для молодих працівників віком 25-34 років розрив був вужчим (95 центів на кожен долар) [113]. В Австралії у 2024 році жінки заробляли в середньому 83% від заробітку чоловіків [113].

Історично спостерігалось значне скорочення гендерного розриву в оплаті праці у 1970-х – 1990-х роках, але темпи змін сповільнилися з початку 2000-х років [112]. Цей парадокс прогресу, коли освіта та участь жінок у робочій силі зростають, але розрив в оплаті праці стагнує, свідчить про те, що освіта та вихід на ринок праці самі по собі недостатні для подолання структурних та системних бар'єрів, що сприяють розриву в оплаті праці. Фактори, що виходять за межі освіти, такі як професійна сегрегація (жінки зосереджені в менш оплачуваних галузях), скляна стеля (бар'єри для лідерства) та непропорційний тягар неоплачуваної праці [114], продовжують пригнічувати заробітки жінок.

Україна демонструє позитивну динаміку у подоланні гендерного розриву. У 2024 році Україна посіла 63 місце зі 146 країн у Глобальному індексі гендерного розриву, що є значним покращенням порівняно з 81 місцем у 2022 році та 66 місцем у 2023 році. Загалом, гендерний розрив в Україні щорічно зменшується.

Особливо помітний прогрес спостерігається в економічній сфері, де Україна піднялася з 62-го на 40-е місце в рейтингу країн. Коефіцієнт Глобального індексу гендерного розриву в економічній сфері збільшився з 0,710 у 2022 році до 0,737 у 2024 році, що свідчить про звуження розриву між чоловіками та жінками в цій галузі в Україні. Крім того, у 2024 році було досягнуто повної гендерної рівності в освіті [113].

Однак, прогрес у різних вимірах гендерної рівності в Україні є нерівномірним. Найгірша ситуація спостерігається у сфері здоров'я та тривалості життя, де відбулося падіння на 5 пунктів, з 37-го до 42-го місця в рейтингу країн [113]. Ці дані підкреслюють, що гендерна рівність є багатовимірною концепцією.

Хоча Україна досягла значних успіхів у формальній освіті та економічних можливостях (можливо, завдяки цілеспрямованій політиці або стійкості жінок), основні відмінності у здоров'ї або наслідки криз (наприклад, триваючий конфлікт) можуть непропорційно впливати на показники здоров'я та тривалості життя жінок. Це свідчить про те, що економічне розширення можливостей саме по собі недостатнє для цілісної гендерної рівності. Справді всеосяжна стратегія гендерної рівності повинна охоплювати всі виміри, визнаючи, що прогрес в одній області не автоматично перетворюється на прогрес в інших. Для України це означає продовження економічних реформ, одночасно терміново вирішуючи проблеми нерівності у сфері здоров'я та добробуту, особливо в контексті поточних викликів.

Податок за материнство (також відомий як штрафи за дітей) — це економічні недоліки, з якими жінки стикаються на робочому місці внаслідок того, що стають матерями [115]. Це соціологічне поняття підкреслює, як працюючі матері часто стикаються зі зниженням заробітної плати, зменшенням сприйнятої компетентності та меншими можливостями кар'єрного зростання порівняно з їхніми бездітними колегами [115]. Дослідження показують, що матері стикаються зі зниженням заробітної плати за кожну дитину, що посилює гендерний розрив в оплаті праці [115]. Цей "податок за материнство" може пояснювати значну частину гендерного розриву в оплаті праці, потенційно перевищуючи розрив між чоловіками та жінками загалом.

Матері стикаються з додатковими недоліками порівняно з бездітними жінками та чоловіками. Їх часто сприймають як менш відданих, менш надійних, менш авторитетних, більш емоційних та ірраціональних. Оцінки компетентності для матерів були на 10% нижчими, ніж для бездітних жінок, а оцінки відданості — на 12,1 відсоткових пункти нижчими. Матері в 6 разів рідше, ніж бездітні жінки, і в 3,35 рази рідше, ніж бездітні чоловіки, отримують рекомендації на роботу. Бездітні жінки в 8,2 рази частіше отримують рекомендації на підвищення, ніж матері. Матерям рекомендували стартову зарплату на 7,9%

нижчу, ніж бездітним жінкам, і на 8,6% нижчу, ніж батькам. Навпаки, батькам пропонували значно вищу стартову зарплату, ніж бездітним чоловікам [115].

Цей "податок" вкорінений у суспільних уявленнях, упередженнях на робочому місці та теоріях, таких як модель "зусиль на роботі", яка постулює, що обов'язки з догляду за дітьми зменшують продуктивність матерів. Однак, дослідження показують, що недоліки, з якими стикаються матері, обумовлені дискримінацією та сприйнятими, а не фактичними відмінностями в продуктивності [115]. Той факт, що батьки сприймаються як більш віддані, ніж бездітні чоловіки, і їм пропонуються вищі зарплати, підкреслює різке гендерне упередження: батьківство розглядається як перевага, тоді як материнство є тягарем на робочому місці. Це не стосується індивідуального вибору чи продуктивності, а стосується глибоко вкорінених суспільних стереотипів, які карають жінок за виконання біологічної та суспільної ролі. Самотні матері стикаються з більшими фінансовими труднощами та проблемами зі здоров'ям, Вік також впливає на силу "податку", будучи сильнішим у молодшому віці [115].

Як ми можемо побачити, нерівність доходів має прямий і значний вплив на споживчу поведінку та фінансову стійкість. Гендерний розрив в оплаті праці призводить до зменшення економічного виробництва та збільшення залежності від соціальних виплат, особливо серед літніх жінок [112]. Жінки в усьому світі мають нижчу заробітну плату, з розривом у 22%, і часто першими втрачають роботу під час економічних криз [114].

Нижчий середній дохід жінок означає менший наявний дохід, менший потенціал заощаджень та знижену фінансову стійкість. Це безпосередньо призводить до більш гострої чутливості до економічних потрясінь, про що свідчить значне скорочення споживання жінками під час COVID-19 через фактичні або сприйняті фінансові обмеження [104]. Реалії життя від зарплати до зарплати посилюються для жінок, обмежуючи їхню здатність накопичувати багатство або поглинати економічні потрясіння. Ця фінансова нестабільність може призвести до циклу вразливості, що впливає на довгострокову фінансову

безпеку та збільшує залежність від соціального забезпечення, особливо в старості.

Подолання гендерного розриву в оплаті праці є не лише питанням справедливості; це макроекономічний імператив. Це збільшує сукупний попит, зменшує тягар соціальних виплат та сприяє загальній економічній стабільності та зростанню, розширюючи можливості значної частини робочої сили.

Вкрай важливою постає задача сформуванню розуміння того, як макроекономічні фактори та кризи непропорційно впливають на чоловіків та жінок, впливаючи на їхню зайнятість, доходи та споживчі моделі. Макроекономічні фактори, такі як рівень відсоткових ставок, інфляція та безробіття, безпосередньо впливають на рішення домогосподарств щодо заощаджень, споживання та інвестування [116]. Ці рішення, у свою чергу, визначають розмір та структуру сукупного попиту в економіці. Глобальна фінансова та економічна криза, наприклад, сильно вдарила по економіці України, спричинивши один з найбільших економічних спадів у Східній Європі [117].

Хоча макроекономічні потрясіння впливають на всю економіку, їхній вплив не є рівномірним. Існуючі гендерні нерівності, такі як нижча заробітна плата, нестабільна зайнятість та вищий тягар неоплачуваної праці, роблять жінок за своєю суттю більш вразливими [114]. Під час кризи ці вразливості не просто виявляються, а посилюються, що призводить до непропорційного негативного впливу на економічне благополуччя жінок та їхню споживчу спроможність. Криза діє як стрес-тест, виявляючи та посилюючи основні структурні гендерні упередження. Це означає, що політика реагування на кризи повинна бути гендерно-чутливою та враховувати перехресні фактори, щоб пом'якшити ці посилені нерівності. "Гендерно-сліпий" підхід ризикує поглибити існуючі розбіжності та перешкодити зусиллям з відновлення.

Жінки в усьому світі більш вразливі до економічних потрясінь через існуючі глобальні гендерні нерівності. Вони мають нижчу заробітну плату (розрив у 22%) і часто першими втрачають роботу під час економічних криз. Жінки також часто зосереджені на низькооплачуваних або низькокваліфікованих

роботах. Під час криз жінки та дівчата частіше залишають школу, зменшують якість або кількість їжі, яку вони споживають, відмовляються від основних ліків або продають секс, щоб вижити [114].

Жінки непропорційно страждають від втрати робочих місць в експортно-орієнтованих секторах та в тих, де переважають нестабільні, непостійні контракти. Приклади включають Азіатську фінансову кризу 1997-98 років та кризу 2008-09 років, коли жінки були першими, кого звільняли. Заробітна плата знижується під час криз, що потенційно збільшує гендерний розрив в оплаті праці. Доступ самозайнятих жінок до кредитів часто зменшується, оскільки інституційні джерела висихають, а неінституційні стають більш ненадійними та дорогими [118].

Тягар неоплачуваної праці з догляду за дітьми та хворими членами сім'ї зростає для жінок під час криз через скорочення соціальних та медичних послуг [114]. Це зменшує їхній час на оплачувану роботу, освіту або відпочинок, створюючи "подвійний тягар" оплачуваної та неоплачуваної праці. Під час пандемії COVID-19 жінки значно більше, ніж чоловіки, скоротили споживання, пояснюючи це сприйнятими фінансовими обмеженнями.

Жінки стикаються з "потрійним тягарем" під час економічних криз:

1. **Прямий економічний вплив:** Вища вразливість до втрати роботи (через нестабільні контракти, зосередження в уразливих галузях) та стагнація/зниження заробітної плати. Це безпосередньо впливає на їхній наявний дохід та купівельну спроможність.
2. **Збільшення тягара неоплачуваної праці:** Оскільки державні послуги (охорона здоров'я, догляд за дітьми) скорочуються через заходи економії, відповідальність за ці послуги перекладається на домогосподарства, непропорційно лягаючи на жінок,
3. **Зменшення доступу до основних потреб та підвищення ризику:** Фінансові обмеження змушують жінок робити важкий вибір, наприклад, зменшувати якість їжі, відмовлятися від ліків або забирати дівчаток зі школи. Це може призвести до довгострокових негативних наслідків для

здоров'я, освіти та людського капіталу. У крайніх випадках це збільшує вразливість до сексуальної експлуатації та торгівлі людьми,

Ця багатогранна вразливість вимагає комплексних, гендерно-чутливих планів відновлення після кризи. Ці плани повинні включати заходи соціального захисту, інвестиції в державні послуги та політику, яка підтримує економічну самостійність жінок та зменшує їхній тягар неоплачуваної праці.

Дослідження фінансової грамотності в Україні, проведене у 2021 році, виявило, що немає значної різниці між чоловіками та жінками у загальному індексі фінансової грамотності [119]. Це контрастує з висновками ОЕСР, де питання відмінностей між фінансовою грамотністю чоловіків та жінок є актуальним [119].

Однак, незважаючи на відсутність загальної статистичної різниці у знаннях, існують відмінності у поведінці та сприйнятті фінансів. В Україні жінки частіше приймали власні рішення щодо планів витрат, ніж чоловіки. Жінки значно покращили своє управління особистими фінансами [119]. На відміну від цього, чоловіки частіше вірять, що вони можуть змінити свою фінансову ситуацію, просто скоротивши витрати, тоді як жінки більш реалістично оцінюють бюджетні обмеження [103].

Ця розбіжність свідчить про те, що "фінансова грамотність" охоплює більше, ніж просто знання; вона включає поведінку та сприйняття. Хоча українські жінки можуть мати подібні теоретичні знання, їхня практична участь в управлінні домашніми бюджетами та витратами на догляд дає їм більш обґрунтоване та реалістичне розуміння фінансових обмежень. Чоловіки, менш залучені до щоденного бюджетування, можуть володіти знаннями, але їм бракує практичного досвіду, який формує реалістичний фінансовий погляд. Це пояснює розрив в оптимізмі. Фінансові інструменти та освітні програми повинні бути адаптовані для вирішення цих гендерних сприйнятів та поведінкових моделей, а не лише прогалин у знаннях. Для жінок це може включати розширення можливостей їхніх існуючих навичок бюджетування та усунення зовнішніх

обмежень. Для чоловіків це може включати сприяння більшій залученості до щоденних фінансових реалій.

Реклама є потужним інструментом, що впливає на сприйняття та поведінку людей, глибоко проникаючи в усі сфери життя. Тому нам важливо критично розглянути, як гендерні стереотипи увічнюються в маркетингу та рекламі, аналізуючи їхній психологічний та соціальний вплив на споживачів та оцінюючи ефективність та етичність таких практик. Гендерні стереотипи є одними з найпоширеніших у рекламі, посилюючи традиційні ролі та очікування. В українській телевізійній рекламі (близько 2016 року) жінки зображувалися переважно як одержимі прибиранням, пранням, приготуванням їжі, зміною підгузників та доглядом за собою [120]. Цей образ був присутній у 95% українських рекламних роликів, порівняно з 60% у США [121].

Такі маркетингові стратегії включають жінок у рекламі побутової техніки, засобів для прибирання та харчових продуктів (олії, майонезу, бульйонних кубиків), що створює уявлення, ніби жінки перуть/прибирають/готують, а чоловіки споживають. Чоловіки в українській рекламі зображувалися як мачо, турботливі батьки, успішні кар'єристи та хороші друзі. Вони дають поради, а жінки їх виконують. Поширений стереотип — "чоловіки заробляють гроші, а жінки їх витрачають". Хоча починають з'являтися образи жінок-підприємців, поруч з ними часто присутній чоловік, який приходить їм на допомогу [121].

Постійне відображення жінок у домашніх, доглядових або орієнтованих на красу ролях, а чоловіків – у професійних, авторитетних або дозвіллевих ролях, нормалізує та легітимізує ці поділи. Це створює зворотний зв'язок, де суспільні очікування впливають на рекламу, а реклама, у свою чергу, посилює ці очікування, обмежуючи сприйняття індивідуального потенціалу та вибору кар'єри. Стереотип "чоловіки заробляють, жінки витрачають" безпосередньо пов'язує ці культурні уявлення з економічними ролями. Це виходить за рамки простого маркетингу; це культурна та економічна проблема, яка сприяє професійній сегрегації, гендерному розриву в оплаті праці та недооцінці жіночої праці.

Як вже було згадано, гендерні стереотипи в рекламі мають значний психологічний вплив на споживачів, формуючи уявлення про відповідні ролі та поведінку для кожної статі. Стереотипи можуть обмежувати можливості та свободи людей на основі їхньої статі, впливаючи на вибір кар'єри. Наприклад, стереотип, що жінка повинна займатися домашніми справами, може обмежувати її можливості здобувати освіту або працювати на високооплачуваній посаді. Ця ситуація яскраво відображувалась в США, починаючи з 60-х років. Стереотип, що чоловік заробляє а жінка доглядає за домом, виховує дітей був всеохопним. Жінки в цілому могли отримувати вищу освіту, але після заміжжя поставало питання про сумісне життя та народження дітей. Це вимагало певних рішень по розподілу обов'язків. Очевидним є те, що чоловік і жінка працювати одночасно не можуть при наявності дитини, це наносить шкоду дитині, оскільки та зростає без батьків. Тому чоловік брав на себе відповідальність заробляти на життя сім'ї, а жінка тримала на собі побутові питання [6]. Тому маркетингові стратегії брали найбільш розповсюджений та близький до свідомості образ для просування товарів, що в свою чергу створило відповідний стереотип.

Постійний вплив вузьких та приписувальних гендерних образів [120] призводить до інтерналізації цих стереотипів. Це означає, що люди, особливо діти та підлітки, можуть несвідомо приймати ці обмежені погляди на те, що можливо або доречно для їхньої статі. Ця інтерналізація може проявлятися як самообмеження в кар'єрних прагненнях, наприклад, дівчата не обирають STEM-спеціальності, оскільки не бачать жінок у цих ролях у ЗМІ [122], проблеми з образом тіла та почуття неадекватності, якщо вони відхиляються від умовного ідеалу. Стереотипи можуть негативно впливати на самооцінку та самоповагу, особливо для тих, хто не відповідає стереотипам, що призводить до почуття неприйняття власного тіла та невпевненості в собі. Стереотипна реклама може чинити тиск на свідомість людей, які часто поблажливо сприймають її через відсутність привабливих альтернатив. Відсутність різноманітного представництва означає, що споживачі "поблажливо сприймають" ці стереотипи, оскільки не бачать альтернатив.

Це підкреслює глибоку соціальну відповідальність реклами. Окрім продажу товарів, вона формує культурні норми та індивідуальні ідентичності. Просування гендерно-нейтральної або інклюзивної реклами є не лише етичним імперативом, але й вирішальним кроком до створення суспільства, де люди можуть повністю реалізувати свій потенціал незалежно від гендеру.

Дослідження показують, що використання гендерних стереотипів та сексистських повідомлень є неефективним маркетингом [120]. Бренди, що використовували секс у рекламі, оцінювалися з меншою прихильністю [123]. Такі методи можуть створювати потенційні конфлікти зі споживачами та призводити до втрати довіри споживачів, негативно впливаючи на імідж бренду та утримання клієнтів.

Незважаючи на неефективність, стереотипи все ще широко використовуються, оскільки сегментація на стандартизовані групи дозволяє більш точно націлюватися на цільову аудиторію. Приклади відверто сексистської реклами, такі як "Чотири шматки — і я твоя" для квартир [120], явно перетинають етичні межі.

Наполегливе використання неефективної, шкідливої реклами свідчить про розрив між традиційними маркетинговими переконаннями що секс продає та сучасними настроями споживачів [123]. Хоча стереотипи можуть пропонувати точне таргетування, звертаючись до вузьких, застарілих демографічних груп, вони відштовхують зростаючий сегмент споживачів, які цінують інклюзивність та автентичність. Негативний вплив на прихильність до бренду та довіру споживачів становить чіткий бізнес-ризик. Приклади негативної реакції на сексистську рекламу та успіх гендерно-нейтральних кампаній наприклад, Джеймс Чарльз для Covergirl демонструє, що інклюзивний маркетинг може бути як етичним, так і прибутковим [120]. Існує вагомий бізнес-аргумент для компаній, щоб прийняти гендерно-інклюзивні рекламні практики. Цей зсув стосується не лише корпоративної соціальної відповідальності, а й довгострокової ринкової релевантності, стійкості бренду та залучення ширшої, більш різноманітної споживчої бази.

Ця частина слугує в якості стратегічних рекомендацій на основі вже проведеного дослідження, деталізуючи державну політику країн, корпоративні ініціативи та життєво важливу роль громадянського суспільства у досягненні сталої гендерної економічної рівності.

Україна продемонструвала свою відданість подоланню гендерного розриву в оплаті праці, прийнявши Національну стратегію до 2030 року [122]. Ця стратегія узгоджується з міжнародними зобов'язаннями, такими як Міжнародна коаліція за рівну оплату праці (EPIC), рекомендації ОЕСР та конвенції ООН [124].

Ключові стратегічні напрямки цієї політики включають:

- **Удосконалення законодавства щодо рівної оплати праці:** Це передбачає запровадження гендерно-нейтральної оцінки праці, що визначає поняття праці рівної цінності, внесення змін до Кодексу законів про працю щодо прозорості заробітної плати та збільшення кількості інспекцій Державної служби праці для виявлення гендерної дискримінації в оплаті праці. Очікується, що це зменшить можливості для необґрунтованого заниження заробітної плати жінок.
- **Подолання стереотипів та дискримінації:** Стратегія передбачає проведення інформаційної кампанії "Звісно, зможеш", яка має змінити уявлення про кар'єру жінок та чоловіків, стимулювання гендерних аудитів на підприємствах, запровадження квот та програм кар'єрного просування для жінок, а також освітніх програм для дівчат у високооплачуваних сферах (IT, STEM). Це має призвести до збільшення кількості жінок у престижних та високооплачуваних професіях та зміни суспільного сприйняття "чоловічих" та "жіночих" сфер.
- **Створення умов для поєднання сімейних та професійних обов'язків:** Це включає заохочення роботодавців до впровадження сімейно-орієнтованої політики, розвиток інфраструктури догляду за дітьми (державні та приватні заклади), сприяння альтернативним формам догляду за дітьми та оптимізацію політики щодо батьківської відпустки.

Цей багатовекторний підхід демонструє глибоке розуміння того, що економічна нерівність є не лише юридичною проблемою. Законодавчі реформи (наприклад, "праця рівної цінності", прозорість заробітної плати) вирішують пряму дискримінацію та надають правові засоби захисту. Однак ці закони недостатні без подолання основних суспільних гендерних стереотипів, які спрямовують жінок у менш оплачувані сфери або обмежують їхні кар'єрні прагнення. Крім того, практична підтримка для поєднання сімейних та професійних обов'язків (наприклад, догляд за дітьми, гнучкий графік роботи) є важливою для пом'якшення податку за материнство та забезпечення повної участі жінок. Акцент стратегії на фундаментальних змінах світогляду громадян визнає, що культурні зміни є такими ж життєво важливими, як і юридичні. Цей інтегрований підхід слугує моделлю передової практики, оскільки він визнає, що стала гендерна рівність вимагає одночасних дій на правовому, культурному та структурному фронтах.

Навіть невеликі зміни в корпоративній культурі можуть значно покращити ефективність бізнесу. Компанії отримують вигоду від гендерної рівності завдяки підвищенню ефективності бізнесу. Ключові корпоративні дії для сприяння гендерній рівності включають:

- **Прозорість у відборі та оплаті праці:** Запровадження політик, що гарантують рівні умови оплати та можливості кар'єрного зростання для всіх співробітників. Регулярний аналіз рівня заробітної плати допомагає уникнути гендерної нерівності та створює чесні умови.
- **Підтримка професійного розвитку жінок:** Створення менторських програм, що сприятимуть кар'єрному розвитку жінок, включаючи наставництво, тренінги та можливості для підвищення кваліфікації.
- **Інклюзивна корпоративна культура:** Забезпечення гендерно-нейтрального середовища, де всі працівники, незалежно від статі, мають рівні можливості для розвитку. Підтримка інклюзивної культури сприяє відкритості та зростанню лояльності співробітників.

- **Гнучкі умови роботи:** Надання гнучкого робочого графіка та можливості дистанційної роботи створює баланс між професійним та особистим життям, допомагаючи залучати й утримувати талановитих співробітників.
- **Вимірювання та звітність:** Відстеження гендерного балансу в компанії та звітність про прогрес у впровадженні політик рівності. Це сприяє прозорості та допомагає компанії слідувати визначеним цілям.
- **Рівний доступ до лідерських позицій:** Підтримка розвитку лідерських навичок серед жінок, щоб забезпечити рівні можливості на керівних посадах. Це сприяє формуванню збалансованого керівництва, яке відображає різноманітність компанії.

Принципи розширення прав і можливостей жінок (WEPIs) надають комплексну основу для компаній, що прагнуть інтегрувати гендерну рівність у свою діяльність. Ці принципи охоплюють справедливе ставлення, здоров'я та безпеку, освіту та навчання, розширення можливостей у ланцюгах постачання та адвокацію в громаді [125].

Існує вагомий бізнес-аргумент для гендерної рівності. Прозорість оплати праці та кар'єрні шляхи приваблюють та утримують різноманітні таланти. Підтримка розвитку та лідерства жінок розширює кадровий резерв та приносить різноманітні точки зору до прийняття рішень, що призводить до кращих інновацій та вирішення проблем. Гнучкі умови праці покращують добробут та продуктивність працівників, особливо тих, хто має обов'язки з догляду. Вимірювання та звітність про прогрес сприяють підзвітності та демонструють відданість зацікавленим сторонам. Зрештою, інклюзивна культура підвищує залученість працівників та репутацію бренду.

Громадянське суспільство та інформаційні кампанії відіграють вирішальну роль у боротьбі з гендерною нерівністю, доповнюючи зусилля урядів та корпорацій. Інформаційні кампанії, такі як "Звісно, зможеш" в Україні, мають на меті змінити уявлення про кар'єру жінок та чоловіків та посилити роль жінок у післявоєнній відбудові. Соціальні проекти, наприклад, "Бути собою не соромно",

спрямовані на подолання гендерних стереотипів у рекламі. Громадська обізнаність та комунікація з творцями реклами можуть розширити функціональні гендерні уявлення [122].

Громадські організації та кампанії з підвищення обізнаності є життєво важливими каталізаторами змін. Вони підвищують обізнаність громадськості про такі проблеми, як податок на рожеве та гендерні стереотипи в рекламі, створюючи тиск як на уряди, так і на корпорації. Кидаючи виклик вкоріненим упередженням та виступаючи за політичні реформи, вони створюють суспільний попит та політичну волю, необхідні для законодавчих та корпоративних дій. Раніше згаданий найбільший протест проти податку на тампони у 2019 році в США призвів до того, що CVS відмовилася від податків на жіночі гігієнічні засоби. Кампанія "Звісно, зможеш" покликана змінити світогляд, що є фундаментальним для довгострокового успіху будь-якої політики.

Активне та залучене громадянське суспільство є незамінним для просування гендерної рівності. Воно забезпечує підзвітність, надає альтернативні наративи та мобілізує колективні дії, доповнюючи та посилюючи зусилля урядів та бізнесу.

У розвинутих демократіях досягнення гендерної рівності розглядається не просто як дотримання прав людини, а як основоположна умова для економічного зростання та стабільності [126]. Це питання сталого, інклюзивного суспільства та загальної якості інституцій. Комплексна та ефективна гендерна політика охоплює цілеспрямовану діяльність державних інституцій із забезпечення рівних прав і можливостей, утвердження гендерної демократії та захисту від дискримінації за ознакою статі [127].

Аналіз міжнародних індексів підтверджує, що лідери демократичного світу є одночасно і лідерами гендерної рівності. Згідно з даними Європейського інституту з питань гендерної рівності (EIGE) за 2025 рік, найвищі показники серед країн Європейського Союзу демонструють Швеція (73,7 бали), Франція (73,4), Данія (71,8 балів), а також Нідерланди, Бельгія, Ірландія. Ці країни відзначаються високим рівнем участі жінок у політичному житті та доступі до

керівних посад [128]. У світовому масштабі, згідно з Індексом гендерного розриву Всесвітнього економічного форуму (WEF) та Індексом управління гендерною рівністю (GEGI) за 2024 рік, перші місця традиційно посідають Ісландія, Фінляндія, Норвегія, Нова Зеландія та Швеція. Зокрема, GEGI 2024 виділяє Бельгію (86.1), Іспанію (84.9) та Ісландію (84.7) як світових лідерів, які досягли успіху у п'яти критичних сферах: управління, освіта, робота, підприємництво та протидія насильству [127].

Ці високі показники гендерної рівності у лідерів, як-от Бельгія чи Ісландія, прямо корелюють із загальною якістю їхніх інституцій. Країни, що мають високий рівень розвитку, економічного зростання, політичного розширення прав жінок та мінімізації дискримінаційних законів, досягають більшого успіху. Це свідчить про те, що організації громадянського суспільства (ОГС) можуть найбільш ефективно впроваджувати трансформаційні зміни там, де вже існує висока державна готовність до інклюзивного врядування.

Організації громадянського суспільства є ключовими, незамінними акторами у процесі досягнення гендерної рівності. Вони не лише виступають як партнери міжнародних структур, таких як Рада Європи чи ООН Жінки, але й виконують критичну функцію в інтеграції гендерного підходу та міжсекторального аналізу в усі сфери політики [129].

Роль ОГС еволюціонувала від надання послуг до потужної політичної адвокації, що створює моральний та юридичний тиск на уряди. Активне громадянське суспільство, здатне мобілізувати суспільну дію та кинути виклик існуючому суспільному порядку, є необхідним для створення моментуму, який змушує уряди виконувати свої юридичні зобов'язання та реформувати дискримінаційні закони. Більше того, сучасна ефективність ОГС вимагає інтеграції інтерсекційного аналізу, який, згідно з дослідженнями EIGE, дозволяє побачити, як перетин різних характеристик (гендер, вік, інвалідність, рівень освіти) впливає на життєвий шлях людини [128]. Це дозволяє уникнути універсальних рішень, які можуть не охоплювати найбільш маргіналізовані групи.

Діяльність організацій громадянського суспільства у сфері гендерної рівності можна систематизувати за чотирма основними функціями, кожна з яких має унікальне значення для трансформації суспільства та інституцій:

Адвокація та Політичне Лобіювання: ОГС виступають каталізаторами, перетворюючи соціальні потреби та вимоги на конкретні політичні дії та законопроекти. Це лобіювання, як зазначає феміністична активістка Халіме Гюнер, призвело до значних реформ, створення спеціалізованих гендерно-орієнтованих інституцій та підвищення суспільної обізнаності про права жінок [130].

Моніторинг та Підзвітність (Watchdog Role): ОГС забезпечують функцію "сторожового пса", контролюючи, як уряди втілюють свої міжнародні та внутрішні юридичні зобов'язання у реальну практику. Наприклад, вони проводять моніторинг повноцінного впровадження положень Стамбульської конвенції [130].

Трансформація Соціальних Норм: Це робота із корінними причинами нерівності. ОГС оскаржують глибоко вкорінені дискримінаційні норми, які є джерелом насильства, гендерного розриву в оплаті праці, обмеженого доступу до ринку праці та низької політичної участі [131].

Надання Послуг та Емпауермент: ОГС забезпечують життєво необхідну пряму підтримку для жінок, зокрема тих, хто постраждав від насильства, надаючи притулки, юридичну та психологічну допомогу [130].

Успішна адвокація гендерних реформ майже завжди є результатом коаліційної роботи. Досвід показує, що скоординовані дії за участю ОГС, партнерів з розвитку та молодіжних активістів (як це було при лобіюванні заборони дитячих шлюбів на Філіппінах) є критичними для закріплення законодавчих віх [132].

ОГС відіграють центральну роль у створенні політичного моментуму. Це особливо помітно в складних реформах: наприклад, прийняття законів про захист сім'ї та проти домашнього насильства в Тихоокеанському регіоні, Індії та

Кенії стали можливими лише після понад 20 років досліджень, адвокації та лобіювання з боку місцевих ОГС та жіночих чемпіонів [131].

Однак ця адвокаційна діяльність неможлива без стабільної підтримки. Навіть у країнах, які досягли значного прогресу, феміністичні організації стикаються зі зростаючими фінансовими обмеженнями та політичним тиском. Це, у свою чергу, перешкоджає підтримці низових рухів, які є джерелом інновацій та політичного тиску. З цього випливає, що постійне інвестування в мережі громадянського суспільства є критично важливим для забезпечення того, щоб гендерна рівність залишалася на порядку денному як на національному, так і на глобальному рівнях.

Таблиця 2

Основні Механізми Впливу Громадянського Суспільства на Гендерну Політику

Роль ОГС	Ключова Діяльність	Вплив на Політику
Адвокація та Лобіювання	Просування законопроектів (квоти, рівна оплата, згода).	Створення політичного моменту для реформ та усунення дискримінаційних законів.
Моніторинг та Підзвітність	Контроль за виконанням державних зобов'язань (наприклад, Стамбульської конвенції).	Забезпечення інтеграції гендерного підходу (Gender Mainstreaming) у всі сектори політики.
Трансформація Норм	Проведення освітніх та м е д і а - к а м п а н і й , залучення чоловіків.	Руйнування глибоко вкорінених патріархальних стереотипів, які є корінними причинами насильства.

Норвегія, яка традиційно має прогресивний погляд на подолання гендерного розриву і високі позиції у світових рейтингах, стала піонером у сфері регулювання представництва жінок у бізнесі. Наприкінці 2003 року в країні було прийнято закон, який зобов'язав публічні акціонерні компанії забезпечити 40% представництва кожної статі у своїх корпоративних радах. Цей крок був ініційований багаторічним тиском та адвокацією з боку жіночих рухів [133].

Дослідження, проведене через сім років після повного набуття чинності квоти, підтвердило її успіх у досягненні основного завдання: збільшення представництва жінок у керівних органах. Жінки, призначені на ці посади після реформи, виявилися об'єктивно більш кваліфікованими, ніж їхні попередниці. Більше того, вдалося суттєво скоротити гендерний розрив в оплаті праці саме на рівні членів ради. Це стало можливим завдяки тому, що квота "підштовхнула" компанії до більш широкого пошуку кваліфікованих кандидаток, допомагаючи зруйнувати неформальні "клуби старих хлопців" (old boys' networks), що раніше домінували у процесі призначення.

Парадокс Обмеженого Просочування (Limited Trickle-Down Effect): Незважаючи на успіх на найвищому рівні, аналіз виявив важливе обмеження. Дослідження показали, що реформа не принесла відчутної користі ширшому колу жінок, які працювали у компаніях, що підпадали під дію квоти. Вона також не мала чіткого впливу на підвищення кваліфікації або зміну професійної траєкторії висококваліфікованих жінок, які не потрапили до рад [134]. Це важливий висновок, який демонструє, що законодавчі зміни, орієнтовані на еліту, забезпечують необхідний, але недостатній імпульс. Вони вимагають паралельного впровадження структурних політик для досягнення реальної рівності на середньому та низовому рівнях корпоративного сектору.

Ісландія, яка має один із найвищих показників залучення жінок до робочої сили (майже 80%), продовжувала боротися зі значним гендерним розривом в оплаті праці. У 2018 році, завдяки стійкій адвокації, уряд прийняв інноваційний Закон про сертифікацію рівної оплати праці. Цей закон зобов'язує компанії та

установи зі штатом від 25 співробітників проходити аудит, щоб підтвердити, що вони пропонують рівну оплату за роботу рівної цінності [135].

Ключовим досягненням цієї політики, лобійованої активістами, є те, що вона перекладає відповідальність за забезпечення рівної оплати праці з індивідуального працівника на роботодавця. Роботодавці зобов'язані аналізувати свої системи оплати праці, виявляти потенційну дискримінацію та виправляти її, а будь-яка різниця в оплаті повинна бути обґрунтована. Експерти ООН високо оцінили цей ісландський підхід, назвавши його світовим прикладом .

Перенесення відповідальності на роботодавця змінює інституційний ризик. Це змушує компанії інтегрувати рівність як проактивний елемент бізнес-комплаєнсу, а не просто як реакцію на судові позови. Таким чином, ОГС вплинули не лише на кінцевий результат (розмір оплати), але й на механізм управління та підзвітності у приватному секторі, що має довготривалий структурний ефект.

Удосконалення законодавства щодо сексуального насильства стало одним із найпомітніших успіхів громадянського суспільства в розвинутих демократіях після кампанії #MeToo. Рушійною силою цих реформ був багаторічний тиск жіночих рухів, активістів та міжнародних правозахисних організацій, таких як Amnesty International [136].

У липні 2018 року Швеція прийняла *samtyckeslagen* (Закон про згоду), який здійснив фундаментальний зсув у визначенні зґвалтування. Згідно з цим законом, усі сексуальні акти вимагають чіткої та активної згоди обох сторін. Відсутність згоди робить акт злочином, незалежно від того, чи було застосовано силу або насильство. Мовчання або пасивність не вважаються згодою [137]. Цей підхід був прийнятий у 19 європейських країнах, включаючи Іспанію, Фінляндію та Данію, які визначили зґвалтування як секс без згоди, відходячи від старих стереотипів, що вимагали доведення фізичного опору або примусу.

Ця зміна законодавчої парадигми була не лише юридичною, але й культурною. Закон вимагає чіткішої комунікації та взаємної відповідальності у сексуальних стосунках. Зростання рівня засуджень у Швеції після прийняття

закону підтвердило, що він став ефективним інструментом для притягнення до відповідальності сексуальних злочинців. ОГС використали соціальну мобілізацію для створення політичної легітимності для закону, який фактично сприяв новій сексуальній етиці в суспільстві [137].

Навіть у випадках значних законодавчих проривів, досягнутих завдяки адвокації ОГС, їхня робота не завершується. Наприклад, на Філіппінах (чий уроки адвокації є релевантними для будь-якої демократії) коаліція ОГС, включаючи PLCPD, була ключовою у забезпеченні прийняття Закону RA 11596, який забороняє дитячі шлюби [132].

Після цього законодавчого успіху ОГС спільно з міжнародними партнерами (такими як ЮНІСЕФ) зосередилися на розробці багаторічного національного плану дій. Вони наголосили, що критичними для прогресу є не лише закон, а його повна імплементація, зміна соціальних норм та доступність громадської підтримки. Цей досвід підкреслює, що законодавчі віхи є необхідними, але недостатніми умовами для досягнення реальної рівності; вони вимагають постійного тиску та мобілізації громадянського суспільства, щоб забезпечити функціонування механізмів захисту та зміни патріархальних норм на рівні громад.

Дискримінаційні соціальні норми лежать в основі всіх проявів гендерної нерівності. Вони підживлюють насильство щодо жінок і дівчат, закріплюють ідею про те, що чоловіки є кращими лідерами, а неоплачувана доглядова праця — це виключно жіноча відповідальність [138].

Для боротьби з цими глибоко вкоріненими стереотипами ОГС у розвинутих демократіях та країнах-партнерах використовують креативні та інноваційні комунікаційні стратегії. Прикладом є ТікТок-кампанія #NOMOREGRINGE [84], запущена ООН Жінки в Україні, яка швидко зібрала майже 2 мільйони переглядів, використовуючи сучасні платформи для боротьби зі стереотипами. Молодіжні ініціативи, як проєкт “Рівність. Лідерство. Майбутнє” (ГО “Дівчата” та ООН Жінки) [139], залучають молодих активістів до створення потужних адвокаційно-комунікаційних кампаній, які вміють "говорити про складне

зрозумілою мовою". Такі кампанії, спрямовані на просування Стамбульської конвенції, демонструють значне охоплення аудиторії (понад півмільйона) та взаємодію з контентом.

Однією з ключових сфер трансформації норм є переосмислення ролі чоловіків. Кампанія HeForShe, ініційована ООН Жінки, є глобальним рухом солідарності, який закликає чоловіків та хлопців виступати союзниками проти гендерної нерівності та дискримінації [135].

ОГС, такі як регіональна платформа ЕЕСА MenEngage (що включає Україну та інші країни Східної Європи), наголошують, що рівність у доглядовій праці корисна не лише для жінок (зменшення стресу та більше часу на професійний розвиток), але й для самих чоловіків (емоційна пов'язаність, щасливіше та довше життя). Більше того, робота, спрямована на оскарження стереотипів усередині сім'ї та заохочення чоловіків до визначення своєї маскулітності у нетоксичний спосіб, доведено призводить до зниження кількості інцидентів домашнього насильства, підвищуючи безпеку жінок у власних домівках [140].

Розвиток кадрового резерву жінок-лідерок є важливим напрямком роботи ОГС. У Канаді організації, як-от Фонд розвитку кооперативів Канади (CDF Canada) та Women in Leadership, реалізують багатофазові менторські програми .

Наприклад, Програма жіночого менторства CDF Canada, що діє з 2002 року, спрямована на розвиток управлінських навичок та впевненості серед жінок у фінансовому секторі. Програми пропонують інтенсивне навчання, стажування та подальшу підтримку, що дозволяє учасницям очолювати інституційні реформи та наставництво наступного покоління . Ці програми також активно просувають інклюзивний підхід, пропонуючи стипендії для різноманітних груп, включаючи молодь, яка ідентифікує себе як корінні народи Канади, з метою посилення інклюзивності лідерства .

Ефективна співпраця між державою та ОГС вимагає інституціоналізації гендерного підходу. Держави-члени Ради Європи зобов'язуються інтегрувати гендерну рівність та міжсекторальний підхід у всі свої дії та сфери політики. ОГС виступають ключовими партнерами у цьому процесі, часто співпрацюючи

з такими інституціями, як Європейський інститут із гендерної рівності (EIGE) та ООН Жінки. Вони проводять тематичне навчання, створюють матеріали та інструменти, які допомагають урядовим та міжурядовим секторам інтегрувати гендерну проблематику в їхню роботу, моніторинг та співпрацю.

ОГС відіграють унікальну роль, діючи в безпосередній близькості до цільових бенефіціарів політики, що дозволяє їм робити державні витрати на розвиток більш ефективними та справедливими. Вони впливають на формулювання політики, а також здійснюють моніторинг її виконання та оцінювання результатів. Забезпечення ефективної участі ОГС вимагає від уряду надання доступу до інформації, адекватного фінансування та механізмів діалогу. У контексті Європейського Союзу, громадянське суспільство залишається наскрізним пріоритетом у сфері розвитку, рівнозначним розширенню прав і можливостей жінок (GEWE). Спеціалізовані програми ЄС підтримують створення сприятливого середовища для того, щоб ОГС могли брати повноцінну участь у політичному діалозі, імплементації та моніторингу політик у всіх пріоритетних галузях.

Роль громадянського суспільства поширюється також на моделі публічно-приватного партнерства. Ці партнерства можуть об'єднувати ресурси, експертизу та інновації державного і приватного секторів для вирішення складних соціальних проблем, які жоден сектор не може вирішити самотужки. Уряди можуть використовувати політику, закони та стимули, щоб розширити можливості бізнесу для забезпечення гендерної рівності.

Політика Канади щодо партнерства з громадянським суспільством, особливо у сфері міжнародної допомоги, слугує прикладом інституціоналізованої феміністської політики. Канада визначила гендерну рівність (Ціль сталого розвитку 5) як центральну ділянку роботи, що є рушійною силою для досягнення всіх інших Цілей сталого розвитку [141].

Політика Канади встановлює чіткі принципи партнерства:

1. **Жінки як Агенти Змін:** Усі партнерства повинні підтримувати та будуватись на силі жінок і дівчат як потужних агентів змін.

2. **Консультації та Залучення:** ОГС-партнери повинні забезпечити, що жінки та дівчата консультуються та залучаються на всіх етапах — від розробки до оцінки програм, а рішення на проєктах реагують на їхні конкретні потреби.
3. **Подолання Кореневих Причин:** Партнерства мають бути спрямовані на подолання корінних причин гендерної нерівності та системної дискримінації, з урахуванням інтерсекційних ліній.

Ці вимоги до ОГС щодо інтеграції гендерної рівності та звітування про дезагреговані дані за статтю та віком свідчать про те, що міжнародні донори інституціоналізують Гендерно-Трансформаційний Підхід (ГТА) як ключову умову співпраці [142]. Це змушує ОГС переглядати свої політики та підходи на структурному рівні, забезпечуючи, щоб їхні дії були спрямовані на трансформацію шкідливих гендерних ролей, норм та владних відносин, а не лише на надання гуманітарної допомоги. ОГС також виступають сторожовими псами (watchdogs), забезпечуючи підзвітність уряду та кидаючи виклик політичним маніпуляціям.

Незважаючи на значний прогрес у країнах-лідерах, гендерна рівність не є лінійним процесом, і ОГС часто стикаються з потужним опором. Гендерні права регресують у всьому світі через зростання правого популізму та політику, спрямовану проти прав людини. Рухи, спрямовані проти гендерної рівності (антигендерні рухи), активно співпрацюють на рівні ЄС, створюючи мережі фінансування, які підтримуються як низовими пожертвами, так і соціально-економічними елітами та державними джерелами. Ці рухи знаходять ключових союзників у правопопулістських політиках та партіях, які виступають проти гендерної та сексуальної рівності у наднаціональних інституціях.

У країнах Європейського Союзу, де спостерігається найповільніший прогрес або навіть регрес (наприклад, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина), громадянське суспільство зіштовхується зі значними труднощами. Яскравим прикладом є Угорщина, яка посідає 26-те місце з 27 країн ЄС за Індексом гендерної рівності EIGE (2025) [128]. У цій країні спостерігається низька участь

жінок у політиці (14.1% у парламенті) та законодавчі ініціативи, які ризикують стигматизувати та обмежувати організації громадянського суспільства.

Ці низькі показники та стагнація демонструють, що гендерна рівність є барометром демократичного простору. Загрози для свободи громадянського суспільства, включаючи ворожість медіа та культурний спротив традиційним нормам, є прямими причинами, які ускладнюють адвокаційну діяльність ОГС. Додатковим викликом є те, що опитування в країнах із прогресивним законодавством показують, що багато громадян, особливо молодих чоловіків, вважають, що зусилля з просування гендерної рівності зайшли надто далеко.

Хоча ОГС успішно лобіюють нові закони, перетворити їх на реальні зміни, особливо для бідних та сільських жінок, часто є складним завданням. В усьому світі існує криза демократичних інституцій, де організації, які борються за соціальну справедливість, знецінюються, а простір для адвокації громадянського суспільства обмежується.

Крім того, політична участь жінок гальмується рядом структурних та інституційних обмежень, зокрема:

- **Культурні та стереотипні Бар'єри:** Електорат і медіа часто увічнюють негативні гендерні стереотипи щодо компетентності жінок обіймати політичні посади.
- **Обмеження Політичних Ресурсів:** Жінки часто менш здатні мобілізувати необхідну кількість фінансових та людських ресурсів для виборчої кампанії.
- **Стійкість Партиїних Структур:** Політичні партії можуть чинити опір включенню жінок до своїх списків кандидатів.

Ефективність ОГС також залежить від їхньої інституційної спроможності. Хоча багато організацій є "гендерно-свідомими", у них часто відсутнє послідовне та глибинне розуміння Гендерно-Трансформаційного Підходу (GTA). Це призводить до того, що їхні зусилля можуть не впливати на структурні та сутнісні рівні нерівності, наприклад, не трансформуючи шкідливі гендерні норми.

Існують прогалини у способі, яким ОГС комунікують та вимірюють свій вплив. Це свідчить про слабкість у політиці моніторингу, оцінки та генерації знань. Без надійних, інклюзивних стратегій вимірювання прогресу ОГС втрачають здатність обґрунтовано вимагати підзвітності від уряду, а також зменшується їхня легітимність у просуванні складних реформ.

Аналіз демонструє, що роль громадянського суспільства у досягненні гендерної рівності в розвинутих демократіях є комплексною та безперервною. Успіх не обмежується лише значними законодавчими перемогами, такими як квоти в Норвегії чи Закон про згоду у Швеції. Реальний прогрес досягається тоді, коли ОГС забезпечують, що ці закони стають каталізаторами для глибокої соціальної та інституційної трансформації. Ключові трансформаційні успіхи (наприклад, перенесення відповідальності на роботодавця в Ісландії) свідчать про те, що ОГС найбільш ефективні, коли вони змінюють структурні механізми підзвітності. Водночас, досвід Норвегії показує, що законодавчі перемоги, орієнтовані на еліту, можуть мати обмежений вплив без паралельної роботи над трансформацією соціальних норм і розбудови лідерства на низовому рівні.

Зважаючи на попередній аналіз ми можемо сформулювати комплексні рекомендації для різних сфер та рівнів:

Для Урядів та Політиків:

- **Законодавчі Реформи:** Приймати та суворо дотримуватися законів, що передбачають рівну оплату за працю рівної цінності та прозорість заробітної плати. Запровадити заборони на гендерну цінову дискримінацію ("податок на рожеве") для ідентичних або суттєво подібних товарів та послуг. Скасувати "податок на тампони" та розглянути можливість безкоштовного надання менструальних продуктів.
- **Економічне Розширення Можливостей:** Розробляти та впроваджувати національні стратегії (як українська стратегія до 2030 року), що усувають багатогранні причини гендерного розриву в оплаті праці, включаючи професійну сегрегацію, "скляну стелю" та "податок за материнство".

- **Соціальна Інфраструктура:** Інвестувати у високоякісні, доступні та доступні послуги з догляду за дітьми та людьми похилого віку, щоб зменшити непропорційний тягар неоплачуваної праці з догляду за жінками. Сприяти та стимулювати спільну батьківську відпустку для обох батьків.
- **Реагування на Кризи:** Інтегрувати гендерно-чутливий аналіз у всі макроекономічні політичні заходи реагування на кризи, забезпечуючи, щоб плани відновлення пом'якшували, а не посилювали гендерні нерівності у зайнятості, доходах та доступі до основних послуг.
- **Освіта та Обізнаність:** Фінансувати та підтримувати публічні інформаційні кампанії для подолання гендерних стереотипів у виборі кар'єри та суспільних ролях (наприклад, "Звісно, зможеш"). Сприяти STEM-освіті для дівчат та заохочувати участь жінок у високооплачуваних, традиційно чоловічих сферах.

Для Бізнесу та Корпорацій:

- **Рівність Оплати Праці та Прозорість:** Проводити регулярні гендерні аудити оплати праці та впроваджувати прозорі структури заробітної плати та критерії просування по службі для усунення упереджень.
- **Інклюзивна Корпоративна Культура:** Сприяти гендерно-нейтральній та інклюзивній корпоративній культурі, яка цінує різноманітність, сприяє рівним можливостям для професійного розвитку та активно бореться з дискримінацією.
- **Баланс Робота-Особисте Життя:** Пропонувати гнучкі умови праці (наприклад, віддалену роботу, гнучкий графік, стиснутий робочий тиждень) та сімейно-орієнтовану політику, що підтримує працівників у балансуванні професійних та особистих обов'язків.
- **Розвиток Лідерства:** Впроваджувати програми менторства та спонсорства, спеціально розроблені для підтримки кар'єрного зростання жінок та забезпечення рівного представництва на керівних посадах.

- **Етичний Маркетинг:** Дотримуватися гендерно-нейтральних та інклюзивних маркетингових практик, уникаючи стереотипних або сексистських зображень у рекламі. Визнавати бізнес-цінність звернення до різноманітної споживчої бази.

Для Освітніх Закладів:

- **Розробка Навчальних Програм:** Інтегрувати принципи гендерної рівності в навчальні програми на всіх рівнях, кидаючи виклик стереотипам та сприяючи критичному мисленню щодо гендерних ролей у суспільстві та економіці.
- **Профорієнтація:** Надавати неупереджену профорієнтацію, яка заохочує студентів, незалежно від статі, досліджувати різноманітні професійні сфери, включаючи ті, де їхня стать традиційно недопредставлена.
- **Фінансова Грамотність:** Розробляти та впроваджувати програми фінансової грамотності, які є гендерно-чутливими, враховуючи специфічні фінансові реалії та поведінкові моделі чоловіків та жінок.

Досягнення гендерної економічної рівності є не лише питанням соціальної справедливості, але й фундаментальною передумовою для сталого економічного зростання, суспільного добробуту та стійкості перед майбутніми викликами. Це вимагає узгоджених, спільних зусиль усіх секторів суспільства.

Стратегічні Рекомендації для Державних Органів

- **Захист Демократичного Простору та Фінансування ГС:** Державні органи повинні активно протистояти політичним та культурним обмеженням, які ускладнюють роботу ОГС, особливо у країнах, що демонструють регрес (наприклад, в Угорщині). Необхідне забезпечення стабільного фінансування для жіночих організацій та низових рухів, оскільки вони є джерелом інновацій та політичного тиску.
- **Інституціоналізація Гендерно-Трансформаційного Підходу (ГТА):** Слід впровадити обов'язкові вимоги щодо використання ГТА у всіх державних політиках та партнерствах, аналогічно підходу Канади. Це

забезпечить, що політики будуть спрямовані на усунення корінних причин нерівності та трансформацію владних відносин, а не лише на тимчасове виправлення наслідків.

- **Підтримка Моніторингу Імплементачії:** Критично важливим є цільове фінансування для ОГС, які займаються моніторингом, оцінкою та збором даних, дезагрегованих за статтю та віком (SADD). Їхні знання на низовому рівні є незамінними для оцінки ефективності законодавчих реформ та забезпечення підзвітності уряду.
- **Посилення Інтерсекційної Оцінки:** Організації повинні постійно вдосконалювати аналіз перетину нерівностей (вік, інвалідність, освіта, країна походження). Це необхідно для того, щоб запобігти "Норвезькому парадоксу" і гарантувати, що реформи та програми досягають найбільш вразливих груп населення.
- **Пріоритет Зміні Норм:** Необхідно інвестувати в довгострокові та креативні комунікаційні кампанії (через соціальні медіа, молодіжне лідерство) для трансформації патріархальних норм. Особливий акцент має бути зроблений на сфері неоплачуваної доглядової праці та активному залученні чоловіків як союзників, що сприяє зменшенню домашнього насильства.
- **Розвиток Інституційної Спроможності:** ОГС повинні співпрацювати з міжнародними донорами та партнерами для підвищення своєї спроможності у сфері політики, стратегії та моніторингу та оцінки, зокрема для кращого розуміння та застосування ГТА.

Висновки 2-го розділу

Проведений аналіз дозволяє зробити узагальнений висновок про те, що гендерна нерівність є не випадковим чи суто культурним феноменом, а системним соціально-економічним і політичним конструктом, який історично відтворюється через інститути сім'ї, ринку праці, державної політики, медіа та, в сучасних умовах, цифрових технологій. Еволюція феміністичного руху — від першої хвилі боротьби за базові громадянські права до сучасних інтерсекційних

і цифрових форм активізму — демонструє поступове ускладнення розуміння нерівності та відхід від уніфікованого бачення «жіночого досвіду». Кожна хвиля фемінізму не лише розширювала перелік вимог, а й виявляла внутрішні обмеження попередніх підходів, зокрема їхню класову, расову та культурну ексклюзивність.

Особливу увагу в роботі приділено ролі гендерних стереотипів як прескриптивних норм, що виконують функцію підтримки соціальної ієрархії. Вони формують очікування щодо «належної» поведінки чоловіків і жінок, впливають на процеси соціалізації, професійного вибору та розподілу неоплачуваної доглядової праці. Емпіричні дані, зокрема щодо України, свідчать, що ці стереотипи мають вимірювані макроекономічні наслідки: значний гендерний розрив в оплаті праці, низьке представництво жінок у STEM-галузях та на керівних посадах, а також втрату людського капіталу, що стримує загальний соціально-економічний розвиток держави.

Суттєвим теоретичним і практичним внеском дослідження є аналіз взаємодії гендерних стереотипів із системами штучного інтелекту. Доведено, що ШІ не є нейтральним інструментом, а відтворює й масштабує наявні соціальні упередження через антропоцентричну природу навчальних даних і архітектуру алгоритмів. Гендерна упередженість проявляється як у мовних моделях і машинному перекладі, так і в дизайні цифрових продуктів, зокрема віртуальних асистентів, що комерціалізують традиційні уявлення про жіночі ролі. Генеративний ШІ, у свою чергу, створює ризик прискореного й масового поширення стереотипів, що підвищує суспільну ціну алгоритмічної дискримінації.

Водночас аналіз показує, що технічні рішення з дебаєсингу, хоча й необхідні, не є достатніми самі по собі. Вони супроводжуються складними техніко-етичними компромісами між справедливістю та продуктивністю моделей і часто не враховують інтерсекційний вимір упередженості. У цьому контексті особливого значення набуває регуляторна відповідь, зокрема EU AI Act, який переводить принципи недискримінації та підзвітності у площину

обов'язкових юридичних вимог. Разом із цим ефективно подолання гендерної нерівності в цифрову епоху можливе лише за умови поєднання регуляторних механізмів, міждисциплінарної співпраці в розробці технологій та цілеспрямованих соціальних і комунікаційних стратегій, спрямованих на трансформацію самих першопричин стереотипного мислення.

Аналіз економічних факторів підкреслює глибокий та багатогранний взаємозв'язок між гендером, споживанням, доходами та суспільними нормами. Гендерні відмінності у споживчих витратах не є випадковими, а відображають глибоко вкорінені суспільні ролі, фінансові обов'язки та психологічні реакції на економічні умови. Жінки, які часто відповідають за управління домашнім бюджетом, демонструють більшу фінансову реалістичність та вразливість до економічних потрясінь, що призводить до більшого скорочення споживання під час криз. "Податок на рожеве" та "податок на тампони" є яскравими прикладами гендерної цінової дискримінації, яка підриває купівельну спроможність жінок та посилює економічну нерівність.

Гендерний розрив в оплаті праці залишається глобальною проблемою, значно посиленою "податком за материнство", який карає жінок за виконання біологічної та суспільної ролі, навіть незважаючи на їхні освітні досягнення. Економічні кризи непропорційно обтяжують жінок, посилюючи існуючі нерівності у зайнятості, доходах та неоплачуваній праці. Нарешті, гендерні стереотипи, що поширюються в маркетингу, не тільки впливають на споживчу поведінку, але й активно посилюють шкідливі суспільні норми, що перешкоджають рівності.

Досягнення гендерної економічної рівності є не лише питанням соціальної справедливості, але й фундаментальною передумовою для сталого економічного зростання, суспільного добробуту та стійкості перед майбутніми викликами. Це вимагає узгоджених, спільних зусиль усіх секторів суспільства.

Отже, результати дослідження підтверджують, що гендерна рівність є не лише питанням прав людини, а й ключовою умовою сталого соціально-економічного розвитку та етичного технологічного прогресу. Інтеграція

інтерсекційного підходу в державну політику, цифрове регулювання та суспільні практики виступає необхідною передумовою для формування більш справедливого, інклюзивного та інноваційного суспільства.

РОЗДІЛ 3 СТАН ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІСЛЯ 2022 РОКУ

Україна послідовно підтверджує свою прихильність до забезпечення гендерної рівності (ГР), розглядаючи її не лише як фундаментальний принцип прав людини, але і як стратегічну необхідність для зміцнення демократії, досягнення економічної стійкості та успішного виконання зобов'язань у рамках європейської інтеграції [143]. Ця прихильність ґрунтується на ключових міжнародних зобов'язаннях. Зокрема, Україна є учасницею Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), яка набрала чинності ще 3 вересня 1981 року та слугує основоположним правовим фундаментом для захисту прав жінок у всьому світі [144].

Крім того, ГР інтегрована в національну політику через її зв'язок із Цілями сталого розвитку (ЦСР), де ЦСР 5, присвячена забезпеченню гендерної рівності та розширенню прав і можливостей усіх жінок і дівчат, визнана передумовою для досягнення сталого розвитку в цілому [144]. На національному рівні прихильність до цієї політики закріплена у Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року [145]. Україна також активно співпрацює з міжнародними партнерами, зокрема приєднавшись до ініціативи «Партнерство Біарріц», що передбачає конкретні зобов'язання, спрямовані на скорочення гендерного розриву в оплаті праці [146].

Оцінка прогресу України у сфері гендерної рівності проводиться за допомогою міжнародних інструментів, таких як Глобальний індекс гендерного розриву (GGGI), що публікується Всесвітнім економічним форумом. У 2025 році Україна посіла 62 місце з загальним показником 0.730, що свідчить про часткове закриття гендерного розриву. Це невелике покращення порівняно з показником

0.722 у 2024 році. Для порівняння, Ісландія, що очолює рейтинг з 2009 року, має показник 92.6% закритого розриву [147].

Аналіз субіндексів GGGI виявляє важливий дисбаланс у прогресі. Україна традиційно демонструє дуже високі показники паритету у сфері освіти, досягнувши 95.7% закритого розриву у 2025 році. Однак цей освітній капітал не повністю конвертується у відповідний рівень економічного уповноваження, де економічний показник GGGI у 2024 році становив лише 0.737 [147]. Цей факт вказує на стійкість глибоко вкорінених структурних бар'єрів, які обмежують реалізацію висококваліфікованого жіночого капіталу в Україні. Хоча формально доступ до освіти забезпечено майже повністю, жінки все ще стикаються з проблемою горизонтальної сегрегації праці та тягарем неоплачуваної доглядової праці, що перешкоджає їхній повній участі в економічному житті. Отже, політика має зміститися з акценту на забезпеченні доступу до забезпечення результату на ринку праці.

3.1. Законодавчо-інституційна база та представництво жінок

Правова основа для гендерної рівності в Україні закладена у Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», ухваленому у 2005 році. Цей закон не лише прямо забороняє дискримінацію за ознакою статі, але й передбачає можливість застосування «позитивних дій» для досягнення фактичної рівності [148]. Важливо, що закон чітко визначає, які відмінності у правах чи обов'язках не вважаються дискримінацією. До них належать спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування, обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом, різниця в пенсійному віці, а також особливі вимоги щодо охорони репродуктивного здоров'я.

Інституційний механізм контролю за дотриманням ГР включає діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль над виконанням конституційних прав і свобод [149]. Громадяни можуть звертатися до Уповноваженого у разі неналежного реагування правоохоронних органів чи органів влади на випадки домашнього

насильства та насильства за ознакою статі. Крім того, державні органи, зокрема Міністерство соціальної політики, співпрацюють з Експертною радою, яка, серед іншого, надає рекомендації щодо усунення причин дискримінації, про що свідчить практика з 2016 року.

Особлива увага приділяється освітній сфері як інструменту для боротьби зі стереотипами. У рамках розробки Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, Україна зобов'язується запровадити обов'язкову антидискримінаційну експертизу всього освітнього контенту, а також проводити гендерний аудит закладів освіти [145].

Ключовою віхою у зміцненні правових механізмів захисту від насильства стало набуття чинності Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 1 листопада 2022 року [149] Це законодавче рішення має критичне значення, особливо в умовах воєнного часу, оскільки забезпечує удосконалення національних механізмів протидії насильству за ознакою статі та домашньому насильству.

Забезпечення якісної антидискримінаційної експертизи освітнього контенту є стратегічно важливим кроком. Хоча позитивні дії, як квоти, можуть забезпечити швидкий, але тимчасовий ефект на представництво, боротьба з корінням гендерної нерівності, зокрема гендерним розривом в оплаті праці (ГРОП 18.6%) [25] та сегрегацією праці, вимагає змін на рівні суспільної свідомості. Оскільки жінки надмірно концентруються у традиційно низькооплачуваних секторах, таких як освіта (80–85% працівників – жінки) [146], заходи, спрямовані на зміну гендерних стереотипів в освіті, можуть вплинути на професійний вибір молоді та запобігти горизонтальній сегрегації у майбутньому. Експертиза освітнього контенту є стратегічним важелем, який через формування світогляду сприятиме економічній рівності, забезпечуючи перехід від формального паритету до реальних економічних результатів.

Представництво жінок у вищій законодавчій владі України демонструє повільну, але стабільну позитивну динаміку, проте не без проблем. Проблема

полягає у застосуванні виборчої квоти на рівні 25 % без урахування фактичної кількості голосів, поданих за конкретного кандидата. За такої моделі кандидат, розміщений вище у виборчому списку, але з меншою електоральною підтримкою, має вищі шанси на отримання депутатського мандата завдяки дії квоти, що фактично нівелює вплив волевиявлення виборців. У результаті механізм відкритих списків не забезпечує очікуваного рівня участі виборців у формуванні представницьких органів влади на будь-якому рівні.

За даними аналізу виборів 2020 року, проведеного рухом ЧЕСНО на основі інформації Центральної виборчої комісії, 67 депутатів отримали мандати, не здобувши жодного голосу, тоді як близько 500 осіб були обрані, маючи менш ніж десять голосів підтримки. Додатковою проблемою чинної виборчої системи є ситуація, за якої кандидат, що набрав достатню кількість голосів і перебуває в межах виборчої квоти, не може отримати мандат у разі, якщо його політична партія не пододала необхідний прохідний бар'єр.

Запровадження гендерної квоти також не забезпечило повноцінної реалізації принципів участі жінок у політиці та розвитку жіночого лідерства, оскільки сама виборча система залишається несправедливою як щодо виборців, так і щодо кандидатів. Крім того, за інформацією руху ЧЕСНО, дотримання гендерної квоти партіями здебільшого відбувалося лише на етапі висування кандидаток на партійних з'їздах. Натомість під час формування виборчих списків і подання документів до територіальних виборчих комісій вимоги щодо гендерної квоти часто ігнорувалися: у разі виявлення неповного пакета документів реєстрація могла бути відхилена, а партійні та окружні списки формувалися без урахування гендерного балансу [150].

Станом на грудень 2024 року, частка жінок-депутаток у Верховній Раді складає 21.2% (85 із 401 місця). Історичні дані свідчать про значне зростання цього показника: наприклад, у 2018 році він становив лише 11.6%, а після позачергових виборів 2019 року зріс до 20.8%. Незважаючи на цей прогрес, рівень представництва в Україні залишається нижчим за середній показник у

європейських парламентах, який становить 30.6% [151]. У глобальному рейтингу Міжпарламентського Союзу станом на 2021 рік Україна посідала 111 місце [152].

Однак, навіть попри збільшення участі, жінки-кандидати продовжують стикатися з політичним опором та дискредитацією. Ця ситуація підкреслює, що формальне включення вимагає паралельного захисту від недобросовісних політичних практик.

Успіх у підвищенні представництва на місцевому рівні, у поєднанні з регіональним фокусом міжнародної допомоги, створює унікальний потенціал для того, щоб місцеве самоврядування стало основним рушієм гендерних змін. Міжнародні партнери, такі як ПРООН, зосереджують свою діяльність на підтримці жінок, обраних до місцевих рад та об'єднаних територіальних громад (ОТГ), особливо тих, хто проживає у сільській місцевості та має інвалідність. Це досягається через програми менторства та посилення інституційної спроможності громад щодо прийняття гендерно-чутливих рішень [153]. Такий підхід має стратегічне значення в контексті децентралізації та повоєнного відновлення, оскільки активне залучення місцевих жіночих голосів, зокрема через роботу Альянсу з гендерно відповідального відновлення, гарантує інклюзивність і відповідність процесів потребам громад [154]. Для забезпечення системного прогресу, необхідно посилити політичну волю для гармонізації ефективності застосування гендерних квот на всіх рівнях влади.

Динаміка Представництва Жінок у Верховній Раді України (1990–2024)

Частка жінок-депутаток вказує на ефективність впровадження гендерних механізмів

Рік (Дані IPU)	% Жінок-Депутаток	Ключовий Фактор/Контекст
1990-03	2.4%	Початок Незалежності.
2014-12	11.8%	Постреволюційний період.
2019-12	20.8%	Позачергові вибори (Впровадження гендерних квот).
2024-12	21.2%	Поточна репрезентація (85 із 401).

3.2. Економічна сфера та подолання Гендерного Розриву

Одним із найбільш стійких індикаторів гендерної нерівності в Україні є значний гендерний розрив в оплаті праці (ГРОП), який становить 18.6% [25]. Цей показник значно перевищує середній рівень у Європейському Союзі, де ГРОП складає 13%, незважаючи на те, що принцип рівної оплати за працю рівної цінності є основоположним. В рамках Національної стратегії, прийнятої у 2023 році, Україна взяла на себе зобов'язання скоротити цей розрив до 13.6% до 2030 року [146]. Довгостроковий ГРОП має серйозні наслідки, оскільки кумулятивно впливає на загальний економічний добробут жінок, суттєво зменшуючи їхнє пенсійне забезпечення та посилюючи ризик бідності у похилому віці.

ГРОП є результатом не лише прямої дискримінації, а й глибокої горизонтальної та вертикальної сегрегації ринку праці. Горизонтальна сегрегація виявляється в концентруванні жінок у традиційно «жіночих» і часто нижче оплачуваних секторах економіки, таких як торгівля, послуги та освіта. У секторі

освіти, наприклад, 80-85% вчителів у школах та 52.4% викладачів у вищих навчальних закладах є жінками [146].

Таким чином, ринок праці карає жінок двічі: через прямий розрив у зарплатах за аналогічну роботу та через структурну недооцінку вартості праці в соціальних сферах, де домінують жінки. Це означає, що політика скорочення ГРОП повинна бути розширена за межі простих антидискримінаційних заходів і включати переоцінку вартості праці в соціальних секторах, а не лише стимулювання жінок до нетрадиційних (чоловічих) професій.

Вертикальний паритет зберігається, хоча в деяких секторах спостерігається збалансоване представництво на керівних посадах. Наприклад, у медіа-сфері жінки становлять 58% працівників і 51% серед топ-керівників [155]. У юридичній професії 56% представників — жінки, з яких 53% обіймають керівні посади [156]. Це свідчить про те, що бар'єр "скляної стелі" в цих секторах є менш вираженим, ніж у середньому по економіці.

Таблиця 4

Ключові Економічні Індикатори Гендерного Розриву в Україні

Економічний Індикатор	Поточний Показник	Цільовий Показник/Контекст
Гендерний розрив в оплаті праці (ГРОП)	18.6%	Національна ціль: зниження до 13.6%
Частка жінок у сфері освіти (вчителі/викладачі)	80–85%	Горизонтальна сегрегація (низькооплачуваний сектор)
Розрив у самозайнятості (жінки vs чоловіки)	8% vs 15%	Бар'єр для доступу до економічних ресурсів

Гендерна декомпозиція робочої сили в Україні демонструє, що жінки складають значну частину економічно активного населення — від 47% до 52% у різні періоди останніх десятиліть [157]. Проте їхня участь у ринку праці

супроводжується «подвійним навантаженням» або «другою зміною», коли після завершення офіційного робочого дня жінка приступає до виконання комплексу неоплачуваних обов'язків. Це явище створює стан хронічної «часової бідності», де обмеженість вільного часу безпосередньо корелює з нижчими показниками фізичного та ментального здоров'я, а також зниженою здатністю до накопичення людського капіталу через освіту та професійний розвиток.

Повномасштабна війна після лютого 2022 року кардинально погіршила ситуацію. Закриття дитячих садків та шкіл, постійні загрози обстрілів та енергетична криза призвели до того, що час на догляд за дітьми зріс із довоєнних 49 годин до 56 годин на тиждень у 2024 році [158]. Це фактично означає, що догляд за дітьми став повноцінною діяльністю, яка забирає 8 годин на день без вихідних, що унеможливорює стандартну зайнятість для багатьох жінок.

Для 4 мільйонів внутрішньо переміщених осіб (ВПО), 56% з яких складають жінки, питання неоплачуваної праці стає бар'єром для виживання. Переміщені жінки часто опиняються в ситуації повної відсутності соціальної підтримки (родичів, звичних сервісів), що змушує їх брати на себе повний цикл домашнього забезпечення на новому місці [159]. У 2024 році лише 48% переміщених жінок були працевлаштовані, тоді як серед чоловіків-ВПО цей показник становив 71%.

Такий розрив у 23 відсоткові пункти є наслідком непропорційного навантаження неоплачуваними обов'язками, які перешкоджають пошуку роботи та інтеграції в нові громади [158]. Крім того, війна спричинила подвоєння реального гендерного розриву в оплаті праці, який у 2023 році оцінювався на рівні 41,4% [160]. Це свідчить про глибоку деградацію економічних можливостей жінок, які змушені погоджуватися на будь-яку роботу з гнучким графіком або займатися самозайнятістю в низькодохідних секторах, щоб поєднати це з безпрецедентним навантаженням по догляду.

Нерівномірний розподіл неоплачуваної доглядової праці, посилений війною, є найбільшим структурним бар'єром для економічного відновлення України. Оскільки успіх відновлення залежить від максимальної економічної мобілізації населення, інвестиції у розвиток соціальних послуг (дитячі садки,

центри підтримки родин) є не соціальною пільгою, а прямою економічною необхідністю. Надання соціальних послуг зменшує тиск на жінок та дозволяє їм повноцінно реалізовуватись, сприяючи швидшій реінтеграції ВПО та зміцненню економічної стабільності.

3.3. Протидія Гендерно-Зумовленому Насильству (ГЗН) та виклики спричинені війною

На тлі ратифікації Стамбульської конвенції та підвищення обізнаності про механізми захисту, в Україні спостерігається значне зростання облікованих випадків домашнього насильства. Зростання обліку частково відображає підвищення довіри до системи та її прозорості. За 2024 рік було відкрито 2.7 тисячі проваджень про домашнє насильство, що на 5% більше, ніж у 2023 році [161].

Це зростання підтверджує, що імплементація механізмів Стамбульської конвенції та вдосконалення системи реєстрації працюють. Однак, незважаючи на законодавчі зміни, громадяни, які постраждали від насильства, все ще можуть звернутися до Уповноваженого ВРУ з прав людини через неналежне реагування правоохоронних органів, органів державної влади чи місцевого самоврядування.

Повномасштабна війна загострила ризики гендерно-зумовленого насильства (ГЗН). Жінки та дівчата в Україні стикаються з вищими ризиками насильства, переміщення та бідності, і складають переважну більшість тих, хто потребує гуманітарної допомоги. Особливої уваги потребує проблема сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК).

Організації громадянського суспільства, такі як ГО «Жінки в медіа» та Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем», ініціювали створення коаліцій для просування гендерночутливого та нестереотипного висвітлення проблем війни та відновлення [143]. Ці зусилля зосереджені на необхідності належної уваги до вразливих груп, включаючи ВПО, осіб з інвалідністю та маломобільні групи, а також на висвітленні проблем СНПК.

Ключовий виклик після ратифікації Стамбульської конвенції полягає у забезпеченні якості реагування. Збільшення обліку випадків домашнього

насильства є позитивним сигналом, але вимагає від правоохоронних органів переходу від формального збору статистики до ефективного розслідування, захисту жертв та справедливого судового розгляду. Це особливо важливо в умовах війни, коли ресурси обмежені, а кількість випадків гендерно зумовленого насильства зростає.

Широкомасштабна агресія Російської Федерації проти України справила біполярний вплив на гендерні динаміки суспільства. З одного боку, відбулося різке загострення традиційних криз, передусім пов'язаних із безпекою та насильством, зокрема сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом (CRSV). З іншого боку, війна прискорила інституційні та соціальні зміни, які можуть сприяти довгостроковому зміцненню гендерної рівності. Це включає масштабну мобілізацію жінок у сектор оборони, а також пріоритетне зосередження Уряду України на гендерно-відповідальному відновленні. Незважаючи на війну, Уряд ухвалив ключові закони, які створюють нормативну базу для гендерно-відповідального відновлення [162].

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (Conflict-Related Sexual Violence, CRSV), є одним із найбільш жорстоких воєнних злочинів, скоєних військовими Російської Федерації. Важливо розуміти, що CRSV відрізняється від побутового сексуального насильства тим, що воно є інструментом ведення війни, терору та тортур [163].

Прояви СНПК в умовах агресії мають розширену типологію і не обмежуються лише зґвалтуванням. До них також належать примус до оголення, примусове роздягання (наприклад, на ворожих блокпостах), тортури сексуального характеру, травмування чи каліцтво статевих органів, а також погрози вчинення таких дій [164]. Це свідчить про те, що сексуальне насильство використовується як засіб контролю, приниження та дегуманізації цивільного населення. Документування таких злочинів, особливо щодо дітей, потребує спеціалізованих керівних принципів та методики для забезпечення належної доказової бази.

Усвідомлюючи характер скоєних злочинів, Україна активно працює над забезпеченням правосуддя. Воєнні злочини, скоєні військовими РФ, є міжнародними, а отже, мають бути предметом розгляду не лише в українських, але й у міжнародних судах [165]. Свідчення постраждалих набувають статусу критично важливого елемента, що може стати частиною справ, які підуть до міжнародних інстанцій [165].

Для підтримки постраждалих від сексуального насильства під час війни, система безоплатної правової допомоги (БПД) надає комплексний пакет послуг, включаючи консультації юриста, допомогу із зверненням до поліції та представництво інтересів у суді [164].

Особливе значення має юридичний аспект подолання віктимізації через право. Усвідомлення психологічної травми жертв СНПК призвело до законодавчого положення про те, що такі злочини не мають строку давності. Це дозволяє людині звернутися по допомогу та розпочати процес притягнення кривдника до відповідальності тоді, коли вона буде готова [164]. Забезпечення правової допомоги та можливість свідчити надає постраждалим важливий психологічний ефект "повернення контролю" над власною долею та над тим, хто вчинив насильство. Свідчення стають не просто розповіддю про травму, а зброєю у боротьбі з агресором, допомагаючи покарати злочинців [163]. Таким чином, ефективна стратегія реагування вимагає побудови системи, орієнтованої на травму, що підтримує суб'єктність постраждалих і перетворює їхні свідчення на дієвий інструмент правосуддя.

Війна стала каталізатором значних змін у ролі жінок у секторі безпеки та оборони. Загальна кількість жінок у Збройних Силах України (ЗСУ) зросла з 49 тисяч у 2014 році до 62 тисяч у 2024 році. Кількість військовослужбовиць, які безпосередньо несуть військову службу, також стрімко зросла, досягнувши 45 587 осіб станом на січень 2024 року [166].

Це зростання супроводжується активною участю жінок у бойових діях. На початок 2024 року 13 487 жінок мали статус учасника бойових дій, а понад 4 тисячі захисниць перебували безпосередньо в районі проведення бойових дій

[166]. Ці дані свідчать про перехід від символічної присутності до повноцінного залучення жінок у бойові та офіцерські ролі. Суспільне ставлення до жінок, які проходять службу або є ветеранками російсько-української війни, є переважно позитивним (понад 80%) [166], що легітимізує їхню нову роль у суспільстві.

Незважаючи на законодавчу рівність, яка гарантує, що жінки приймаються на військову службу за контрактом на рівних засадах із чоловіками (за винятком питань охорони материнства) [167], інституційні структури ЗСУ демонструють значну інерцію, що призводить до фактичної дискримінації.

Найбільш помітним проявом цієї інституційної дискримінації є матеріально-технічне забезпечення. Дослідження виявило системні прогалини у забезпеченні військовослужбовиць спеціалізованою жіночою уніформою. Проблеми стосуються як зимової форми (вітровологозахисних куртки та штанів), так і жіночої білизни (топів та трусів) [168]. Ці недоліки в логістиці, плануванні та зборі даних вказують на те, що армійська інституція залишається "гендерно сліпою", незважаючи на зміну особового складу [168].

Ці логістичні проблеми трансформуються в безпосередні оперативні ризики. Коли військовослужбовиці змушені використовувати невідповідну чоловічу уніформу, це знижує їхню мобільність, захист та ефективність у бойових умовах. Таким чином, інституційна інерція та дискримінація за ознакою статі перетворюються на пряму загрозу для здоров'я та оперативної ефективності жінки-комбатанта, негативно впливаючи на морально-психологічний стан особового складу. Для зміцнення обороноздатності України необхідна не лише формальна рівність, а й повноцінна "гендерна адаптація" всіх військових систем та інфраструктури.

Зі збільшенням кількості військовослужбовиць зростає і потреба у гендерно-чутливих програмах реінтеграції. Якщо питання соціально-психологічної адаптації чоловіків-військових після звільнення широко висвітлені в науковій літературі, то перебігу адаптації жінок-ветеранок приділено значно менше уваги [169]. З огляду на зростання чисельності жінок, які захищають Батьківщину (до 62 062 осіб на кінець 2023 року) [169], це питання

набуває особливої актуальності. Повномасштабне вторгнення кардинально змінило соціальні ролі та демонтувало багато гендерних стереотипів, особливо в секторі безпеки та оборони. Роль жінок у Збройних Силах України (ЗСУ) значно зросла. Кількість жінок у ЗСУ стрімко збільшується: якщо у 2024 році їх було близько 70 тисяч (18% від загальної кількості), то прогнозується, що у 2025 році ця цифра сягне близько 100 тисяч (20%), причому понад 7 тисяч обіймають бойові ролі.

Цей військовий досвід потужно підтвердив, що лідерство є гендерно-нейтральним. Воно ґрунтується на стійкості, самовідданості та боротьбі за цінності, а не на статі. Жіноче лідерство, яке продемонстрували українки, є не окремою категорією, а невід'ємною частиною загальнонаціонального фронту.

Таблиця 5

Динаміка Учасі Жінок у ЗСУ та Інституційні Виклики (2014-2024) [165]

Показник	2014 р.	Січень 2024 р.	Аналітичний Висновок
Загальна кількість жінок у ЗСУ	49,000	62,000	Зростання на 26.5%, відображає національну мобілізацію та роль жінок у захисті.
Кількість військовослужбовиць	~16,500	45,587	Більш ніж двократне збільшення особового складу, що свідчить про інституційну трансформацію.
Жінки зі статусом УБД	Н/Д	13,487	Підтвердження прямої участі у бойових діях.

Проблеми Інституційної Дискримінації	Н/Д	Недостатнє забезпечення жіночою уніформою та спорядженням	Провал логістики у забезпеченні функціональної рівності та оперативної ефективності.
--	-----	---	--

Продовження таблиці 5

Процес ресоціалізації жінок-ветеранок вимагає врахування не лише специфіки бойових травм, але й соціальних очікувань, які можуть повертати жінок до традиційних ролей, ігноруючи їхній набутий бойовий досвід. Необхідно створити програми, які враховують потенційні травми, включно з можливим пережиттям СНПК, та підтримують їхню суб'єктність і професійну самореалізацію у цивільному житті.

Дані щодо ПТСР ілюструють, що, хоча жінки можуть мати дещо вищі показники діагностованого ПТСР, чоловіки стикаються з культурною стигмою, яка призводить до небезпечної затримки у пошуку професійної допомоги.

Таблиця 6

Гендерні Дисбаланси у Сфері Психосоціальної Стійкості [170]

Гендерна Група	Середній Рівень ПТСР (військові)	Середній Термін Звернення по Допомогу	Переважаючі Копінг-Стратегії
Жінки	23.5% – 25.9% (Вищий)	4–6 місяців	Емоційно та соціально орієнтовані (пошук підтримки)
Чоловіки	~20% (Нижчий)	10–12 місяців (Значна затримка)	Уникнення проблеми, ризик деструктивної поведінки

ПТСР є одним із найбільш складних психічних станів, спричинених бойовими діями. Дослідження гендерної специфіки перебігу ПТСР серед

військових виявило суттєві відмінності між чоловіками та жінками в реагуванні на стрес. Аналіз даних 4409 військовослужбовців показав, що загальний рівень ПТСР коливався в межах 20–26% [170]. При цьому, частка жінок, у яких діагностовано високий рівень ПТСР, виявилася дещо вищою (23,5–25,9%), ніж у чоловіків (близько 20%) [170].

Гендерні відмінності також проявляються у копінг-стратегіях. Жінки частіше вдаються до емоційно та соціально орієнтованих методів, активніше шукаючи соціальної підтримки. Натомість чоловіки схильні виявляти тенденцію до уникнення проблеми та підвищеного ризику деструктивної поведінки [170]. Розуміння цих відмінностей є критично важливим для розробки ефективних програм реабілітації.

Найбільш гострою проблемою у сфері ментального здоров'я чоловіків є значна затримка у пошуку психологічної допомоги. Чоловіки звертаються по психологічну допомогу в середньому через 10–12 місяців після появи виражених симптомів, тоді як жінки роблять це раніше, через 4–6 місяців [170].

Це пізнє звернення тісно пов'язане зі стійкими культурними бар'єрами та стигмою, закріпленою традиційними нормами маскулітності. Ці норми часто диктують емоційну стриманість та самостійність у подоланні проблем. Чоловіки схильні спочатку шукати вирішення у зовнішніх обставинах — роботі, фінансах чи місці проживання — і лише після вичерпання цих спроб звертаються до психотерапії як до "останнього логічного кроку" [171]. Це створює психологічний тягар "обов'язку" не бути вразливим. У суспільстві, де існує сильний соціальний тиск на чоловіків (включно з концепцією "жити в борг" для тих, хто в тилу) [172], ця відповідальність, поєднана зі стигмою, змушує відкладати лікування. Наслідком є підвищений ризик деструктивної поведінки та складніша і триваліша реадaptaція.

Для протидії цьому держава та громадські організації впроваджують ініціативи, спрямовані на дестигматизацію. Наприклад, мережа «ТатоХабів» працює над підтримкою чоловіків, батьків та родин через психоосвіту, борючись з упередженнями та просуваючи ідею самотурботи як основи відповідального

батьківства [171]. Успіх у сфері ментального здоров'я вимагає цілеспрямованої політики, що руйнує гендерні стереотипи, які перешкоджають своєчасному зверненню.

Україна продемонструвала позитивну динаміку у сфері економічної рівності, активно працюючи над подоланням гендерного розриву в оплаті праці. За останні шість років розрив скоротився на 7,4 відсоткових пункти [124]. За даними ООН Жінки, цей розрив скоротився з 18,6% [25] до 13,6% [173]. Це скорочення є результатом участі України в міжнародних ініціативах, таких як «Партнерство Біарріц» та Міжнародна коаліція за рівну оплату праці [124].

Для закріплення цього прогресу Кабінет Міністрів України у вересні 2023 року схвалив Національну стратегію подолання ГРОП на період до 2030 року [24]. Стратегія має на меті не лише осучаснення трудового законодавства для забезпечення рівної оплати, але й зміну світогляду громадян. Вона сфокусована на допомозі жінкам підвищити впевненість у зайнятті керівних посад та економічній незалежності, а також наданні чоловікам рівних можливостей поєднувати трудові обов'язки із сімейними [24].

Сучасна економічна архітектура України демонструє фундаментальні трансформації, в яких гендерна рівність набула статусу не лише соціального імперативу, але й критичного чинника національної стійкості та макроекономічної стабільності. Повномасштабний військовий конфлікт спричинив безпрецедентні демографічні та трудові зрушення, що вимагало від державного сектору, приватного бізнесу та міжнародних партнерів радикального перегляду ролі жінок у виробничих ланцюгах, управлінських структурах та підприємницькому середовищі. Аналіз поточного стану свідчить про унікальну динаміку адаптації: попри деструктивний вплив бойових дій, жіноча робоча сила виступає ключовим рушієм малого підприємництва, заповнює критичні ніші на ринку праці та поступово інтегрується у галузі, які традиційно характеризувалися чоловічою монополією [174].

Трансформація гендерних ролей в економічній системі України індукована структурними чинниками, включаючи гострий дефіцит трудових ресурсів та

масове внутрішнє переміщення населення. Станом на 2024 рік, країна зіткнулася зі значними втратами економічно активного населення внаслідок мобілізаційних процесів та вимушеної зовнішньої міграції, що призвело до дефіциту кваліфікованих кадрів у промисловості, будівництві та аграрному секторі. У цьому контексті рівень участі жінок у робочій силі (Labour Force Participation Rate) набуває визначального значення для підтримання функціонування критичної інфраструктури та забезпечення динаміки ВВП. За оцінками McKinsey Global Institute, егалітарне залучення жінок до ринку праці, ідентичне рівню чоловіків, потенційно могло б підвищити глобальний ВВП на 26% у десятирічній перспективі; для України цей потенціал є критичним ресурсом для післявоєнної реконструкції [174].

Проте ситуація воєнного часу характеризується складною амбівалентністю. З одного боку, жінки становлять 56% від загальної кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а прогнозована частка жінок та дівчат, які потребуватимуть гуманітарної допомоги у 2024 році, оцінюється у 8 мільйонів осіб [175]. З іншого боку, саме жінки виступають опорою економічної стійкості: лише у 2023 році українки очолили понад 10 тисяч нових компаній, а у складі Збройних сил України (ЗСУ) проходять службу понад 62 тисячі жінок [170]. Ця ситуація вимагає від держави імплементації не лише декларативних, але й глибоких структурних механізмів підтримки, які б дозволили ефективно поєднати професійну реалізацію з викликами безпеки та зростаючим тягарем неоплачуваної праці.

Вторгнення Російської Федерації спричинило значне погіршення соціально-економічного становища вразливих груп населення, серед яких жінки опинилися під непропорційно високим тиском. За даними ООН Жінки, 72% осіб, які набули статусу безробітних в Україні, — це жінки [175]. Ця диспропорція зумовлена не лише скороченням робочих місць у традиційно фемінізованих секторах (освіта, сфера послуг), але й підвищенням навантаження неоплачуваною домашньою працею. Зниження рівня доходів та поглиблення бідності є прямим наслідком

війни, і без системної міжнародної фінансової підтримки ще як мінімум 3 мільйони громадян могли б опинитися за межею бідності.

Економічні наслідки війни є довгостроковими. Очікувані потреби у відновленні та реконструкції оцінюються щонайменше у 486 мільярдів протягом наступного десятиліття [174]. Для ефективного використання цих капіталовкладень критично необхідна розробка гендерно-сенситивної політики, яка враховуватиме потреби різних груп жінок, зокрема ветеранок, жінок з інвалідністю та одиноких матерів, які наразі очолюють понад 35% домогосподарств з жіночим головуванням.

Найбільш динамічним сегментом економіки України у розрізі гендерної рівності є сектор малого та середнього підприємництва (МСП). У 2024 р. було верифіковано статистично значущий максимум: 61% усіх нових реєстрацій фізичних осіб-підприємців (ФОП) припадає на жінок. Цей показник демонструє стабільну висхідну траєкторію, оскільки у 2021 році він не перевищував 51%, а у 2023 році становив 57% [176]. Таке зростання свідчить про те, що жіноче підприємництво функціонує як адаптаційний механізм в умовах економічної невизначеності та є ключовим інструментом забезпечення фінансової автономії домогосподарств у період військового конфлікту.

Аналіз географічного розподілу реєстрацій ФОП висвітлює тенденцію: найвища частка жінок-підприємниць (від загальної кількості нових ФОП) спостерігається у Сумській (63.3%), Полтавській (63.2%) та Одеській (63%) областях. Цей феномен може бути пояснений як високим рівнем внутрішнього переміщення населення, так і нагальною потребою заміщення робочої сили, мобілізованої з прифронтових та центральних регіонів. Жоден регіон України станом на початок 2025 року не зафіксував перевищення кількості новостворених бізнесів чоловіками над жінками [176].

Регіональна диференціація та сектори високої концентрації ФОП

Регіон	Кількість нових жіночих ФОП (2025)	Частка серед усіх нових ФОП
Київ (столиця)	20,286	Кожен 8-й жіночий бізнес
Дніпровська обл.	15,129	Один з лідерів
Київська обл.	11,846	Висока концентрація послуг
Одеська обл.	11,647	63% нових реєстрацій
Львівська обл.	11,274	Креативні індустрії та ІТ
Сумська обл.	-	63.3% (рекорд частки)
Полтавська обл.	-	63.2%

Жіноче підприємництво характеризується чіткою галузевою спеціалізацією. Роздрібна торгівля продовжує домінувати, складаючи майже 50 тисяч нових ФОП у 2024–2025 роках. Проте відзначається інтенсивне освоєння інтелектуальних та соціально орієнтованих ніш. Наприклад, у сфері освіти жінки реєструють 82.3% нових підприємств, а у наданні соціальної допомоги — 81.5% [176].

У сегменті індивідуальних послуг, зокрема б'юті-сфері, жінки становлять 88% нових підприємців, причому 77% припадає на салони краси та перукарні. Це підкреслює стійкість мікробізнесу. Водночас зростання частки жінок-директорок у сфері ІТ (приріст на 69%) та сільському господарстві (приріст на 25%) свідчить про поступове подолання професійного розриву [176]

Принцип рівної оплати за працю рівної цінності є фундаментальною передумовою економічної егалітарності. До повномасштабного вторгнення Україна демонструвала позитивну динаміку у скороченні гендерного розриву в оплаті праці (Gender Pay Gap), який у першому кварталі 2021 року досяг історичного мінімуму 17,8%, проте згодом зріс до 18,6%. Військовий конфлікт значно скоригував ці показники. За аналітичними даними 2024 року, середня заробітна плата жінок може бути на 41,4% меншою, ніж у чоловіків [173]. Цей дисбаланс пояснюється структурною сегрегацією, де високооплачувані сектори (енергетика, оборона, будівництво) залишаються чоловічими доменами.

Уряд України, визнаючи стратегічну важливість подолання цієї нерівності, схвалив «Національну стратегію подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року». Ключовою метою документа є редукція розриву з 18,6% до 13,6% протягом наступних шести років [173]. Досягнення цієї мети передбачає комплекс заходів, включаючи наступні:

1. **Законодавча гармонізація:** Розробка нового Трудового кодексу з інтеграцією положень Директиви ЄС 2023/970 про прозорість оплати праці.
2. **Гендерно-нейтральна оцінка праці:** Впровадження методологій для об'єктивної оцінки посад з урахуванням кваліфікації та відповідальності, незалежно від статі.
3. **Розвиток інфраструктури догляду:** Розширення мережі установ догляду (дитячі садки, центри денного догляду) для мінімізації тягаря неоплачуваної домашньої праці на жінок.

У вересні 2024 року Міністерство економіки, у співпраці з ООН Жінки, запустило національну інформаційну кампанію «Звісно, зможеш!», підтриману

Офісом Першої Леді [173]. Ініціатива спрямована на деконструкцію гендерних стереотипів, які перешкоджають жіночому професійному розвитку. Кампанія залучила 14 лідерів думок та 9 провідних громадських організацій, охопивши понад 8,7 мільйона глядачів через телевізійні канали та понад 3,5 мільйона користувачів у цифровому просторі [178].

Одним із помітних наслідків військового конфлікту стала інтенсифікація залучення жіночого персоналу до професійних категорій, які історично характеризувалися чоловічим домінуванням. Дефіцит чоловічої робочої сили внаслідок мобілізації спонукав такі промислові конгломерати, як ДТЕК та «Метінвест», до перегляду кадрової політики. Станом на 2024 рік, у шахтах компанії ДТЕК під землею працюють понад 550 жінок, які виконують функції машиністів підйомних установок, операторів конвеєрів та контролерів якості [179].

Скасування у 2017 році переліку 450 заборонених для жінок професій створило правове підґрунтя, проте саме умови воєнного стану стали каталізатором практичної імплементації цих змін. У листопаді 2024 року уряд розширив перелік спеціальностей, де жінки можуть проходити навчання за державні кошти, додавши 31 позицію, включаючи водіїв тролейбусів, трамваїв та операторів навантажувачів.

Процес перекваліфікації має значний масштаб: з початку 2024 року професійне навчання пройшли понад 22,5 тисячі осіб, з яких 73% — жінки [180]. Це вказує на готовність жіночого контингенту до забезпечення енергетичної та промислової стабільності держави. Наприклад, у Покровську жінки опановують керування шахтними машинами, отримуючи стабільну заробітну плату та соціальні гарантії.

Необхідно констатувати, що незважаючи на значні здобутки у сфері мікро- та малого підприємництва, рівень репрезентації жінок на вищих щаблях корпоративного та державного управління характеризується вираженим гендерним дисбалансом. За даними аналізу Gender Gap Report 2025, частка жінок у наглядових радах та радах директорів найбільших українських компаній

становить 21,3%, що значно поступається середньому показнику по Європейському Союзу (від 30,5% до 31,5%) [147].

Дослідження Deloitte Ukraine, проведене спільно з ГО «Women on Boards Ukraine», висвітлює системні проблеми інклюзивності. Хоча 95% жінок та 92% чоловіків у керівних органах визнають позитивний вплив гендерної різноманітності на ефективність прийняття рішень, 86% жінок повідомляють про досвід дискримінації або сексизму на робочому місці [181]. Найбільш поширеними проявами є:

- Гендерний розрив в оплаті праці на вищих рівнях.
- Призначення ділових зустрічей поза межами робочого часу (що дискримінує осіб з сімейними обов'язками).
- Вербальні образи та сексистські жарти.
- Упередженість при прийнятті стратегічних рішень.

32% опитаних жінок висловили готовність до звільнення у разі зіткнення з дискримінацією, що створює значні ризики для бізнесу в умовах кадрового дефіциту. Лише 10% жінок вважають, що їхні роботодавці вживають системних заходів для забезпечення гендерної рівності.

Щодо політичної репрезентації, у Верховній Раді України станом на 2024 рік жінки становлять лише 21,1%, що є показником, нижчим за середній у країнах з низьким середнім рівнем доходу. Проте на рівні місцевого самоврядування частка жінок є прогресивною: 37,2% депутатів місцевих рад усіх рівнів — жінки, що перевищує середньоєвропейський показник (29,9%) [147].

Програма «Власна справа» в межах проекту «єРобота» є найбільш масовим інструментом мікрофінансування жіночого підприємництва. З моменту запуску (липень 2022 р.) до початку 2025 р. було надано понад 24 тисячі грантів на загальну суму понад 11 мільярдів гривень [182].

Основні параметри підтримки:

- **мікрогранти:** До 250,000 грн на розвиток бізнесу за умови створення одного робочого місця;

- **молодіжні гранти:** Підприємці до 25 років можуть отримати до 150,000 грн без вимоги обов'язкового найму персоналу;
- **підтримка ветеранів та їхніх родин:** Спеціалізовані гранти до 500,000 грн для дружин захисників та ветеранок. У 2024 році було видано 1123 таких гранти на суму 525 млн грн.

Міжнародні інституції акцентують увагу на підтримці жінок у високотехнологічних галузях та експортному потенціалі:

- **women TechEU:** Програма для Deep Tech стартапів (ШІ, агротех, нові матеріали), що надає до 75,000 євро та 6 місяців менторської підтримки [183];
- **програма "СТВОРЮЙ!":** Спрямована на підтримку жінок у сфері виробництва та переробки. Надає гранти до 15,000 на розвиток виробничих потужностей [184];
- **премія Вігдіс (ПАРЄ):** Нагорода у 60,000 євро для організацій, що сприяють гендерній рівності [183].

Процес приєднання України до Європейського Союзу вимагає повної гармонізації національного законодавства у сфері соціальної політики та прав людини [185]. У травні 2025 року Міністерство соціальної політики затвердило новий операційний план реалізації стратегії гендерної рівності на 2025–2027 роки, що є частиною дорожньої карти за розділом 23 переговорного процесу («Судова система та основні права») [186]

У березні 2025 року в Києві було вперше презентовано повний Індекс гендерної рівності України, розрахований за методологією Європейського інституту гендерної рівності (EIGE) [187]. Україна посіла 20-те місце серед 28 країн (27 членів ЄС та Україна), що розглядається як вагомий результат для країни, яка перебуває у стані військового конфлікту.

Ключові висновки Індексу:

- **Домен «Гроші»:** Україна демонструє показники, найближчі до середньоєвропейських, що свідчить про відносну рівність у доступі до фінансових ресурсів.

- **Домен «Час»:** Результат України перевищує середній по ЄС, що пояснюється високою залученістю обох статей до волонтерської та благодійної діяльності під час війни.
- **Домен «Вплив»:** Визначений як найбільш проблемна зона, оскільки жінки недостатньо представлені в органах прийняття стратегічних рішень у державному та приватному секторах.

Інституціоналізація ІПР на постійній основі є критично важливою для моніторингу прогресу реформ та впровадження політики, базованої на емпіричних даних.

Економічна участь жінок є функціонально залежною від доступності соціальної інфраструктури, зокрема послуг з догляду за дітьми. Руйнування значної кількості освітніх закладів та ризику безпеки призвели до експоненційного зростання тягаря неоплачуваної праці по догляду, який непропорційно ліг на жінок. Як вже було згадано, у 2024 році жінки витрачали в середньому 56 годин на тиждень на догляд за дітьми, що на 7 годин більше, ніж у довоєнний період [158]

Зв'язок між нерівномірним розподілом домашніх обов'язків та економічною поведінкою є прямим: вищий рівень диспропорції у доглядовій праці корелює з нижчою народжуваністю, що негативно впливає на демографічну та економічну стабільність. Стратегія 2030 передбачає стимулювання роботодавців до імплементації «family-friendly» політик [188]:

- Впровадження гнучких форм організації праці.
- Заохочення чоловіків до використання відпусток по догляду.
- Розвиток інфраструктури догляду за дітьми.

Гендерна рівність в економічній площині України (2022–2025 рр.) еволюціонувала від нормативної концепції до імперативного механізму забезпечення національної стійкості [180]. Незважаючи на травматичний контекст військового конфлікту, зафіксовані структурні зрушення у суспільній свідомості та структурі ринку праці. В цілому можна стверджувати, що

структурні зміни можуть спричинити руйнування патріархальних стереотипів, що очевидно приводить до позитивної динаміки в досягненні гендерної рівності.

Рекомендації для сектору державного управління:

1. **Повне завершення імплементації Директиви 2023/970:** забезпечення прозорості оплати праці у новому Трудовому кодексі є критичним для досягнення цільового показника гендерного розриву у 13,6% до 2030 року.
2. **Стимулювання жіночої участі у STEM:** необхідна розробка цільових державних програм, зважаючи на зниження частки випускниць у технічних галузях з 13,7% до 11,67%.
3. **Пріоритетне інвестування в економіку догляду:** відновлення та модернізація інфраструктури догляду (дитячі садки) повинно бути інтегровано як пріоритет відбудови для забезпечення повернення жінок до активної професійної діяльності.

Рекомендації для приватного сектора:

1. **Системна імплементація DEI-стратегій:** бізнес-структури повинні перейти від ізольованих ініціатив до системного підходу щодо різноманітності, рівності та інклюзії (DEI), що є критичним для мінімізації ризиків дискримінації та залучення висококваліфікованого персоналу.
2. **Посилення жіночого лідерства:** активне залучення жінок до наглядових рад та вищого менеджменту є фактором, що сприяє більш збалансованому прийняттю рішень та інноваційному розвитку.

Подальший успіх України на шляху до європейської інтеграції та сталого відновлення буде залежати від консолідації цих досягнень через інституційні реформи та сталу фінансову підтримку, трансформуючи кризові зміни на фундамент для інклюзивного економічного майбутнього.

Попри виклики, жіноче лідерство виявилось ключовим елементом стійкості та відбудови. Уряд України продовжує демонструвати, що гендерна рівність

залишається пріоритетом, зокрема через ухвалення ключових законів, які створюють нормативну базу для гендерно-відповідального відновлення [162].

Роль жінок у відновленні міст та селищ, як, наприклад, на Харківщині [189], є ключовою. Активізація жіноцтва та урахування гендерного підходу у процесах відновлення та розвитку громад є центральними ініціативами [189]. Існують численні приклади ініціатив, спрямованих на підтримку жіночого підприємництва та соціального капіталу. Програма ООН із розвитку (ПРООН) також підтримує ініціативи, що фокусуються на ролі жінок у розбудові майбутнього [190]. Це свідчить про визнання необхідності інтеграції жінок у всі аспекти постконфліктного планування.

Гендерна рівність є ключовим елементом ефективного та справедливого гуманітарного реагування. Аналіз показує, що жінки та дівчата становлять понад 64% усіх внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і часто стикаються з підвищеними потребами та обмеженим доступом до допомоги [175].

Найбільш вразливі групи, які стикаються з інтерсекційною дискримінацією, включають представниць ромських громад, етнічних меншин, жінок з інвалідністю та тих, хто живе з ВІЛ [191]. Ці групи потребують особливої уваги, оскільки їхні потреби та пріоритети мають бути задоволені через національне законодавство та стратегії в умовах гуманітарної кризи (Не залишити нікого осторонь, LNOB) [191]. Структури ООН, зокрема ООН Жінки, активно працюють над інтеграцією гендерного підходу та забезпеченням доступу до гуманітарної підтримки та послуг для понад 37 400 жінок і дівчат, які особливо постраждали від війни, з лютого 2022 року [191].

Війна Росії проти України призвела до серйозних соціальних та економічних викликів, які також сильно позначилися на ЛГБТК+ спільнотах, які вже перебували у структурно вразливому становищі. Структурна економічна нестабільність та наслідки війни збільшують кількість людей, які опинилися у скрутних життєвих обставинах.

Громадські організації, такі як ВГО «Гей-альянс Україна», працюють над наданням спеціалізованої психологічної та юридичної підтримки. На

конференціях та через проекти обговорюється специфіка надання психологічної допомоги, супровід випадків гендерно-зумовленого насильства та правові консультації, включно з питаннями військового обліку та мобілізації для членів спільноти [192]

Жінки з інвалідністю стикаються з подвійною дискримінацією, яка посилюється військовим контекстом та існуючими гендерними стереотипами [193]. Необхідно системно працювати над подоланням упередженого ставлення до цієї групи.

Крім того, гендерний аспект повинен бути врахований у реагуванні на потреби літніх жінок. Їм потрібен особливий доказовий аналіз для забезпечення доступу до інформації та можливості впливати на процеси та рішення стосовно миру, безпеки та гуманітарної діяльності, оскільки вони часто зазнають інтерсекційної дискримінації та відчуження [194].

Хоча існують програми пільгового кредитування житла для ВПО (наприклад, під 3% річних) [195], надзвичайно важливо, щоб ці програми були фінансово та адміністративно доступними для захищених категорій. Гендерно-відповідальне відновлення вимагає, щоб інституційні структури долали інерцію, яка проявляється як у логістичних провалах (незабезпечення уніформою), так і в психосоціальній сфері (стигма чоловіків. Існує ризик, що масштабні інвестиції у відновлення можуть бути розподілені гендерно-сліпим способом, якщо гендерний аналіз не буде вбудований у процес ухвалення рішень, особливо щодо пріоритезації соціальної інфраструктури, критично важливої для жінок ВПО. Фінансування відновлення має бути умовлено дотриманням принципів гендерно-відповідального підходу.

Незважаючи на вирішальну роль жінок у гуманітарному реагуванні, обороні та відновленні на ранньому етапі, вони продовжують стикатися з перешкодами у прийнятті рішень на вищому рівні та забезпеченні рівності в економічному секторі. Усвідомлюючи це, Україна прискорила інтеграцію гендерних аспектів у плани відновлення.

На Міжнародній конференції з питань відновлення України (URC2024) у Берліні було оголошено про створення Альянсу з гендерно відповідального та інклюзивного відновлення України. Цей Альянс, очолюваний структурою ООН Жінки, урядом Німеччини та Кабінетом Міністрів України, об'єднує понад 100 членів, включаючи уряди, міжнародні фінансові інституції та громадянське суспільство [196]. Мета Альянсу — забезпечити, щоб питання ГР та розширення прав і можливостей жінок посіли центральне місце в усіх зусиллях з відновлення та реконструкції.

На 2025-2026 роки Альянс визначив низку стратегічних завдань:

1. Підтримка жінок, які постраждали від насильства, є ВПО або проживають у сільських громадах, у програмах відновлення.
2. Просування гендерно відповідального фінансування, що передбачає збільшення інвестицій у програми ГР.
3. Забезпечення видимості голосів жінок на місцях.

Альянс можна інтерпретувати як форму мережевого врядування (*network governance*), де ухвалення рішень і формування порядку денного відбувається не ієрархічно, а через горизонтальну координацію інтересів. Важливо, що така модель дозволяє частково компенсувати обмежену спроможність національних інституцій в умовах війни та післявоєнної трансформації.

Alliance for Gender-Responsive and Inclusive Recovery (далі — Альянс) у своєму першому річному звіті (2025) презентує комплекс ініціатив, спрямованих на реалізацію трьох стратегічних цілей: інтеграцію гендерної перспективи у фінансування відновлення (*Resources*), забезпечення повноцінної участі жінок у процесах ухвалення рішень (*Representation*), а також пріоритизацію прав і потреб жінок (*Rights and Needs*)

Водночас Альянс виконує функцію транслятора міжнародних норм (WPS, Beijing Platform for Action, OECD DAC) у національний політичний простір України, що відповідає концепції *norm diffusion* у міжнародних відносинах.

Аналіз першої стратегічної цілі Альянсу — інтеграції гендерної перспективи у фінансування відновлення — дозволяє розглядати гендер не лише

як ціннісну категорію, а як показник доступу до владних ресурсів. Дані OECD, наведені у звіті, демонструють, що попри декларативне визнання гендерної рівності, вона залишається маргіналізованою у реальній бюджетній політиці.

Реалізація першої стратегічної цілі Альянсу передбачає формування інструментів моніторингу та перерозподілу ресурсів з урахуванням гендерного виміру.

По-перше, ключовим механізмом виступає застосування маркера гендерної політики OECD DAC для відстеження частки офіційної допомоги розвитку (ODA), що містить гендерні цілі. Цей інструмент виконує функцію фінансової підзвітності та створює передумови для перегляду бюджетних пріоритетів донорів.

По-друге, важливим елементом є залучення приватного сектору через імплементацію Women's Empowerment Principles (WEPs). Підписання та впровадження цих принципів компаніями-членами Альянсу означає інтеграцію гендерної політики у корпоративне управління, кадрову політику та економічні практики

По-третє, функціонування Платформи з гендерного мейнстримінгу та інклюзивного відновлення забезпечує координацію державних і міжнародних зусиль у сфері гендерно-чутливого бюджетування та стратегічного планування. Таким чином, у межах першої цілі Альянс формує фінансово-нормативну інфраструктуру, що сприяє інституційному закріпленню гендерної перспективи в архітектурі відновлення.

Це свідчить про асиметрію між нормативним дискурсом і практикою публічної політики, що є типовою для перехідних та постконфліктних суспільств. Альянс у цьому контексті виступає як актор політичного тиску, який намагається змінити пріоритети донорів і державних інституцій через механізми моніторингу, маркування та публічної звітності.

Друга стратегічна ціль — забезпечення повноцінної участі жінок у процесах ухвалення рішень — у звіті трактується не в логіці формального представництва, а як проблема доступу до політичної влади. Підтримка жіночого

лідерства на місцевому, національному та секторальному рівнях свідчить про поступовий перехід від символічної інклюзії до субстантивного представництва.

У цьому контексті особливе значення має програма U-LEAD with Europe (Phase III), що інтегрує гендерно-чутливий підхід у діяльність органів місцевого самоврядування та підтримує жінок-лідерок на рівні громад.

Ініціатива CARE Ukraine «Women Lead in Emergencies» сприяє посиленню ролі жіночих організацій у гуманітарному реагуванні та кризовому управлінні, розширюючи їхню участь у прийнятті рішень.

У секторальному вимірі показовими є діяльність Women's Energy Club of Ukraine (WECU) та програма «Women's Power in Energy», що спрямовані на інтеграцію жінок у стратегічний енергетичний сектор. Аналогічну роль відіграють ініціативи Femtechро (програма Fe_Munity) та ДТЕК, які сприяють зростанню частки жінок у керівних і виробничих позиціях у традиційно «чоловічих» галузях.

Додатково, медійні проєкти, зокрема діяльність Marie Claire Ukraine, формують суспільну легітимацію жіночого лідерства та впливають на трансформацію гендерних стереотипів.

Узагальнюючи, зазначені ініціативи свідчать про перехід від формального включення жінок до розширення їхнього впливу у сферах, що визначають економічну та політичну стійкість держави.

Особливо показовим є включення жінок до секторів, які традиційно формують «ядро» політичної економії держави (енергетика, транспорт, інфраструктура). Це дозволяє розглядати гендерно-чутливе відновлення як процес перерозподілу структурної влади, а не лише як соціальну політику.

Третя стратегічна ціль Альянсу фокусується на пріоритетизації прав і потреб жінок, що у політологічному аналізі відповідає правоцентричному підходу до публічної політики. Звіт демонструє спробу поєднати політику відновлення з:

- реформою правової системи,
- євроінтеграційними зобов'язаннями,
- трансформацією соціальної політики.

Третя стратегічна ціль Альянсу реалізується через проєкти, спрямовані на захист прав жінок, забезпечення доступу до ринку праці та реформування інституцій.

Важливу роль відіграє ініціатива EU4Gender Equality: Reform Helpdesk, що підтримує гендерний аналіз законодавства та сприяє інтеграції гендерної перспективи у процес європейської інтеграції України.

Проєкт She Drives забезпечує перекваліфікацію жінок у сфері пасажирських перевезень, поєднуючи професійну підготовку з гендерним аудитом транспортних компаній.

Гендерно-чутлива психосоціальна підтримка ветеранів, що реалізується за участю GIZ, враховує відмінності у переживанні воєнної травми чоловіками та жінками.

Ініціативи Lika Comfort (Lika Climate School) спрямовані на професійну підготовку жінок у сфері кліматичних технологій та їхню економічну інтеграцію. Особливої уваги заслуговує діяльність JurFem, що інтегрує гендерну перспективу у юридичну освіту та підготовку фахівців правової системи з метою ефективного реагування на випадки гендерно зумовленого насильства [197].

Таким чином, третя ціль Альянсу охоплює як соціально-економічні, так і правові механізми, що сприяють формуванню інклюзивної моделі післявоєнної трансформації.

Водночас визнання недостатньої уваги до неоплачуваної доглядової праці та соціального захисту свідчить про наявність ієрархії політичних пріоритетів, у межах якої економічно «видимі» сфери отримують перевагу над репродуктивною економікою.

Досвід жінок, здобутий у ЗСУ, є новою, потужною соціальною та політичною силою. Ці жінки мають унікальний досвід лідерства та прийняття рішень у кризових умовах, що є цінним капіталом для цивільного сектору. Стратегія відновлення повинна мати чіткий механізм для конвертації цього військового лідерського досвіду у політичне та економічне уповноваження в цивільному житті. Це вимагає розробки цільових програм реінтеграції, які

визнають набуті навички та забезпечують доступ до керівних посад, запобігаючи ризику того, що їхній внесок буде недооцінений після завершення бойових дій.

Досягнення повної гендерної рівності в Україні вимагає стратегічного зсуву фокусу від формального дотримання законодавства до подолання стійких структурних та соціальних бар'єрів. Аналіз показує, що хоча законодавчий та інституційний прогрес значний (ратифікація Стамбульської конвенції, ефективність квот на місцевому рівні), реалізація освітнього паритету (95.7% закритого розриву) все ще блокується економічними чинниками (ГРОП 18.6%) та тягарем неоплачуваної доглядової праці. Ефективне відновлення України залежить від усунення цих структурних дисбалансів.

Системні Рекомендації для Уряду України

1. Політичне Уповноваження та Репрезентація: Необхідно провести ревізію виборчих квот на національному рівні, щоб підвищити представництво жінок у Верховній Раді (поточний рівень 21.2%), наслідуючи успіх, досягнутий на місцевих виборах (понад 44% кандидаток у 2020 р.). Це критично важливо для забезпечення інклюзивності у вищому керівництві під час повоєнного відновлення.
2. Стратегія Подолання ГРОП: В рамках Національної стратегії скорочення ГРОП запровадити комплексну оцінку вартості праці. Це включає переоцінку оплати праці у бюджетних секторах (освіта, охорона здоров'я), де домінування жінок (80-85% вчителів) призводить до структурної недооцінки їхньої економічної цінності.
3. Інвестиції в Доглядову Економіку: Слід пріоритетно фінансувати розвиток доступних та якісних соціальних послуг, зокрема закладів догляду за дітьми та людьми похилого віку, особливо у сільській місцевості та громадах з великою кількістю ВПО. Оскільки неоплачувана доглядова праця (UCW) є головною причиною 23-відсоткового розриву в зайнятості серед жінок-ВПО, ці інвестиції є прямим економічним стимулом для повернення жінок на ринок праці та ключовим елементом відновлення.

4. Якісна Імплементация Стамбульської Конвенції: Зосередити зусилля на забезпеченні якісного реагування правоохоронних органів на випадки ДН та СНПК. Це вимагає системного навчання та надання достатніх ресурсів для ефективного розслідування та судового розгляду, щоб перетворити зростання обліку випадків (до 36% у 2024 р.) на зростання ефективності правосуддя.

Рекомендації для Міжнародних Партнерів та Донорів

1. Гендерно Відповідальне Фінансування Відновлення (ГВВ): Міжнародні фінансові інституції та уряди-донори повинні використовувати Альянс з гендерно відповідального відновлення як основний координаційний механізм. Необхідно забезпечити, щоб усі фінансові потоки на відновлення підлягали гендерному аналізу та включали гендерно-чутливі індикатори, особливо у сфері інфраструктури та економічного розвитку.
2. Цільова Підтримка ВПО: Пріоритезувати фінансування програм, спрямованих на економічне уповноваження жінок-ВПО, включаючи гранти на мале підприємництво, а також фінансування розширення та підтримки соціальних служб для догляду за дітьми, що безпосередньо усуває найбільший бар'єр для їхньої зайнятості.
3. Визнання Жіночого Лідерства: Підтримувати ініціативи, спрямовані на конвертацію лідерського досвіду, здобутого жінками в ЗСУ, у цивільні політичні та економічні можливості. Необхідно фінансувати громадянське суспільство та медіа-коаліції, які забезпечують нестереотипне висвітлення ролі жінок у відновленні та боротьбі, запобігаючи ризику соціальної невидимості цієї нової потужної групи.

Проведений аналіз гендерних проблем в умовах повномасштабної війни в Україні засвідчує багатовимірний і динамічний характер трансформацій, у межах яких кризові явища (зокрема сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, та соціальна стигматизація) поєднуються з глибокими

інституційними змінами, такими як розширення участі жінок у Збройних Силах України та впровадження структурних економічних реформ.

Українське суспільство й державні інституції продемонстрували суттєвий потенціал до адаптації та опору в контексті гендерних трансформацій. Водночас зберігається низка системних вразливостей, пов'язаних зі структурними та інституційними прогалинами, зокрема у сфері військової логістики, забезпечення належних умов служби та охорони ментального здоров'я.

Забезпечення повного та ефективного доступу до правосуддя для жертв сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є критично важливим пріоритетом. Реалізація цього завдання сприяє не лише відновленню справедливості на індивідуальному рівні, а й формує доказову базу, що може бути використана як інструмент міжнародно-правового впливу в контексті притягнення держави-агресора до відповідальності.

Ефективна імплементація Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці має принципове значення не лише для забезпечення економічної рівності, а й як чинник стимулювання репатріаційних процесів. Формування економічно сприятливих умов для жінок, зокрема внутрішньо переміщених осіб, виступає ключовою передумовою демографічної стійкості та довгострокового відновлення країни.

З урахуванням виявлених гендерних динамік і критичних інституційних прогалин пропонуються такі рекомендації для формування державної політики та стратегій післявоєнного відновлення.

Сектор безпеки та оборони

Необхідним є невідкладний перегляд і модернізація логістичних стандартів у Збройних Силах України з метою повного усунення інституційної дискримінації. Держава повинна гарантувати забезпечення військовослужбовиць уніформою, засобами індивідуального захисту та спорядженням, що відповідають їхнім анатомічним і фізіологічним особливостям. Виявлені проблеми матеріального забезпечення мають бути

використані як підґрунтя для системних інституційних реформ, спрямованих на підвищення загальної бойової спроможності.

Окремої уваги потребує розробка та фінансування гендерно-чутливих програм реінтеграції ветеранів. Доцільним є суттєве розширення досліджень і програм ресоціалізації, орієнтованих на жінок-ветеранок, з урахуванням специфіки бойових травм, а також соціальних очікувань і ролей, що впливають на процес їхнього повернення до цивільного життя.

Правосуддя та відновлення контролю

Рекомендується масштабувати доступ до правосуддя для жертв сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, шляхом посилення інформаційно-роз'яснювальних кампаній щодо можливостей безоплатної правової допомоги. Міжнародним партнерам доцільно надати системну підтримку органам прокуратури та правозахисним організаціям України у зборі, документуванні та процесуальній підготовці свідчень відповідно до міжнародних стандартів, із обов'язковим застосуванням травмо-орієнтованого підходу.

Психосоціальна стійкість

Державна політика у сфері ментального здоров'я має бути спрямована на цілеспрямовану дестигматизацію звернення по психологічну допомогу серед чоловіків, зокрема шляхом подолання стійких гендерних стереотипів, що перешкоджають своєчасному отриманню підтримки. Доцільним є розширення мережі спеціалізованих центрів підтримки для чоловіків (зокрема ініціатив типу «ТатоХабів») з метою скорочення значної затримки між виникненням проблеми та зверненням по допомогу.

Водночас програми психосоціальної підтримки для жінок мають враховувати підвищений ризик розвитку посттравматичного стресового розладу та зосереджуватися на застосуванні соціально орієнтованих копінг-стратегій, які, за результатами досліджень, демонструють вищу ефективність для цієї групи.

Інклюзивне та гендерно-відповідальне відновлення

Рекомендується впровадження інтерсекційного аудиту гуманітарної та відновлювальної допомоги відповідно до принципу Leave No One Behind. Усі програми фінансової, гуманітарної та відновлювальної підтримки, включно з житловими кредитними інструментами для внутрішньо переміщених осіб, повинні пріоритезувати потреби найбільш уразливих груп, зокрема жінок з інвалідністю, літніх жінок та представників ЛГБТК+ спільноти, у відповідності до міжнародних підходів інклюзивного розвитку.

Національна стратегія подолання гендерного розриву в оплаті праці має застосовуватися як обов'язкова рамка для всіх інвестиційних проєктів у сфері відновлення. Доцільним є забезпечення фінансування, спрямованого на розвиток жіночого підприємництва та лідерства у відновлених громадах, а також надання прямої підтримки жіночим правозахисним організаціям з метою гарантування їхньої участі у процесах ухвалення рішень.

Висновки 3-го розділу

Проведений комплексний аналіз стану та динаміки гендерної рівності в Україні засвідчує наявність глибокої асиметрії між формально-правовими досягненнями та фактичними соціально-економічними результатами. Україна продемонструвала послідовну інституційну прихильність до принципів гендерної рівності, закріпивши їх у національному законодавстві, стратегічних документах і міжнародних зобов'язаннях, зокрема через імплементацію Конвенції ООН CEDAW, Цілей сталого розвитку, Стамбульської конвенції та участь у європейських і глобальних ініціативах. Водночас емпіричні показники доводять, що нормативний прогрес не автоматично трансформується у структурні зміни.

Аналіз позиції України у Глобальному індексі гендерного розриву свідчить про суперечливий характер національного гендерного розвитку. Майже повне досягнення паритету у сфері освіти контрастує зі стійкою нерівністю в економічному уповноваженні, політичному представництві та розподілі неоплачуваної доглядової праці. Така диспропорція вказує на наявність

системних бар'єрів, які функціонують поза межами формального доступу та відтворюються через ринок праці, соціальні ролі й культурні норми.

Законодавча та інституційна база України загалом відповідає міжнародним стандартам антидискримінаційної політики, однак ключовим викликом залишається якість імплементації. Ратифікація Стамбульської конвенції стала важливою віхою у протидії гендерно-зумовленому насильству, проте зростання кількості облікованих випадків домашнього та сексуального насильства актуалізує проблему не лише реєстрації, а й ефективності розслідувань, захисту постраждалих і судового переслідування кривдників. В умовах війни ці виклики посилюються, оскільки насильство за ознакою статі набуває системного та конфліктного виміру.

Політична репрезентація жінок в Україні демонструє поступове зростання, особливо на місцевому рівні, де впровадження гендерних квот довело свою ефективність. Водночас на національному рівні рівень участі жінок залишається нижчим за середньоєвропейські показники, що обмежує інклюзивність процесів прийняття рішень у критично важливий період воєнного та повоєнного розвитку. Це підтверджує, що позитивні дії потребують системної політичної підтримки та гармонізації на всіх рівнях влади.

Економічний вимір гендерної нерівності залишається одним із найбільш стійких. Гендерний розрив в оплаті праці, горизонтальна сегрегація ринку праці та обмежений доступ жінок до підприємництва формують замкнене коло економічної вразливості. Особливо показовим є структурне недооцінювання соціальних секторів, у яких домінує жіноча зайнятість, що свідчить про необхідність переосмислення самої логіки оцінки економічної цінності праці. У цьому контексті політика подолання нерівності має виходити за межі антидискримінаційних норм і включати макроекономічні та бюджетні інструменти.

Центральним структурним чинником відтворення гендерної нерівності виявляється неоплачувана доглядова праця, нерівномірний розподіл якої істотно обмежує економічну активність жінок. В умовах війни цей фактор набув

критичного значення, особливо для внутрішньо переміщених осіб, де гендерний розрив у зайнятості став одним із ключових бар'єрів економічного відновлення. Таким чином, розвиток доглядової інфраструктури постає не соціальною політикою допомоги, а стратегічною інвестицією в національну економічну стійкість.

Війна водночас виступила каталізатором трансформації гендерних ролей, зокрема через зростання участі жінок у секторі безпеки та оборони. Досвід жінок у Збройних Силах України спростував традиційні уявлення про лідерство та безпеку як «чоловічі» сфери, сформувавши новий соціальний капітал. Однак ризик післявоєнної маргіналізації цього досвіду вимагає цілеспрямованої політики реінтеграції, що визнає військові компетентності жінок і трансформує їх у політичне та економічне уповноваження.

Загалом результати дослідження підтверджують, що досягнення гендерної рівності в Україні потребує стратегічного переходу від формального паритету до результативної рівності. Гендерна політика має бути інтегрованою у процеси відновлення, бюджетування, економічного планування та безпекової стратегії. Лише за умови подолання структурних дисбалансів — у сфері догляду, оплати праці, представництва та реагування на насильство — гендерна рівність зможе стати не декларативною цінністю, а реальним чинником демократичного розвитку та сталого відновлення України.

Загальний висновок роботи

У дисертаційному дослідженні проведено комплексний теоретико-методологічний аналіз гендерної нерівності як багатовимірного соціального феномену, що формується та відтворюється в процесі історичного розвитку суспільства. Обґрунтовано, що її витoki визначаються не біологічними відмінностями між жінками й чоловіками, а сукупністю соціокультурних, економічних, політичних і символічних механізмів, історично закріплених у межах патріархальної моделі суспільної організації.

У роботі всебічно проаналізовано еволюцію соціально-філософських і політичних уявлень про гендерну нерівність у межах ліберальної, екзистенціально-феміністичної, постструктуралістської та критичної соціологічної традицій. На основі їх інтеграції сформовано міждисциплінарну модель дослідження гендерної нерівності, що дозволяє розглядати її одночасно як структурний механізм соціального домінування, символічний порядок відтворення влади та самостійний політичний феномен. Встановлено, що класичний лібералізм, проголошуючи універсальність прав людини, фактично обмежував участь жінок у громадянському, політичному та економічному житті, тоді як феміністична думка, насамперед концепція Симони де Бовуар, започаткувала системне осмислення жіночої «іншості» як фундаментального механізму гендерного панування.

Особливе місце в дослідженні відведено концепції символічного насильства П'єра Бурдьє. Доведено її значний методологічний та евристичний потенціал для аналізу процесів натуралізації й легітимації гендерної ієрархії через механізми габітусу, докси та *illusio*. Встановлено, що саме ці механізми забезпечують сприйняття соціально сконструйованої нерівності як природного порядку речей. Одночасно розкрито роль габітусу, соціальних полів і різних форм капіталу у відтворенні гендерного домінування, акцентуючи увагу на їх політичній експлікації та практичній реалізації у сфері державного управління, освіти, сімейної політики, ринку праці та інших суспільних інститутах.

У процесі дослідження удосконалено теоретичне розуміння капіталу шляхом аналізу його гендерованих форм та їхнього впливу на відтворення

соціальної нерівності у сучасних соціальних і політичних полях. Доведено, що гендерна нерівність функціонує як самостійний принцип соціальної стратифікації, який не може бути редукований виключно до класових чи економічних чинників, хоча постійно взаємодіє з ними, формуючи складну систему взаємопов'язаних нерівностей.

Окрему увагу приділено аналізу механізмів тілесної та дискурсивної інкорпорації гендерних норм, завдяки яким відтворення чоловічого домінування зберігається навіть за умов формально гарантованої рівності прав і можливостей. Проаналізовано інституційні та дискурсивні механізми підтримки патріархальних норм у сучасному суспільстві, що реалізуються через систему освіти, медіа, політичні інститути, сім'ю, мовні практики та культурні наративи.

Поряд із цим здійснено критичний аналіз класичних соціологічних концепцій та їхніх обмежень щодо пояснення соціальної агентивності. Проведена феміністична ревізія детерміністських положень теорії габітусу шляхом використання концепції стратифікованого габітусу, яка дозволяє пояснити можливості рефлексії, індивідуальної та колективної агентивності, а також потенціал трансформації усталених гендерних норм у сучасному політичному й соціальному просторі.

У дослідженні також проаналізовано соціально-економічні виміри гендерної нерівності, зокрема феномен подвійного навантаження жінок, який сформувався внаслідок їх широкого залучення до оплачуваної праці без відповідної трансформації традиційного розподілу репродуктивних і домашніх обов'язків. На прикладі індустріального та повоєнного розвитку, зокрема США 1950-х років, показано, що підтримувана масовою культурою модель домогосподарки сприяла виникненню криз самореалізації, психологічної фрустрації та соціальної ізоляції значної частини жінок.

Водночас доведено, що жорсткий гендерний розподіл соціальних ролей негативно впливає і на чоловіків, покладаючи на них надмірну відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї та обмежуючи можливості особистісної, емоційної й соціальної самореалізації. Обґрунтовано тезу про взаємно

обмежувальний характер гендерної нерівності, яка формує асиметричні, проте взаємопов'язані моделі соціальної нереалізованості для представників обох статей. Таким чином, гендерна нерівність постає як цілісна система взаємозалежних соціальних обмежень, що впливає на розвиток суспільства загалом.

За результатами дослідження визначено теоретичні передумови та основні напрями подолання гендерної нерівності в умовах сучасних системних суспільних трансформацій. Доведено, що сучасні міжнародні й національні механізми забезпечення гендерної рівності, попри важливість нормативно-правового закріплення принципу рівноправності, не здатні самотійно усунути глибинні механізми символічного та інституційного домінування. Досягнення реальної гендерної рівності потребує комплексної державної політики, що інтегрує політичні, соціальні, економічні, ціннісні та комунікативні складові, а також передбачає трансформацію суспільних норм, культурних практик і моделей політичної участі.

На основі проведеного дослідження уточнено комплекс практичних рекомендацій із використанням досвіду західних демократій щодо формування гендерно-чутливої політики. Особливу увагу приділено українському контексту, де в умовах повномасштабної війни значно актуалізувалися проблеми гендерно зумовленого насильства, нерівного доступу до соціальних ресурсів та необхідності впровадження комплексної державної політики, спрямованої на забезпечення рівних можливостей і захист прав людини.

Отже, результати дисертаційного дослідження дозволяють обґрунтувати гендерну рівність не лише як принцип юридичного забезпечення рівних прав і можливостей, а як комплексний соціально-політичний процес, що передбачає трансформацію владних відносин, символічних структур, інституційних механізмів та повсякденних соціальних практик. Запропонована міждисциплінарна модель аналізу розширює теоретичні можливості дослідження гендерної нерівності та створює концептуальне підґрунтя для

формування ефективної гендерної політики в умовах сучасних суспільних трансформацій.

Список використаних джерел

1. Міл, Джон Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. К: Основи, 2001. С. 365-393 URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill24.htm>
2. Bourdieu P. Masculine domination. Cambridge : Polity Press, 2001. 133 p.
3. Симона де Бовуар. Друга стаття том 1. Київ: Основи. 1994. 403 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/de_Bovuar_Simona/Druha_stat_Tom_1.pdf
4. Bryson V. Feminist political theory. London : Macmillan Education UK, 1992. URL: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-22284-1> (дата звернення: 06.06.2024).
5. Foucault M. History of sexuality. Penguin Books, Limited, 1981. 170 p.
6. Perez C. C. Invisible Women: Exposing Data Bias in a World Designed for Men. Penguin Random House, 2019. 432 p.
7. Мілль, Дж.. Про свободу. Київ: Основи, 2001. с. 463. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill.htm> (дата звернення: 06.06.2024)
8. Цілі сталого розвитку ООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
9. Archer, Louise et al. “Changing the field: A Bourdieusian analysis of educational practices that support equitable outcomes among minoritized youth on two informal science learning programs.” Science education vol. 105,1 (2021): 166-203. doi:10.1002/sce.21602
10. Harrison, R. T., Leitch, C. M., & McAdam, M. (2024). Margins of intervention? Gender, Bourdieu and women’s regional entrepreneurial networks. Entrepreneurship & Regional Development, 36(3–4), 209–242. <https://doi.org/10.1080/08985626.2023.2298981>
11. Chakraborty, A. “Symbolic violence” and Dalit feminism: possibilities emerging from a Dalit feminist standpoint reading of Bourdieu’, International Feminist Journal of Politics, 25(2), 2023. pp. 160–178. doi: 10.1080/14616742.2021.1978854.

12. McCall L. Does gender fit? Bourdieu, feminism, and conceptions of social order. *Theory and Society*. 1992. Vol. 21, no. 6. P. 837–867. URL: <https://doi.org/10.1007/bf00992814> (дата звернення: 06.06.2024).
13. Thorpe H. Bourdieu, Feminism and Female Physical Culture: Gender Reflexivity and the Habitus-Field Complex. *Sociology of Sport Journal*. 2009. Vol. 26, no. 4. P. 491–516. URL: <https://doi.org/10.1123/ssj.26.4.491> (дата звернення: 06.06.2024).
14. Nair D. Using Bourdieu's Habitus in International Relations. *International Studies Quarterly*. 2024. Vol. 68, no. 2. URL: <https://doi.org/10.1093/isq/sqae007> (дата звернення: 06.06.2024).
15. Brown, David. (2006). Pierre Bourdieu's "Masculine Domination" Thesis and the Gendered Body in Sport and Physical Culture. *Sociology of Sport Journal*. 23. 162-188. DOI: 10.1123/ssj.23.2.162.
16. Mills C. Reproduction and transformation of inequalities in schooling: the transformative potential of the theoretical constructs of Bourdieu. *British Journal of Sociology of Education*. 2008. Vol. 29, no. 1. P. 79–89. URL: <https://doi.org/10.1080/01425690701737481> (дата звернення: 06.06.2024).
17. Petrovic D. On the concept of habitus: Feminist critic of Pierre Bourdieu's social theory. *Filozofija i društvo*. 2013. Vol. 24, no. 2. P. 174–192. URL: <https://doi.org/10.2298/fid1302174p> (дата звернення: 06.06.2024).
18. Sintomer Y. *Autour du livre de Pierre Bourdieu La domination masculine. Travail, genre et sociétés*. Translated from the French by Cadenza Academic Translations. 1999. N° 1, no. 1. P. 208. URL: <https://doi.org/10.3917/tgs.001.0208> (дата звернення: 06.06.2024).
19. McLeod J. Feminists re-reading Bourdieu. *Theory and Research in Education*. 2005. Vol. 3, no. 1. P. 11–30. URL: <https://doi.org/10.1177/1477878505049832> (дата звернення: 06.06.2024).
20. Bardall G. Symbolic Violence as a Form of Violence Against Women in Politics: A Critical Examination. *Revista Mexicana de Ciencias Políticas y Sociales*. 2019. Vol. 65, no. 238. URL:

- <https://doi.org/10.22201/fcpys.2448492xe.2020.238.68152> (дата звернення: 06.06.2024).
21. Chmil H. To the problem of comprehending symbolic violence in screen discourse. *The Culturology Ideas*. 2020. No. 19 (1'2021). P. 22–32. URL: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-19-2021-1.22-32> (дата звернення: 06.06.2024).
22. Bourdieu P. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London : Routledge & Kegan Paul, 1984. 613 p.
23. Точиленкова Н. Введення в проблему. Чому проблема сексизму в рекламі є важливою? Саморегулювання в рекламній сфері як основний шлях до її подолання. Сексизм в рекламі: його подолання через саморегулювання з боку організацій рекламної індустрії. Київ: Фонд ім. Ф. Еберта в Україні. 12 с.
24. Гриценко Г. Історія сексизму: виникнення явища й еволюція терміну. Гендер в деталях. URL: https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/istoriya-sexizmu-viniknennya-y-a-v-i-s-c-h-a-y-e-v-o-l-y-u-t-s-i-y-a-terminu.html?fbclid=PAAbPk1VJRJZ_XeBj9iIrLpgwAe5-0xZBBL28XbGGwf8EuQKpEXnGbkdotE_aem_AQ-jcb1-cLSGC81YVdEBO8CeOwW4KKcw_4PaUfKQ6O112nDimT4hZUbTAcUfTem11MA (дата звернення: 06.06.2024).
25. Карпа В. На 18,6% менше. Що таке гендерний розрив в оплаті праці?. ЮРФЕМ. URL: <https://jurfem.com.ua/hendernyy-rosryv/> (дата звернення: 06.06.2025).
26. Омбудсман закликає уникати стереотипів та дискримінації жінок. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини - Головна. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-zaklikaye-unikati-stereotipiv-ta-diskriminaciyi-zhinok (дата звернення: 06.06.2024).

- 27.Марцінко М. Гендерний розрив в оплаті праці: досвід України (частина 2). ЮРФЕМ. URL: <https://jurfem.com.ua/gender-gap-p2/> (дата звернення: 06.06.2024).
- 28.Overview of feminist theories: liberal, radical, socialist, and postmodern | Intro to Gender Studies Class Notes | Fiveable. Fiveable. URL: <https://fiveable.me/introduction-gender-studies/unit-3/overview-feminist-theories-liberal-radical-socialist-postmodern/study-guide/eWGqBdDGya2j4bNC> (дата звернення: 01.10.2025).
- 29.Abhinaya V. Liberal Feminism, Radical Feminism. *Sociology of Genders*. 2018. URL: <https://ebooks.inflibnet.ac.in/socp10/chapter/liberal-feminism-radical-feminism/> (дата звернення: 06.06.2024).
- 30.Steinhausen B. R. A Reconstruction of Gender: Implications of Social Construct and Gender Structure Theories. *Dignity: A Journal of Analysis of Exploitation and Violence*. 2025. Vol. 10, no. 1. URL: <https://doi.org/10.23860/dignity.2025.10.01.05> (дата звернення: 10.06.2024).
- 31.Connor R. A., Glick P., Fiske S. T. Ambivalent Sexism in the Twenty-First Century. *The Cambridge Handbook of the Psychology of Prejudice* / ed. by C. G. Sibley, F. K. Barlow. Cambridge. P. 295–320. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316161579.013> (дата звернення: 10.06.2024).
- 32.Gothreau C., Arceneaux K., Friesen A. Hostile, Benevolent, Implicit: How Different Shades of Sexism Impact Gendered Policy Attitudes. *Frontiers in Political Science*. 2022. Vol. 4. URL: <https://doi.org/10.3389/fpos.2022.817309> (дата звернення: 10.06.2024).
- 33.Kasumovic M. M., Kuznekoff J. H. Insights into Sexism: Male Status and Performance Moderates Female-Directed Hostile and Amicable Behaviour. *PLOS ONE*. 2015. Vol. 10, no. 7. e0131613. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0131613> (дата звернення: 10.06.2024).
- 34.Brenner G. The Dark Connection Between Hostile Sexism and Politics. *Psychology Today*. URL:

- <https://www.psychologytoday.com/us/blog/experimentations/201801/the-dark-connection-between-hostile-sexism-and-politics> (дата звернення: 10.06.2025).
35. Michel Foucault (Stanford Encyclopedia of Philosophy). Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/foucault/> (дата звернення: 10.06.2024).
36. Biopower: Foucault and Beyond. University of Chicago Press, 2015. 400 p.
37. King A. The Prisoner of Gender: Foucault and the Disciplining of the Female Body. Journal of International Women's Studies. 2004. URL: <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol5/iss2/4> (дата звернення: 10.06.2024).
38. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. Taylor & Francis Group, 2011.
39. Current Critical Debates in the Field of Transsexual Studies / ed. by O. Gozlan. Routledge, 2018. URL: <https://doi.org/10.4324/9781351058995> (дата звернення: 14.06.2024).
40. Reproductive politics and women's empowerment; how does geopolitics control of women? / G. Delanerolle et al. Frontiers in Global Women's Health. 2025. Vol. 6. URL: <https://doi.org/10.3389/fgwh.2025.1666773> (дата звернення: 14.06.2024).
41. Rahbari L. Reproductive Biopolitics, Demographic Anxieties, and Access to Safe Abortion: National Security and Pronatalism in the 'Family Protection and Youthful Population' Law in Iran. Social Sciences. 2025. Vol. 14, no. 3. P. 188. URL: <https://doi.org/10.3390/socsci14030188> (дата звернення: 14.06.2024).
42. Stopler G. Biopolitics and reproductive justice: fertility policies between women's rights and state and community interests. Univ. of pennsylvania journal of law and social change. 2015. № 18.2. URL: <https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1180&context=jlasc> (дата звернення: 14.06.2024)
43. The Society for the End of Necropolitics. URL: <https://www.documenta14.de/en/public-programs/1035/the-society-for-the-end-of-necropolitics> (дата звернення: 17.06.2024).

44. Alavi S. Reproductive Responsibility and the Racial Biopolitics of Choice. *Brown Undergraduate Journal of Public Health*. 2021. URL: <https://sites.brown.edu/publichealthjournal/2021/12/13/reproductive/> (дата звернення: 16.06.2024)
45. Crenshaw K. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics [1989]. *Feminist Legal Theory*. 2018. С. 57–80. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429500480-5> (дата звернення: 17.06.2024).
46. Patricia Hill Collins “Black Feminist Thought”. P. 335
47. Ludvig, Alice. “Differences Between Women? Intersecting Voices in a Female Narrative.” *European Journal of Women’s Studies* 13.3, 2006. P. 245–258. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00571277/document> (дата звернення: 17.06.2024)
48. Gimenez, Martha. “Marxism, and Class, Gender, and Race: Rethinking the Trilogy.” *Race, Gender & Class* 8.2, 2001. С. 23–33 URL: <https://legalform.files.wordpress.com/2020/05/gimenez-2001.pdf> (дата звернення: 17.06.2024)
49. McCall, Leslie. “The Complexity of Intersectionality.” *Signs* 30.3, 2005. P. 1771–1800. URL: [https://lsa.umich.edu/content/dam/ncid-assets/ncid-documents/Ten%20Diversity%20Scholarship%20Resources/McCall%20\(2005\)%20The%20Complex%20of%20Intersectionality%20.pdf](https://lsa.umich.edu/content/dam/ncid-assets/ncid-documents/Ten%20Diversity%20Scholarship%20Resources/McCall%20(2005)%20The%20Complex%20of%20Intersectionality%20.pdf) (дата звернення: 17.06.2024)
50. Cole, Elizabeth R. “Coalitions as a Model for Intersectionality: From Practice to Theory.” *Sex Roles* 59.5–6, 2008. P. 443–53. URL: https://sites.lsa.umich.edu/ecole/wp-content/uploads/sites/328/2015/10/coalition_model_intersectionality_final.pdf (дата звернення: 17.06.2024)
51. Kimberle Crenshaw “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color ”, 1991. P. 1241-1299

URL:<http://blogs.law.columbia.edu/critique1313/files/2020/02/1229039.pdf>

(дата звернення: 17.06.2024)

52. MacRae H., Weiner E. Feminist institutionalism. The Routledge Handbook of Gender and EU Politics. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2021. | Series: Routledge international handbooks, 2021. С. 56–67. URL: <https://doi.org/10.4324/9781351049955-6> (дата звернення: 28.12.2025).
53. Varych, D. (2024). FEMINIST INSTITUTIONALISM AS A MAJOR TREND IN GENDER INEQUALITY RESEARCH. The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Issues of Political Science, 46, 81-87. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-11>
54. Georgina Holmes, 'Feminist Institutionalism' in United Nations Peace Operations and International Relations Theory. Edited by Kseniya Oksamytna and John Karlsrud (Manchester: Manchester University Press, 2020).
55. Feminist institutionalism. United Nations peace operations and International Relations theory. 2020. URL: <https://doi.org/10.7765/9781526148889.00014> (дата звернення: 18.06.2024).
56. Mackay, F & Kenny, M 2009, 'Already Doin' it for Ourselves? Skeptical Notes on Feminism and Institutionalism', Politics & Gender, vol. 5, no. 2, pp. 271-280. <https://doi.org/10.1017/S1743923X09000221> (дата звернення: 18.06.2024)
57. Mackay F., Murtagh C. New Institutions, New Gender Rules? A Feminist Institutional Lens on Women and Power-Sharing. *feminists@law*. 2019. Vol. 9, no. 1. P. 54.
58. Erikson J. Institutions, Gendered Perceptions, and Frames of Meaning: Explaining Strategic Choices of Women MPs in Swedish Prostitution Policy. *Journal of Women, Politics & Policy*. 2018. Т. 40, № 2. С. 263–285. URL: <https://doi.org/10.1080/1554477x.2019.1536599> (дата звернення: 20.06.2024).

59. Italian Political Science Review / Rivista Italiana di Scienza Politica, Volume 52, Issue 3, November 2022, p. 418 - 427 URL: DOI: <https://doi.org/10.1017/ipo.2022.15> (дата звернення: 20.06.2024)
60. URL: <https://femfin.org/about/> (дата звернення: 23.06.2024).
61. Waylen G. Understanding Institutional Change from a Gender Perspective. University of Manchester, 2014. URL: <https://doi.org/10.3927/242857> (дата звернення: 20.06.2024).
62. Feminist institutionalism. United Nations peace operations and International Relations theory. 2020. URL: <https://doi.org/10.7765/9781526148889.00014> (дата звернення: 20.06.2024).
63. Grahn M., Miller C. M. Feminist Institutionalism and Ethnography: Crafting Research from a Diverse Methodological Menu. Politics & Gender. 2025. С. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1017/s1743923x24000527> (дата звернення: 20.04.2025).
64. Wilson G. Research made simple: an introduction to feminist research. Evidence Based Nursing. 2023. URL: <https://doi.org/10.1136/ebnurs-2023-103749> (дата звернення: 01.07.2024).
65. Childs S. Feminist Institutional Change: The Case of the UK Women and Equalities Committee. Parliamentary Affairs. 2022. URL: <https://doi.org/10.1093/pa/gsab066> (дата звернення: 01.07.2024).
66. The waves of feminism, and why people keep fighting over them, explained, URL: <https://www.vox.com/2018/3/20/16955588/feminism-waves-explained-first-second-third-fourth>
67. Основи теорії гендеру : Навч. посіб. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.
68. Види гендерних стереотипів. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0100d3m8-c993.docx.html> (дата звернення: 08.01.2025).
69. Михайлова Г. Ляльки – хлопцям, машинки – дівчатам: як іграшковий світ прямує до гендерної рівності. Гендер в деталях. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminist_utopia/lyalki-hloptsyam-

- mashinki-divchatam-yak-igrashkoviy-svit-pryamue-do-genderno-rivnosti-1341176.html (дата звернення: 12.01.2025).
70. Які гендерні стереотипи існують на ринку праці. Професійні видання. URL: <https://profpressa.com/news/iaki-genderni-stereotipi-isnuiut-na-rinku-pratsi> (дата звернення: 14.01.2025).
71. Чорнодон М. І., Цвіра А. В. Прояви гендерної дискримінації у рекламі в сучасному інформаційному просторі. *Public networks and communications*. 2024. № 1. С. 56–61. URL: <https://doi.org/10.31558/3083-5895.2024.1.8> (дата звернення: 20.01.2025)
72. Kimmel M. S. Гендероване суспільство / пер. з англ С. Альошкіна. Київ : Сфера, 2003. 494 с.
73. Gender Stereotypes in Early Childhood: A Literature Review. The Fawcett Society. URL: <https://www.fawcettsociety.org.uk/gender-stereotypes-in-early-childhood-a-literature-review> (date of access: 03.02.2025)
74. ООН Жінки та Фонд ООН у галузі народонаселення за підтримки ЄС розпочинають другу фазу програми для просування гендерної рівності та зміни дискримінаційних гендерних стереотипів у країнах Східного партнерства. ООН Жінки – Україна. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/stories/pres-reliz/2024/03/oon-zhinky-ta-fond-oon-u-haluzi-narodonaselennya-za-pidtrymky-yes-rozpochynayut-druhu-fazu-programy-dlya-prosuvannya-henderno-yi-rivnosti-ta-zminy-dyskryminatsiynykh-hendernykh-stereotypiv-u-krayinakh-skhidnoho-partnerstva> (дата звернення: 06.02.2025).
75. Moroz M. Y. Reproduction of gender stereotypes in machine translation systems (based on the material of the ukrainian and english languages). *Transcarpathian Philological Studies*. 2025. Т. 2, № 39. С. 136–143. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.2.24> (дата звернення: 08.09.2025).
76. Badilla P., Bravo-Marquez F., Pérez J. WEFÉ: The Word Embeddings Fairness Evaluation Framework. Twenty-Ninth International Joint Conference on

Artificial Intelligence and Seventeenth Pacific Rim International Conference on Artificial Intelligence, м. Yokohama, Japan, 11–17 лип. 2020 р. California, 2020. URL: <https://doi.org/10.24963/ijcai.2020/60> (дата звернення: 10.02.2025).

77. Чапліч С. Упереджений ШІ, або Як технології призводять до зростання випадків дискримінації - ProIT. ProIT: медіа для профі в ІТ. URL: <https://proit.ua/upieriedzhienii-shi-abo-iak-tiekhnologhiyi-prizvodiad-do-zrostannia-vipadkiv-diskriminatsiyi/> (дата звернення: 12.02.2025).

78. I'd blush if I could: closing gender divides in digital skills through education. UNESCO, 2019. URL: <https://doi.org/10.54675/raps9356> (дата звернення: 13.02.2025).

79. We tested bots like Siri and Alexa to see who would stand up to sexual harassment. QUARTZ. URL: <https://qz.com/911681/we-tested-apples-siri-amazon-echos-alexa-microsofts-cortana-and-googles-google-home-to-see-which-personal-assistant-bots-stand-up-for-themselves-in-the-face-of-sexual-harassment> (дата звернення: 14.02.2025).

80. Benoit M.-C. Новий етап для AI Act: обов'язки для моделей загального призначення вступили в дію. ActuIA. URL: <https://www.actuia.com/uk/news/novii-etap-dlia-ai-act-oboviazki-dlia-modelei-zagalnogo-priznacennia-vstupili-v-diiu/#postacalniki-zmini-ta-status-z-vidkritim-kodom> (дата звернення: 13.10.2025).

81. Від гучних заяв до практики: реалії регулювання штучного інтелекту - Центр демократії та верховенства права. Центр демократії та верховенства права -. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu/> (дата звернення: 04.03.2025).

82. Штучний інтелект – подолання розриву в рівності. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/artificial-intelligence-bridging-the-equality-gap> (дата звернення: 05.03.2025).

83. “Ветерани різні. Перемога одна”. Незалежна антикорупційна комісія - НАКО. URL: <https://nako.org.ua/news/veterani-rizni-peremoga-odna> (дата звернення: 13.03.2025)
84. В Україні стартувала перша TikTok-кампанія проти гендерних стереотипів. Організація Об'єднаних Націй Україна. URL: <https://ukraine.un.org/uk/125110-в-україні-стартувала-перша-tiktok-кампанія-проти-гендерних-стереотипів> (дата звернення: 13.03.2025).
85. ООН Жінки та Фонд ООН у галузі народонаселення за підтримки ЄС розпочинають другу фазу програми для просування гендерної рівності та зміни дискримінаційних гендерних стереотипів у країнах Східного партнерства. ООН Жінки – Україна. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/stories/pres-reliz/2024/03/oon-zhinky-ta-fond-oon-u-haluzi-narodonaselennya-za-pidtrymky-yes-rozpochynayut-druhu-fazu-prohramy-dlya-prosuvannya-hendernoji-rivnosti-ta-zminy-dyskryminatsiynykh-hendernykh-stereotypiv-u-krayinakh-skhidnoho-partnerstva> (дата звернення: 14.03.2025)
86. The Male Domain: Exclusion of Women in Video Games | Kayleigh Connor - Digital America. Digital America. URL: <https://www.digitalamerica.org/the-male-domain-exclusion-of-women-in-video-games-kayleigh-connor/> (дата звернення: 01.04.2025).
87. Girls in Games: From Plot Points to Protagonists – Simply Put Psych. Simply Put Psych. URL: <https://simplyputpsych.co.uk/gaming-psych/girls-in-games-from-plot-points-to-protagonists> (дата звернення: 01.04.2025).
88. Ayik A. Female representation in games: Evolution, impact, and future. Mobidictum. URL: <https://mobidictum.com/female-representation-in-games-evolution-impact-and-future/> (дата звернення: 03.04.2025).
89. From 1985 to 2050: A History of Female Video Game Character Design. Medium. URL: <https://medium.com/@yzhan342/from-1985-to-2050-a-history-of-female-video-game-character-design-3bd2a6e0274> (дата звернення: 04.04.2025).

90. Tabares M. S. The Hypersexuality Of Women and Videogames: The Effects It Has on Society and The Business Industry. UC Merced Undergraduate Research Journal. 2023. Т. 16, № 1. URL: <https://doi.org/10.5070/m416162640> (дата звернення: 07.04.2025).
91. Poeller S., Dechant M. J., Mandryk R. L. Playing with Prejudice: Do Colour Scheme and Hypersexualization of Women In Games Influence Player Decisions, Perceptions, and Avatar Appeal?. FDG 2024: Foundations of Digital Games, м. Worcester MA USA. New York, NY, USA, 2024. URL: <https://doi.org/10.1145/3649921.3650006> (дата звернення: 08.04.2025).
92. Chen S. Exploring the Effects of Female Characters Objectification in Video Games on Gender Perception. Communications in Humanities Research. 2023. Т. 15, № 1. С. 142–149. URL: <https://doi.org/10.54254/2753-7064/15/20230643> (дата звернення: 08.04.2025).
93. Do Stereotypic Images in Video Games Affect Attitudes and Behavior? Adolescent Perspectives / A. Henning та ін. Children, Youth and Environments. 2009. Т. 19, № 1. С. 170–196. URL: <https://doi.org/10.1353/cye.2009.0019> (дата звернення: 09.04.2025)
94. Lamensch M. The World of Online Gaming Is “Uniquely Uncivil” for Women and People of Colour. Centre for International Governance Innovation. URL: <https://www.cigionline.org/articles/the-world-of-online-gaming-is-uniquely-uncivil-for-women-and-people-of-colour/> (дата звернення: 09.04.2025)
95. #Gamergate: A Feminist Content Analysis on the Depiction of Women in Video Games. Catcall. URL: <https://catcallmag.com/2017/04/06/gamergate-a-feminist-content-analysis-on-the-depiction-of-women-in-video-games/> (date of access: 11.04.2025)
96. Why So Toxic? Teaching Feminist Ethnographic Methods in the Composition Classroom. TECHStyle. URL: <https://techstyle.lmc.gatech.edu/why-so-toxic-teaching-feminist-ethnographic-methods-in-the-composition-classroom/> (дата звернення: 14.04.2025)

97. Mad toxic discourse about character art appeal. polycount. URL: <https://polycount.com/discussion/comment/2791227/src> (дата звернення: 14.04.2025)
98. Lega M. The Diversity Problem in Recent AAA Games. Medium. URL: <https://michelle-lega.medium.com/the-diversity-problem-in-recent-aaa-games-a5b6a50b698d> (дата звернення: 14.04.2025)
99. Aging in Play: Representations of Age in Video Games. Geena Davis Institute. URL: <https://geenadavisinstitute.org/research/aging-in-play-representations-of-age-in-video-games/> (дата звернення: 14.04.2025)
100. Sarkeesian A. All the Slender Ladies: Body Diversity in Video Games. Feminist Frequency. URL: <https://feministfrequency.com/video/all-the-slender-ladies-body-diversity-in-video-games/> (дата звернення: 14.04.2025)
101. Vedres B., Vásárhelyi O. Inclusion unlocks the creative potential of gender diversity in teams. Scientific Reports. 2023. Т. 13, № 1. URL: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-39922-9> (дата звернення: 16.04.2025).
102. The Battle of the Sexes: Male Vs. Female Spending Statistics. Passive Secrets. URL: <https://passivesecrets.com/male-vs-female-spending-statistics/> (дата звернення: 28.04.2025)
103. New Data Shows Women Decide When and How to Cut Back | PYMNTS.com. PYMNTS.com. URL: <https://www.pymnts.com/consumer-insights/2025/new-data-shows-women-decide-when-how-cut-back/> (дата звернення: 28.04.2025)
104. SHE can't afford it and HE doesn't want it. The gender gap in the COVID-19 consumption response. CEPR. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/she-cant-afford-it-and-he-doesnt-want-it-the-gender-gap-covid-19-consumption-response> (дата звернення: 28.04.2025)
105. «Рожевий податок»: Ти жінка? Тоді плати більше!. Повага. URL: <https://povaha.org.ua/rozhevyj-podatok-ty-zhinka-todi-platy-bilshe/> (дата звернення: 30.04.2025)

106. Former Governor Cuomo Reminds New Yorkers "Pink Tax" Ban Goes into Effect Today. Department of State. URL: <https://dos.ny.gov/news/former-governor-cuomo-reminds-new-yorkers-pink-tax-ban-goes-effect-today> (дата звернення: 30.04.2025)
107. H.R. 5464 (115th): Pink Tax Repeal Act. GOVTRACK. URL: <https://www.govtrack.us/congress/bills/115/hr5464> (date of access: 01.05.2025)
108. Gender-based Pricing (Prohibition) Bill. UK Parliament. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/2724>
109. Mitchell H. How Scotland's pioneering new free sanitary products scheme will work. Edinburgh Live. URL: <https://www.edinburghlive.co.uk/news/edinburgh-news/free-sanitary-period-products-scotland-19345656> (дата звернення: 01.05.2025)
110. BBC News. Patients in Wales to be offered free tampons. BBC Home - Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-wales-politics-47527855> (дата звернення: 02.05.2025)
111. Meredith B. R. Period products: NI schools to get £400k grant. BBC Home - Breaking News, World News, US News, Sports, Business, Innovation, Climate, Culture, Travel, Video & Audio. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-61527640> (дата звернення: 02.05.2025)
112. Holder M. Gender Pay Gap Statistics 2025: A Comprehensive Analysis. Equal Pay Today. URL: <https://www.equalpaytoday.org/gender-pay-gap-statistics/> (дата звернення: 05.05.2025)
113. Глобальний індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index) та місце України в ньому (у динаміці за три роки) | Конституційний Суд України. Конституційний Суд України | Офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/globalnyy-indeks> (дата звернення: 05.05.2025).
114. Impact of the global economic crisis on women, girls and gender equality. United Nations Digital library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3951773?v=pdf> (date of access: 13.05.2025)

115. Correll S. J., Benard S., Paik I. Getting a Job: Is There a Motherhood Penalty?. *American Journal of Sociology*. 2007. Т. 112, № 5. С. 1297–1339. URL: <https://doi.org/10.1086/511799> (дата звернення: 08.05.2025)
116. Базилінська О. Я. Макроекономіка : Навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2005. 442 с
117. Country Gender Assessment for Ukraine 2016. World Bank, Kiev, 2016. URL: <https://doi.org/10.1596/978-617-7239-06-1> (дата звернення: 14.05.2025)
118. Economic crises and women’s work: Exploring progressive strategies in a rapidly changing global environment. UN Women – Headquarters. URL: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2013/1/economic-crises-and-womens-work> (дата звернення: 15.05.2025)
119. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут В Україні У 2021. Київ : USAID, 2021. 83 с.
120. Гендер та реклама: як реклама транслює гендерні стереотипи?. Проект Кешер. URL: <https://www.projectkesher.org.ua/news/hender-ta-reklama-iak-reklama-transliuie-henderni-stereotypy/> (дата звернення: 12.05.2025)
121. Андрушко Л. Гендерні стереотипи в українській телерекламі. Вісник Львівської національної академії мистецтв. № 23. С. 397–406.
122. Національна стратегія подолання гендерного розриву в оплаті праці до 2030 року: шлях до рівності. Державна служба України з питань праці. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/natsionalna-stratehiia-podolannia-hendernoho-rozryvu-v-oplati-pratsi-do-2030-roku-shliakh-do-rivnosti/> (дата звернення: 15.05.2025)
123. Гендерна дискримінація в SMM: як реагують на критику маркетологи і чи справді сексизм продає?. Гендер в деталях. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/genderna-diskriminatsiya-v-smm-134123.html> (дата звернення: 16.05.2025)

124. Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023 - 2025 роки : Постанова Каб. Міністрів України від 15.09.2023. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr230815?an=15> (дата звернення: 19.05.2025)
125. The Women’s Empowerment Principles. Home | WEPs. URL: <https://www.weps.org> (дата звернення: 21.05.2025)
126. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. За заг.ред Левченко К.Б. / Г.Г. Жуковська, К.Б. Левченко, О.О. Остапенко, О.І. Сулова. Київ, 2020. 186 с.
127. Gender Equality and Governance Index Archives - Global Governance Forum. Global Governance Forum. URL: <https://globalgovernanceforum.org/initiatives/gender-equality-governance-index/> (дата звернення: 22.05.2025)
128. Gender Equality Index | 2025 | European Institute for Gender Equality. European Institute for Gender Equality. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025> (дата звернення: 01.12.2025)
129. Ключові стратегії просування гендерної рівності. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/ukr-2024-pro-ge-ges-brochure-ukr-web/1680b2bd10> (дата звернення: 01.06.2025)
130. For ALL Women and Girls: Halime Güner on the power of civil society in advancing gender equality. UN Women – Europe and Central Asia. URL: <https://eca.unwomen.org/en/stories/interview/2025/12/for-all-women-and-girls-halime-guner-on-the-power-of-civil-society-in-advancing-gender-equality> (дата звернення: 18.12.2025)
131. Empowering Change: Assessing the Role of Democracy, Civil Society, and Women’s Rights Groups in Advancing Legal Gender Equality / D. M. Behr та ін. Washington, DC: World Bank, 2024. URL: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-10788> (дата звернення: 01.07.2025)

132. Philippines Launches Multiyear National Action Plan to End Child Marriage. UNFPA Philippines. URL: <https://philippines.unfpa.org/en/news/philippines-launches-multiyear-national-action-plan-end-child-marriage> (дата звернення: 20.12.2025)
133. Do Quotas for Corporate Boards Help Women Advance?. The University of Chicago Booth School of Business. URL: <https://www.chicagobooth.edu/review/do-quotas-for-corporate-boards-help-women-advance> (дата звернення: 01.07.2025)
134. Breaking the Glass Ceiling? The Effect of Board Quotas on Female Labor Market Outcomes in Norway. / M. Bertrand та ін. SSRN Electronic Journal. 2014. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2488955> (дата звернення: 04.07.2025)
135. Achieving equal pay through legislative measures. HeForShe. URL: <https://www.heforshe.org/en/solutions/achieving-equal-pay-through-legislative-measures> (дата звернення: 14.07.2025)
136. Let's talk about "yes": Consent laws in Europe. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2020/12/consent-based-rare-laws-in-europe/> (дата звернення: 17.07.2025)
137. Sweden's consent law. Swedish Gender Equality Agency. URL: <https://swedishgenderequalityagency.se/gender-equality-in-sweden/sweden-s-consent-law/> (дата звернення: 15.07.2025)
138. Changing Lives: Tackling Gender Stereotypes. UN Women – Europe and Central Asia. URL: <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2025/06/changing-lives-tackling-gender-stereotypes> (дата звернення: 17.07.2025)
139. Нові голоси рівності: 156 активісток й активістів, 9 кампаній, одна мета. ГО “Дівчата” – громадська організація для підтримки жінок і дівчат в Україні. URL: <https://divchata.org/news/novi-golosi-rivnosti-156-aktivistok-i-aktivistiv> (дата звернення: 18.07.2025)

140. Engaging Men in Unpaid Care Work. UNFPA. URL: <https://menengage.unfpa.org/en/publications/engaging-men-unpaid-care-work-2> (дата звернення: 21.07.2025)
141. Civil Society Partnerships for International Assistance Policy. GAC. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_developpement-enjeux_developpement/priorities-priorites/civil_policy-politique_civile.aspx?lang=eng (date of access: 21.07.2025)
142. Gender assessment of civil society organization partners. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/documents/gender-assessment-civil-society-organization-partners> (date of access: 21.07.2025)
143. «Руйнуємо бар'єри разом: об'єднуючи громадські організації, медіа та державні органи для досягнення гендерної рівності в медійному просторі України». Жінки в медіа. URL: <https://wim.org.ua/projects/coalition/> (дата звернення: 08.09.2025)
144. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 : станом на 6 жовт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 08.09.2025)
145. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 20.12.2022 № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-p#Text> (дата звернення: 08.09.2025)
146. Борискіна Є. Гендерний розрив у зарплатах: від стереотипів до законодавчих прогалин. Головна | СД Платформа. URL: <https://sdplatform.org.ua/blogs/gendergap> (дата звернення: 16.10.2025)
147. Global Gender Gap Report 2025. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2025/> (дата звернення: 11.09.2025)

148. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 08.09.2025)
149. Сьогодні Стамбульська конвенція набуває чинності для України. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/sogodni-stambulska-konvenciya-nabuvaye-chinnosti-dlya-ukrayini (дата звернення: 11.09.2025)
150. “Виборчий кодекс. Що потрібно змінити”. ЧЕСНО. URL: <https://projects.lb.ua/vyborchyi-kodeks> (дата звернення: 15.09.2025)
151. Ukraine Parliament. IPU Parline. URL: <https://data.ipu.org/parliament/UA/UA-LC01/data-on-women/> (дата звернення: 15.09.2025)
152. Україна в рейтингу Міжпарламентського Союзу "Представництво жінок у парламентах". Державна судова адміністрація України. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/gender/gend_reit3 (дата звернення: 16.09.2025)
153. Посилення ролі жінок у політиці та прийнятті рішень на місцевому рівні. UNDP. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/projects/posylennya-rol-i-zhinok-u-politytsi-ta-pryunyatti-rishen-na-mistsevomu-rivni> (дата звернення: 17.09.2025)
154. Участь жінок – ключ до ефективного відновлення: експертки підсумували URC 2025 | Платформа. Платформа. URL: <https://genderplatform.org.ua/uchast-zhinok-klyuch-do-efektivnogo-vidnovlennya-ekspertki-pidsumovali-urc-2025/> (дата звернення: 17.09.2025)
155. Мельник Р. Жінки складають 58% працівників медіа і 51% серед топкерівників, – дослідження. detector.media. URL: <https://detector.media/community/article/238859/2025-03-07-zhinky-standovlyat-58-pratsivnykiv-media-i-51-sered-topkerivnykiv-doslidzhennya/> (дата звернення: 17.10.2025)

156. Сильна держава – це держава, де задіяний потенціал усіх - Юридична Газета. Юридична газета – онлайн версія. URL: <https://yur-gazeta.com/interview/silna-derzhava--ce-derzhava-de-zadiyaniy-potencial-usih.html> (дата звернення: 17.10.2025)
157. Labor force, female (% of total labor force) - Ukraine. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.FE.ZS?locations=UA> (дата звернення: 20.10.2025)
158. Three years of full-scale war in Ukraine roll back decades of progress for women’s rights, safety and economic opportunities | UN Women – Headquarters. UN Women – Headquarters. URL: <https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2025/02/three-years-of-full-scale-war-in-ukraine-roll-back-decades-of-progress-for-womens-rights-safety-and-economic-opportunities> (date of access: 17.10.2025)
159. Over 8 million women and girls in Ukraine will need humanitarian assistance in 2024. UN Women – Ukraine. URL: <https://ukraine.unwomen.org/en/stories/pres-reliz/2024/02/u-2024-rotsi-ponad-8-milyoniv-zhinok-ta-divchat-v-ukrayini-potrebuvatymut-humanitarnoyi-dopomohy> (дата звернення: 17.10.2025)
160. Equal Pay, Equal Power: Advancing Gender Equality in Ukraine’s Recovery. UN Women – Ukraine. URL: <https://ukraine.unwomen.org/en/stories/zayava/2025/09/rivna-oplata-pratsi-rivna-vlada-spruyannya-henderniy-rivnosti-u-vidnovlenni-ukrayiny> (дата звернення: 20.10.2025)
161. У кожному третьому випадку від домашнього насильства страждають літні люди – Опендатабот. Опендатабот – відкриті дані про компанії, ФОП, суди та нерухомість України. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/domestic-violence-elders> (дата звернення: 20.10.2025)

162. Аналітична записка: Гендерно відповідальне відновлення України. ООН Жінки – Україна. URL: https://ukraine.unwomen.org/sites/default/files/2024-03/brief_long_06.pdf (дата звернення: 20.10.2025)
163. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: як розпізнати і протидіяти. Головна - Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/seksualne-nasilstvo-povyazane-z-konfliktom-yak-rozpiznati-i-protidiyati> (дата звернення: 20.10.2025)
164. Постраждали від сексуального насильства під час війни та домашнього насильства можуть отримати безоплатну правову допомогу від держави. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/postrazhdali-vid-seksualnoho-nasylstva-pid-chas-viiny-ta-domashnoho-nasylstva-mozhut-otrymaty-bezoplatnu-pravovu-dopomohu-vid-derzhavy> (дата звернення: 21.10.2025)
165. Керівні принципи та методика документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства. Кишенькова версія. / Авторі-упоряд.: П. Пархоменко, Г. Попов, І. Урумова, за заг. ред. О. Калашник. – К.: 2022
166. Українська правда. Життя. У Міноборони розповіли, скільки жінок служать у ЗСУ станом на 2024 рік. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-zhinok-sluzhit-u-zsu-statistika-minoboroni-2024-300413/> (дата звернення: 21.10.2025)
167. Поліщук В. Дискримінація в збройних силах. Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/diskriminaciia-v-zbroinix-silax-viktorii-polishhuk> (дата звернення: 21.10.2025)
168. (Не)рівність у строю: дослідження рівня забезпечення військовослужбовиць ЗСУ - State Watch. State Watch. URL: <https://statewatch.org.ua/publications/ne-rivnist-u-stroiu-doslidzhennia-rivnia-zabezpechennia-viyskovosluzhbovyts-zsu-vidpovidnym-boyovym-komplektom/> (дата звернення: 21.10.2025)

169. А. Чернов, В. Заїка, В. Лебедев Повернення з війни: соціально-психологічні особливості реадаптації та ресоціалізації ветеранів і ветеранок до умов цивільного життя : колективна монографія / Полтава : ПУЕТ, 2024. – 249 с
170. Гендер і посттравматичний стресовий розлад: науковий погляд на відмінності й засоби подолання військовослужбовцями та ветеранами війни з використанням засобів рухової активності й кіберспорту / О. А. Шинкарук та ін. Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія. 2025. № 1. С. 131–139. URL: <https://doi.org/10.32782/spmed.2025.1.19> (дата звернення: 22.10.2025)
171. Допомога чоловікам під час війни: психологічна підтримка без стигми | Центр громадського здоров'я. Центр громадського здоров'я України | МОЗ. URL: <https://phc.org.ua/news/dopomoga-cholovikam-pid-chas-viyni-psikhologichna-pidtrimka-bez-stigmi> (дата звернення: 22.10.2025)
172. Якщо тобі випав жереб прожити війну в тилу, це означає, що ти живеш у борг. Твоє Місто. URL: https://tvoemisto.tv/blogs/yakshcho_tobi_vypav_zhereb_prozhyty_viynu_v tyl u_tse_oznachaie_lyshe_te_shcho_ty_zhyvesh_u_borg_166833.html (дата звернення: 22.10.2025)
173. Скорочення гендерного розриву в оплаті праці з 18,6% до 13,6% та старт національної кампанії «Звісно, зможеш!» – як Україна рухається до економічного уповноваження жінок у часи великої війни?. ООН Жінки – Україна. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/stories/pres-reliz/2024/09/skorochennya-hendernoho-rozryvu-v-oplati-pratsi-z-186-do-136-ta-start-natsionalnoyi-kampaniyi-zvisno-zmozhesh-yak-ukrayina-rukhayetsya-do-ekonomichnoho-upovnovazhennya-zhinok-u-chasy-velykoyi-viyni> (дата звернення: 23.10.2025)
174. Економічне уповноваження жінок в Україні в умовах російського вторгнення. ООН Жінки – Україна. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital->

- library/publications/2024/10/ekonomichne-upovnovazhennya-zhinok-v-ukrayini-v-umovakh-rosiyskoho-vtorhnennya (дата звернення: 23.10.2025)
175. У 2024 році понад 8 мільйонів жінок та дівчат в Україні потребуватимуть гуманітарної допомоги. Організація Об'єднаних Націй Україна. URL: <https://ukraine.un.org/uk/261357-y-2024-roci-ponad-8-milyoniv-zhinok-ta-divchat-v-ukrayini-potrebuvatimуть-gumanitarnoi> (дата звернення: 22.10.2025)
176. 61% нових ФОП відкрили жінки у 2024 році. Дія Бізнес. URL: <https://business.dia.gov.ua/news/61-novykh-fop-vidkryly-zhinky-u-2024-rotsi-doslidzhennia-opendatabot> (дата звернення: 24.10.2025)
177. Економічна правда. За десять місяців 61% нових ФОПів зареєстрували жінки – Опендатабот. Економічна правда. URL: <https://epravda.com.ua/biznes/za-desyat-misyaciv-61-novih-fopiv-zareyestruvali-zhinky-opendatabot-814366/> (дата звернення: 24.11.2025)
178. “Of Course, You Can!”. Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/287879--course-you-can> (дата звернення: 11.11.2025)
179. Sauer P. ‘We do the job just as well as men’: Ukrainian women take on coal mining. the Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jul/06/we-do-the-job-just-as-well-as-men-ukrainian-women-take-on-coal-mining> (дата звернення: 11.11.2025)
180. War opens the way for Ukrainian women in male-dominated professions. EL PAÍS English. URL: <https://english.elpais.com/international/2024-12-23/war-opens-the-way-for-ukrainian-women-in-male-dominated-professions.html> (date of access: 11.11.2025)
181. Gender Diversity on Supervisory Boards: Research Results | Deloitte Ukraine. Deloitte. URL: <https://www.deloitte.com/ua/en/about/press-room/gender-diversity-on-supervisory-boards.html> (дата звернення: 12.11.2025)

182. €Робота: скільки грантів видано за липень 2022-грудень 2024. Скільки-скільки?. URL: <https://skilky-skilky.info/ierobota-za-2-5-roku-dii-prohramy-hranty-otrimaly-24-tysiachi-pidpryiemtsiv/> (дата звернення: 12.11.2025)
183. Грантові програми для жінок у 2025 році - enableme.org.ua. EnableMe Україна. URL: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/grantovi-programi-dla-zinok-u-2025-roci-12367> (дата звернення: 13.11.2025)
184. Українкам пропонують до 15 тисяч доларів на власний бізнес: хто і як може отримати. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayinkam-proponuyut-do-15-tisyach-na-vlasniy-1758119769.html> (дата звернення: 13.11.2025)
185. Європейська та євроатлантична інтеграція - МСП. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: <https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/yevroatlantychna-intehratsiya> (дата звернення: 13.11.2025)
186. Уряд оновлює стратегію гендерної рівності у відповідності до європейських стандартів: які визначені цілі → ZMINA. ZMINA. URL: <https://zmina.info/news/uryad-onovlyuye-strategiyu-gendernoyi-rivnosti-u-vidpovidnosti-do-yevropejskyh-standartiv/> (дата звернення: 13.11.2025)
187. У Києві вперше презентували Індекс гендерної рівності України за стандартами ЄС - Новини - European integration portal. European integration portal. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/u-kyievi-vpershe-prezentuvaly-indeks-gendernoyi-rivnosti-ukrayiny-za-standartamy-yes/> (дата звернення: 13.11.2025)
188. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 12.08.2022 № 752-р : станом на 2 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-p#Text> (дата звернення: 13.11.2025)

189. Сприяння згуртуванню та активізації жіноцтва, урахуванню гендерного підходу у процесах відновлення і розвитку громад Харківщини. URL: <https://soczahist.kh.ua/2025/06/сприяння-згуртуванню-та-активізації/> (дата звернення: 13.11.2025)
190. Жінки України: розбудовуючи майбутнє посеред війни. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/stories/zhinky-ukrayiny-rozbudovuyuchy-maybutnye-posered-viyny> (дата звернення: 17.11.2025)
191. Забезпечення гендерної рівності в Україні в умовах війни. ООН Жінки – Україна. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2023/03/zabezpechennya-hendernoyi-rivnosti-v-ukrayini-v-umovakh-viyny> (дата звернення: 17.11.2025)
192. БЮРО "МИ - Є!" | Проєкт "Ми – є! Підтримка ЛГБТ-спільнот в умовах триваючої війни". ГО "Бюро "Ми - є!" - адвокація, захист прав ЛГБТ-спільнот в Україні. URL: <https://lgbt.in.ua/proiekti/proiekt-mi-ie-pidtrimka-lgbt-spilnot-v-umovah-trivayuchoyi-viyni> (дата звернення: 17.11.2025)
193. Упереджене ставлення до жінок із інвалідністю, або Як війна посилює гендерні стереотипи. Повага. URL: <https://povaha.org.ua/uperedzhene-stavlennya-do-zhinok-iz-invalidnistyu-abo-yak-vijna-posylyuye-genderni-stereotypy/> (дата звернення: 17.11.2025).
194. Робимо невидиме видимим: доказовий аналіз гендерного аспекту в регіональних заходах реагування на війну в Україні. Жовтень 2022 р. Регіональна робоча група з гендерних питань, 93 с.
195. КРЕДИТ ДЛЯ ВПО (KfW / СЕВ (БРРЄ)). Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. URL: <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/kredyt-dlia-vpo-kfw> (дата звернення: 17.11.2025)
196. Альянс з гендерно відповідального та інклюзивного відновлення в Україні. ООН Жінки – Україна. URL:

<https://ukraine.unwomen.org/uk/partnery/alyans-z-henderno-vidpovidalnoho-ta-inklyuzyvnoho-vidnovlennya-v-ukrayini-0> (дата звернення: 17.11.2025)

197. ALLIANCE FOR GENDER-RESPONSIVE AND INCLUSIVE RECOVERY. ООН Жінки – Україна. URL: https://ukraine.unwomen.org/sites/default/files/2025-07/report_alliance_for_gender_responsive_eng_final_0.pdf (дата звернення: 17.12.2025)

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Статті у наукових фахових виданнях України:**

1. Варич, Д. Статева рівність та гендерні проблеми в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2022. Випуск 42. с. 58-64.

2. Варич, Д. Передумови появи феміністичних рухів та чотири хвилі фемінізму. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2024. Випуск 45. с. 69-74.

3. Варич, Д. Феміністичний інституціоналізм як основний тренд досліджень гендерної нерівності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2024. Випуск 46. с. 81-87.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Варич Д. Статева рівність та гендерні проблеми в Україні. *«Радіоелектроніка та молодь у ХХІ столітті»* : Матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 16 квіт. 2025 р. Харків. С. 75–76.

2. Варич, Д. Ю.; Комарова, Т. Г. (2025, Травень 15). Гендерні стереотипи: європейський досвід і стратегія їх подолання. *XXVI Міжнародна науково-практична конференція «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті»*, 15 травня 2025 року, Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут».

3. Варич Д. Ю. Міжнародні стратегії досягнення гендерної рівності. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : Матеріали XIV Міжнар. науково-практ. конф., м. Чернівці, 29 трав. 2025 р. Чернівці, 2025. С. 45–48.

4. Варич Д. Актуальні виклики фемінізму та гендерної рівності. *Innovative Research in Science and Economy* : Матеріали міжнар. наук. конф., м. Брюссель, 28–30 січ. 2026 р. 2026. С. 290–292.

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 09:47:17 29.06.2026

Назва файлу з підписом: Varych_diss.docx.asice
Розмір файлу з підписом: 254.5 КБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Varych_diss.docx
Розмір файлу без підпису: 251.5 КБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ВАРИЧ ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ
П.І.Б.: ВАРИЧ ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ
Країна: Україна
РНОКПП: 3640609350
Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 09:47:14
29.06.2026
Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
Серійний номер: 5E984D526F82F38F0400000057A31801737F7A07
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Удосконалений
Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)
Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.05.15 13:00